



Բ.

ԿԸ ԾԻԻԿ

ԿԸ ճիւղը ունի 21 բարբառ.

1. Կարնոյ բարբառ.
2. Մշոյ բարբառ.
3. Վանայ բարբառ.
4. Տիգրանակերտի բարբառ.
5. Նարբերդի և Երզնկայի բարբառ.
6. Շապին-Գարահիսարի բարբառ.
7. Տրապիզոնի բարբառ.
8. Հաւշէնի բարբառ.
9. Մալաթիոյ բարբառ.
10. Կիլիկիոյ բարբառ.
11. Սիւրիոյ բարբառ.
12. Արարկիւրի բարբառ.
13. Ակնայ բարբառ.
14. Սեբաստիոյ բարբառ.
15. Եւգոկիոյ բարբառ.
16. Զմիւռնիոյ բարբառ.
17. Նիկոմիդիոյ բարբառ.
18. Պօլսոյ բարբառ.
19. Ռոտոսթօի բարբառ.
20. Նրիմի բարբառ.
21. Աւստրօ-Հունգարիոյ բարբառ.

1. ԿԱՐՆՈՑ ԲԱՐԲՍՈՒ

Այս լայնատարած բարբառին կեդրոնը Կորինն է (տե՛կ. էր-դրում). հարաւէն կը տարածուի մինչև Խնուսի մօտերը, բայց առանց այս աւանը մտնելու. արևմուտքէն կ'երթայ մինչև Երզնկա և Կիւմիւշխանէ: Վերջին երկու ուսս-տաճկական պատերազմներուն ժամանակ տեղի ունեցած խռչոյր հայ գաղթականութիւնները այս բարբառին արեւելեան և հիւսիսային սահմանները շատ հեռուները՝ մինչև Երևան և Թիֆլիս տարածեցին: Կովկասի քաղաքներէն չորսը՝ Կաբս, Ալէքսանդրապօլ, Ախալքալաք և Ախալցխա նոյն հայ գաղթականներով լեցուցան և այսօր այդ քաղաքներուն ամբողջ հայ բնակչութիւնը բոլորովին նոյն բարբառը կը խօսի ինչ որ Կարինի հայութիւնը:

Կարնոյ բարբառին ձայնական դրութիւնը հին հայերէնի հետ համեմատելով կը տեսնենք որ ձայնաւորները զրիթէ անփոփոխ պահուած են. այս բարբառը դիտէ զանադանել և և է, ո և օ ձայները. աւելցուած է միայն *ու*, էօ և իւ ձայններ կը գտնուին այն բառերուն մէջ՝ որոնք թուրքերէնէ ածնուած են. բնիկ հայ բառերուն մէջ դոյութիւն չունին բնաւ. մինչդեռ ուրիշ բարբառներու մէջ, օրինակ Ղարաբաղի, Ադսլիսի և նոյն իսկ Պօլսոյ բարբառին մէջ բնական ձայնափոխութեամբ յառաջացած ըլլալով՝ կը գտնուին նաև բուն հայ բառերու մէջ:

Կարնոյ բարբառին *ու* ձայնն ալ օտար է և կը գտնուի զիտաւորապէս թուրքերէնէ փոխառեալ բառերու մէջ: Բայց կան քանի մը հայերէն բառեր ալ, որոնց մէջ նոյն ձայնը կամ թուրքերէնի ազդեցութեամբ և կամ ձայնաբանական առանձին պայմաններու տակ՝ մուտք գտած է: Այս բառերն են. շորթոր՝ շաքար, մորթոր՝ մարդակ (գերան), մորմոր՝ մարմարին, մոյէլ՝ մայիլ ոչխարի, կիրտկի՝ կիւսակի Առաջին երեքը թուրքի-

բէնի մէջ ալ կը գործածուին և ասոր ազդեցութիւնը հաւանական է. բայց վերջի երեքը բնիկ հայ են: Ու և ի ձայները՝ որոնք երկբարբառային ուն, ինչ հնչումներն ունին և հայերէնի միջաձայն ու և ի ձայներէն կը յառաջանան, կը գտնուին միայն գիւղացոց լեզուին մէջ. քաղաքացիք ասոնցմէ զուրկ են: Կովկասի գաղթականներէն ալ անոնք որ գիւղական ծագում ունին, նոյնպէս կը հնչեն ու և ի ձայները որոշ արտասանութեամբ, իսկ անոնք որ քաղաքացի են՝ զուրկ են նոյն ձայներէն:

Բաղաձայններուն մէջ խօսինք նաեւ Փ ձայնին վրայ: Փ ձայնը երկու ծագում ունի. մէյ մը կը գտնուի օտար, այն է թուրքերէնէ փոխառեալ բառերու մէջ և երկրորդ՝ ձևացած է հայերէնի մէջ բնական ձայնափոխութեամբ: Այս վերջինն ալ երկու ճամբայ ունի. 1) Բառասկզբի հ ձայնը յաջորդական ուրիշ կը դառնայ Փ. ինչ. Քոյլ՝ հող, Քոտ՝ հոտ, Քորր՝ հոր, Քոտ՝ հոս, Քոռ՝ հող, Քոն՝ հոն, սակայն օ-ի քով այս փոփոխութիւնը տեղի չունենար, ինչպէս կը սուսնէ-հօր՝ հօր ձևը: Նկատելի է որ այս ձայնափոխութիւնը յատուկ է գիւղացոց լեզուին. քաղաքացիք հ ձայնը անփոփոխ կը պահեն և ասոր պատճառն ալ հետեւեալն է: Ինչպէս վերը տեսանք, Փ ձայնին ծագման պատճառը ուրիշ երկբարբառային ուն արտասանութիւնն է, քանի որ օ-ի քով այսպիսի փոփոխութիւն տեղի չունենար: Արդ՝ քանի որ քաղաքացիք զուրկ են ո ձայնէն և դայն օ կը հնչեն, բնականաբար զուրկ պիտի ըլլան նաև այս տեսակ Փ-էն:

2) Փ-ի ծագման երկրորդ ճամբան է վ ձայնը, որ խուլի վերածուելով կուտայ Փ. այսպէս են՝ հաֆսար՝ հաւասար, հաֆթիլ՝ հաւաքուիլ (տեղաւորուիլ), քօրֆէլ՝ բովել, հարսֆ՝ հարաւ, նֆսլ՝ նուալ:

Բաղաձայններու շարքին մէջ, Կարնոյ բարբառը, ինչպէս և Մշոյ բարբառը, խոշոր նորութիւն մը մտցուցած է:

Գիտենք որ հին հայերէնը կը զանազանէ Յ խումբ բաղաձայններ. Կարնոյ բարբառը ասոնց վրայ աւելցուցած է չորրորդ շարք մ'ալ՝ միւսներէն բոլորովին տարբեր, զոր կրնանք կոչել թըրթոռն շնչաւոր (sonore aspirée) և զորոնք կը նշանակինք ք', գ', դ', ծ', ջ' ձևերով: Եւրոպացի ձայնագէտներէն առաջին անգամ Sievers նկատեալ է թրթոռն շնչաւորներու գոյութիւնը Աշտա-

րակի (երևանի բարբառ) հնչման մէջ, բայց ոչ որ ասոր վրայ ծանրացած չէր և հայերէնի մէջ չորս աստիճան բաղաձայններու գոյութիւնը նորութիւն մ'էր: Առաջին անգամ ես ատիժ ունեցայ փորձառական միջոցով ուսումնասիրելու նոյն ձայնիւր Փարիզի մէջ՝ Արբա Ռուսլոյի ձայնագրողական մեքենաներով և Մշիցի, Սերաստացի ևն երիտասարդներու վրայ: Ասոր արդիւնքը հրատարակուած է Ֆրանսերէն փոքր աշխատութեամբ մը, ուր կը ներկայանան հայերէնի չորս աստիճանի պայթուցիկ տառերը վեց զաւառական հնչմանց համաձայն (Պօլիս, Ասլաւքէկ, Նուխի, Շուշի, Սերաստիա և Մուշ), ամփոփուած չորս լուսատիպ պատկերներու մէջ (տես H. Adjarian, Les explosives de l'ancien arm. étud. dans les dialectes modernes, Paris, 1899):

Չորս աստիճան բաղաձայններու գոյութիւնը պարզեր հմտարի մը յետոյ՝ Սուշավայի բարբառի ուսումնասիրութեանս մէջ (տես Բաղմավէտ, 1899, էջ 219—220). այնպէս որ այս իրողութեան վրայ ծանրանալ այլ ևս աւելորդ համաբեկով՝ աւելի մանրամասնութեանց համար ընթերցողը կ'ողորկենք նոյն տեղերը: Անցողակի ըսինք միայն որ թրթռուն շնչաւոր բաղաձայններու հնչումը կը մօտենայ ըհ, զհ, դհ, ծհ, ջհ հնչումներուն, որով ասոնք կերպապէս կը նոյնանան սանսկրիտի bh, gh, dh, jh բաղաձայններուն հետ:

Ահա ուրեմն Կարնոյ բարբառին պայթուցիկ բաղաձայններուն ընդհանուր պատկերը.

Թրթռուն	Թրթռուն շնչաւոր	Խուլ	Խուլ շնչաւոր
sonore	sonore asp.	sourde	sourde asp.

բ	բ'	պ	փ
գ	գ'	կ	ք
դ	դ'	տ	թ
ձ	ձ'	ծ	ց
շ	շ'	ճ	չ

Թրթռուն շնչաւորներուն նման հնչում մ'ունի նաև Կարնոյ բարբառին յատուկ յ ձայնը՝ որ Մշոյ բարբառին մէջ ալ կայ և զոր յարմար կը դասենք նշանակել յ ձևով: Այս ձայնը կը զըռնենք հին հայերէնի յ ձայնին դէմ, ինչ. յարով՝ Յարութիւն, յալօ՝ Յակոր ևն: Ասով յիշեալ բարբառը կունենայ երկու տեսակ հազագային ձայն. յ, հ:

Ձայնական փոփոխութեանց կողմէ կարնոյ բարբառը շատ հարուստ է, և վերիններէն յետոյ նշանակելու քիչ բան կը մնայ։ Ընդհանուր օրէնքով կը ճիւղին պատկանող բոլոր բարբառներուն մէջ բաղմամբանկ բառերու միջին վանկի ա ձայնաւորը կ'իյնայ կամ ը-ի կը վերածուի. օր. ճանաչել՝ Կր. ճանչել, Պլ. ճանալ, հիւանդատ՝ Կր. հիվանդոտ, Պլ. հիվանդող կամ հիվանդող, բերանոյ՝ Կր. բ'էրնի, Պլ. բէրնի ևն։ Այս ընդհանուր օրէնքին վրայ այլուր չենք վերադառնար։

Ե ձայնը միավանկ բառերու սկիզբը դարձած է յէ կամ յե (վերջինը գիւղացոցն է), բաղմամբանկ բառերու սկիզբը է, իսկ բառի մէջ է կամ ե. օր. յէզ՝ եզն, յէք՝ երք, յէս՝ ես, յէփ՝ երբ, յէփ՝ եփ, բայց էփէլ՝ եփել, էրազ՝ երազ, բ'էրէլ՝ բերել, մէծ՝ մեծ (գիւղերը մեծ) ևն։

Ո ձայնը կ'ըլլայ միավանկ բառերուն սկիզբը վօ, օ, կամ վո, բաղմամբանկ բառերու սկիզբը օ, բառի մէջ օ կամ ո (վո և ո ձևերը գիւղացոցն են), օր. վօր՝ որ, օղօրմիլ՝ ողորմիլ, օրօնալ՝ որոճալ ևն։ Ով բառն ունի տիպական վէվ ձևը։

Այ երկբարբառը կը դառնայ քաղաքացոց քով ա, գիւղացոց քով է։ Կովկասի գաղթականներուն մէջ Ախալցխայ ունի ա ձևով, իսկ Ալեքսանդրապօլ է ձևով։ Օր. հայր՝ հար, հէր, փայա՝ փատ, փէտ, մայր՝ մար, մէր, այծ՝ ած, էծ ևն։

Հայ. ոյ > Կր. ու. ինչ. թուլ՝ թոյլ, կապուտ՝ կապոյտ, լուա՝ լոյս։

Հայ. հւ > Կր. ու. ինչ. ալուր՝ ալիւր, ախրուր՝ աղբիւր, ծ'ուն՝ ձիւն ևն։

Բաղաձայններուն մէջ հին հայերէնի խուլներն ու շնչաւոր խուլները անփոփոխ կը մնան. Թրթռունները կը դառնան տռռաւորակ շնչաւոր Թրթռուն, բայց ռնգականներէն յետոյ կը մնան անշուռնչ Թրթռուն. օր. բ'ան՝ բան, բ'էրան՝ բերան, ճ'էք՝ ձեռք, ինծի՝ ինձ, խընծօր՝ խնձօր, կատու՝ կատու, բ'ուրդ՝ բուրդ, Թըթու՝ Թթու ևն։

Ծ ձայնը յաջորդական ը, ո, ճ, Ժ, ձայներուն քով գլուխուած ժամանակ՝ անոնց հետ կը նոյնանայ, միայն այս պարագային ը ձայնը կը վերածուի ղ-ի և Ժ՝ ճ-ի. օր. պատռէլ՝ պատ(ա)ռել, կռռէլ՝ կտռել, կռռէլ՝ կտռել, պատռաստ՝ պատրաստ, Պէռռօս՝ Պետրոս, պաճճէլ՝ պատժել, պաճճառ՝ պատճառ։

Աննել բայը՝ որ ուրիշ տեղեր անել կամ ընել ձևերը ստացած է, հոս կ'ըլլայ էնէլ:

Կարնոյ բարբառը, ինչպէս կը ճիւղին պատկանող միւս բոլոր բարբառները, շեշտը կը դնէ վերջին վանկին վրայ: Սակայն Կարնոյ շեշտը առանձնապէս բնորոշ առողանութիւն մը ունի, որ շատ ախորժիկի տպաւորութիւն կը թողու: Ասոր գիտական բացատրութիւնը կը դժուարիմ տալ, բայց կը թուի թէ հետեւեալն է: Կարնոյ շեշտը միւս բարբառներուն շեշտէն աւելի բարձր է, հետեւաբար անշեշտ վանկին ու շեշտեալ վանկին աստիճանաջափը աւելի մեծ է: միևնոյն ժամանակ արտասանութիւնը աւելի հստակ դարտ և երկարացած ըլլալով՝ վայրէջքի ժամանակ ձայնը աւելի բազմաթիւ խաղերէ կ'անցնի և զբեթէ երգ մը կը ձևացնէ:

Կը ճիւղին բոլոր բարբառներուն նման Կարնոյ բարբառը ունի 6 հոլով, որոնք են՝ Ուղղական, Սեռական-տրական, Հայցական, Բացառական և Գործիական: Ներգոյականը կը պակսի: Սակայն Կարնոյ բարբառը կը տարբերի կը ճիւղին միւս բարբառներէն անով որ հայցականին մէջ Ում ճիւղին նման կը զանազանէ շնչաւոր և անշունչ առարկաները: անշունչներուն հայցականը կ'ըլլայ ուղղականին նման, իսկ շնչաւորներունը արականին նման: օր. կատուին սրպանէցի, կովին մօրթէցի ևն: Բացառականը ըստ սովորականին կը կազմուի էն մասնիկով, գործիականը օվ մասնիկով:

Յոգնակին ըստ սովորական կանոնի կը կազմուի էր կամ նէր մասնիկներով. բայց այս բարբառին մէջ կայ նաև էստան մասնիկը: Այս մասնիկը՝ որ հին հայերէնի ստան տեղական մասնիկին ձևափոխութիւնն է, կը կազմէ հաւաքական անուններ և կրնայ նոյնպէս ստանալ նէր մասնիկը: Օր. Բ'անլէստան, Բ'աղնէստան, մ'ատնէստան, էրդէստան, աղէստան, հարսնէստան, վարտէստան, տարէստան կամ նաև Բ'անլէստըններ, Բ'աղնէստըններ ևն, որոնք կը նշանակեն Քանաքիւնի, Բաղանիքների, մատնիներ, երդիքներ, աղիքներ, հարսեր, վարտիքներ և տարիներ: Ինչպէս օրինակներէն կը տեսնուի՝ այս մասնիկը կը գրուի միայն իբր յանգող բառերուն վրայ:

Յոգնակին միւս հոլովները եզակիին նման են. բացի սեռ. տր. հոլովաձևէն՝ որ կը ճիւղին բոլոր բարբառներուն մէջ կ'առնէ ու օր. քաղաքներու ևն:

Դերանուններուն մէջ պիտի նկատենք. յէս, մէնը, դ'ու, դ'ուր, աս, ադ', ան, ասօնը, ատօնը, անօնը, իսի, իտի, ինի, իսիկ, իտիկ, ինիկ, իսօնը, իտօնը, ինօնը ևն: Առաջինները սովորական կանոններուն համաձայն ըլլալով՝ առանձին նորութիւն չեն պարունակեր: Վերջիններէն իսիկ, իտիկ, ինիկ անհոլով են, միւսները կը հոլովին հետեւեալ ձևով.

Ո.	իսի	իսօնք
Ս. Տ.	իսօր	իսօնց
Բ.	իսօրէն, իսօրմէն	իսօնցէն, իսօնցմէն
Գ.	իսօրօլ, իսօրմօլ	իսօնցով, իսօնցմօլ
Ո.	իտի	իտօնք
Ս. Տ.	իտօր	իտօնց
Բ.	իտօրէն, իտօրմէն	իտօնցէն, իտօնցմէն
Գ.	իտօրօլ, իտօրմօլ	իտօնցով, իտօնցմօլ
Ո.	ինի	ինօնք
Ս. Տ.	ինօր	ինօնց
Բ.	ինօրէն, ինօրմէն	ինօնցէն, ինօնցմէն
Գ.	ինօրօլ, ինօրմօլ	ինօնցով, ինօնցմօլ

Բայերուն կազմութիւնը շատ պարզ է. ում-ով կազմուած ժամանակները գոյութիւն չունին հոս, ինչպէս կը ճիւղին բոլոր բարբառներուն մէջ: Սահմանական ներկան և անկատարը կը շինուին հին հայերէնի նման, միայն հոս կ'աւելնայ կը մասնիկը, որ Կարնոյ բարբառին մէջ կը դրուի բայէն յետոյ:

Ձայնաւորով սկսող բայերը սկիզբէն կ'ստանան նաև կ մասնիկը, ըլլիլ, ըյնիլ, ուզել ևն բայերը կտռնեն զ'. միավանկ բայերը կ'առնեն կու, միայն զ'ամբ բայը կուզէ զ'ու (բային նախաձայն զ'-ին հետ նմանողութեամբ): Ահա ասոնց ամբողջական ձևերը.

Ներկայ

Անկատար

սիրէմ կը

սիրէի կը

սիրէս կը

սիրէիր կը

սիրէ կը

սիրէր կը

սիրէնք կը

սիրէինք կը

սիրէք կը

սիրէիք կը

սիրէն կը

սիրէին կը

կէնէմ կը	կէնէի կը
կէնէս կը	կէնէիր կը
կէնէ կը	կէնէր կը
կէնէնք կը	կէնէինք կը
կէնէք կը	կէնէիք կը
կէնէն կը	կէնէին կը
գ'ընիմ կը	գ'ընիի կը
գ'ընիս կը	գ'ընիիր կը
գ'ընի կը	գ'ընիւր կը
գ'ընինք կը	գ'ընիինք կը
գ'ընիք կը	գ'ընիիք կը
գ'ընին կը	գ'ընիին կը
կուլամ կը	կուլայի կը
կուլաս կը	կուլայիր կը
կուլա կը	կուլար կը
կուլանք կը	կուլայինք կը
կուլաք կը	կուլայիք կը
կուլան կը	կուլային կը
կուտամ կը	կուտայի կը
կուտաս կը	կուտայիր կը
կուտա կը	կուտար կը
կուտանք կը	կուտայինք կը
կուտաք կը	կուտայիք կը
կուտան կը	կուտային կը
գ'ուգ'ամ կը	գ'ուգ'այի կը
գ'ուգ'աս կը	գ'ուգ'այիր կը
գ'ուգ'ա կը	գ'ուգ'ար կը
գ'ուգ'անք կը	գ'ուգ'այինք կը
գ'ուգ'աք կը	գ'ուգ'այիք կը
գ'ուգ'ան կը	գ'ուգ'ային կը

Երբ քանի մը ներկայ ձևեր իրարու կը յաջորդեն, կը մասնակը միայն վերջինին քով կը դրուի. օր. ճամբրան ըունը տանի զըյնի կը. զարմանան մսան կը. ասիկա կը դօրէ մինչև իսկ երբ բայը զանազան ուրիշ բառերով անշատուած ֆնայ. օր. արունը քրտինը մտնին կը. Ներկային անմիջապէս յաջորդող օր (որ), ու

(և) ձևերուն քով կը մասնակիւ սղուելով կը միանայ անոնց հետ և կը ձևացնէ կօր, կու ձևերը (իմա կ'օր, կ'ու). ինչ կաշէն կօր (կը տեսնեն որ), Եւրէ կու տանի կը (կը բերէ ու կը տանի):

Անկատարին եզ. դ. դէմքին մէջ շատ անգամ է ձայնը կը դառնայ ի. օր. ունիր, գըյնիր ևն:

Ապառնիին ներկան և անցեալը կը կազմուին պիտի մասնակիւ, որ կրնայ բայէն թէ առաջ և թէ վերջը դրուել. օր. սիրէմ պիտի, պիտի սիրէմ, սիրէի պիտի, պիտի սիրէի ևն:

Անցեալ դերբայը կ'առնէ էր մասնակիւ, բայց երբ օժանդակէն յետոյ դրուել՝ վերջածայնը կը ջնջուի. օր. սիրէր է, չէմ սիրէ, դ'ու էս Եւրէ, ինիկ է Եւրէ ևն:

Կարնոյ բարբառը՝ հակառակ իր ընդարձակ տարածութեան՝ չունի բաղմամբիւ ևն թարբարաներ. Կարին, Ախալցխա, Կարս, Ախալքալաք, Ալէքսանդրապօլ և անոնց գիւղերը միևնոյն բարբառը կը խօսին. բացառութիւն կը կազմեն միայն Ե, է, ո, օ ձայնները և այ հրկբարբառին ա կամ է դառնալը: Ախալցխոցիք և Կարնեցիք կը գործածեն գ'ըլլի ձևը, իսկ Ալէքսանդրապօլցիք կէղնի: Բայց ասոնք նոյն իսկ Կարնոյ քովի գիւղերուն մէջ ալ կը պատահին և առանձին որոշողական անջրպետ չեն կազմեր:

Կարնոյ բարբառին վրայ ուսուցիչները ռուսացիներու թիւն մը միայն կայ. Томсонъ, Лингвистическія изслѣдованія: Краткій очеркъ фонетики и морфологии ахалцыхскаго говора, Բիդրապուրկ 1887:

Նոյն բարբառով գրուած աշխատութիւններն ևն.

Ե. Լալայեանց—Ձաւաթի բուրմունք. Թիֆլիս 1892:

Ձաւաթեցի—Ձաւաթի աղէտը. Թիֆլիս 1900:

Արամ Չարուզ—Բասենի յոգովըդ. երգերը. Աղդ. Հանդ. 2. էջ 383—390:

Ե. Լալայեան—Ձաւաթը. նոյն Ա. էջ 327, 364 ևն:

Դպիւր—Նարմանցիին երգերը. Բիւրակն, 1899, էջ 524—5:

Խօշլայեանց Յովն.—Առածներ Ալէքսանդրապօլից. Արբու. 1870—1, էջ 249—250, 283—4, 309—312:

Եւ.—Վաչկան. Նոր-Դար 1887, էջ 174—5:

Դեղամեանց Յ.—Իմ մանկական յիշողութիւններէց. Փորձ, Բ. Թիւ 2, էջ 289—296 (Ախալքալաքի):

Կարնոյ բարբառին ստորաբաժանումներն ևն՝ Բաբերդի և Խոտըշուրի հնթաբարբառները:

Բաբերդի ենթաբարձրաւին վրայ առանձին ուսումնասիրութիւն մը չկայ. չէ հրատարակուած նոյն իսկ հաստարակ բնագիր մը. Բիւրական թիւթին մէջ (1899, էջ 567) կայ Բաբերդի առած-ներու փոքր հաւաքածոյ մը, բայց ասիկա գրական մշակութիւն կրած ըլլալով՝ չկրնար դժբախտաբար մեր պէտքը լրացնել Յ. Դարբինեան՝ Արեւիքի մէջ (թիւ 6693, 6695, 6697 և 6699) ունի Բաբերդի մասին «Գաւառաբարձրաւին դանձերը» վերնագրով յօդուած մը, բայց ասիկա ալ գաւառական բառերու սովորական ցուցակ մ'է։ Ստիպուած եմ հետեւաբար բաւականանալ իմ անձնական սակաւ ինչ ծանօթութեամբս, որ քաղած եմ 1894 թուին՝ Բաբերդ միօրեայ այցելութեանս ժամանակ և երկրորդ՝ Յ. Դարբինեանի այն տեղեկութիւններով՝ որ առաւ ինձ 1910 թուի ամառը՝ Պօլիս ճամբորդութեանս ժամանակ։

Բաբերդի ենթաբարձրաւը գիտէ զանազանիկ քաղաձայններու երեք աստիճանները (թրթռուն շնչաւոր, թրթռուն և թաւ). սահմանական ներկան և անկատարը կազմելու համար կը գործածէ յետագաս կը մասնիկը։ Ո, և կը շփոթուին օ, է ձայններուն հետ։ Հ > Ֆ ձայնափոխութիւնը գոյութիւն չունի։ Հայցականը նոյն է միշտ ուղղականին հետ և շնչաւոր բառերու համար տրական սեռի խնդիր գոյութիւն չունի։ Առանձին նորութիւն մ'է Բաբերդի մէջ՝ ներկայ և անկատարի շարունակական ձևը, որ կը կազմուի զէ, էր, ընզէ մասնիկներով։ Վերջին յատկութիւնները, մանաւանդ էր մասնիկի գործածութիւնը, Բաբերդի ենթաբարձրաւը կը ներկայացնեն մեղ իբրև միջին օդակ մը Կարնոյ և Տրապիզոնի բարձրներուն մէջտեղ։ Բաբերդի դիւզերը աւելի հաւատարիմ են մայր բարձրաւին և գրեթէ կը նոյնանան Կարին քաղաքին հետ։

Առանձին ենթաբարձրաւ մ'ալ կը կազմէ Խոտրջուրը, որուն բռնած դիրքը Համշէնի և Կարնոյ բարձրաներուն մէջտեղ՝ դեռ բաւական պարզուած չէ ինձ համար։ Խոտրջուրի բարձրաւով վերջերս հրատարակուեցան երկու լուսկան ստուար հատորներ՝ Հ. Մ. Հաճեանի խմբագրութեամբ. առոնք են՝ Երգեր, առակներ, հանելուկներ... Խոտրջուր, Տփլիս, 1904 և Հին աւանդական հէքիաթներ Խոտրջուր, Վիեննա 1907։ Առաջինը գրեթէ գրական լիզուով գրուած ըլլալով՝ ենթաբարձրաւին ուսումնասիրութեան

համար նպաստ մը չկրցաւ մատուցանել, իսկ երկրորդը ձեռքիս տակ ունեցած չիմ դեռ: Յայտնի է միայն խոտորջուրի հանրածանօթ մէկ յատկութիւնը, որ ը ձայնը կը վերածէ յ. ինչ. փոյլս՝ փորս, խօտույջույցի՝ խոտորջուրցի են:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

ԿԱՐՆՈՅ ԲԱՐԲԱՌՈՎ

1. Ախարքաղաքէն *)

Սօղոմօն իմաստունին կնիկը սուտ հիվանդ գ'ըւի հէքիմին սիրէ կը: Իրէն մարթուն յախան ա կըպչի կը թը հաֆքէրու օսկընէրէն ինձի մէ ղօնախանա մ' պիտի շինէս, թէպէտէրէն ա յօրդան դ'օշակ մ' սարքէս:

Սօղոմօն իմաստունը կանչէ կը հաֆքէրուն, մօրթէ կ'ու օսկընտանքն ու թէպէտէրէն թօփի կէնէ, օր կնգանը ուղածը հաղըրէ: Աշխարք ինչքան հաֆք կա գ'ուգ'ա կը, սալթ քօռ ք'ուֆքը չի գ'ա: Սօղոմօնը անդայ զմրութիւն դրկէ կ'օր գ'ըտնի բէ-րէ: Անդայ զմրութիւն ող մ' ման գ'ուգ'ա, անջաղ անջաղ գ'ըտնի կը բ'ընի մ' մէչ, ինչքան կանչէ ճըվա կը՝ չի գ'ուս գ'ա. ահ կ'ուտա՝ չի ըւի, խօսառում կ'էնէ՝ չի ըւի: Միւլասա բ'ընին առաջը կայնի սիրուն քարօղ մ' խօսի կը, ասիկ գ'էլէ գ'ուս: Ախրը անդէր քարօղը բար կը ծակէ: Բ'ուֆն օր գ'ուս կ'էլէ՝ ասիկ քարօղը ծակէ՝ գ'ըրկէ կ'ու տանի կը Սօղոմօն իմաստունին:

Սօղոմօն իմաստունը հէրսօտի կը թը կանչէի կը ինչի՞ չէիւր գ'ա: Բ'ուրբ'ուս կըսէ կը. «Չոթը ցքէի կը թը աշխրբքիս մէչ տղամարթն է շատ, թէ կնիկ մարթը՝ անդի ուշացա»:

— Է՛, կըսէ Սօղոմօն իմաստունը, իմացմիր, վէրն է շատ: Թը «կնիկ մարթը շատ է»:

— Ի՞նչըդ, կըսէ Սօղոմօն իմաստունը, տղամարթը շատ պիտի ըւի:

— Ղօրթ է, կըսէ բ'ուրբ'ուն, ճըմը, յէս, կընգանը խօսքը անդաջ էնօղին ա կնիկմարթ ցքի. կնիկմարթ չէ՞ անիկ օր կնգանը ձէնքը խաղալիք է գ'առէ. կնիկը մինդրին տակը յուլիս (չոր խմորիդէն մը) լցէր սուտ հիվանդ է ձէվացէ ու հէքիմին սիրէ

*) Հանուած է Ե. Լալայեանի Զաւաթի բուրմունքէն, էջ 44—45:

կը, մարթուն ա չարչըրէլու հըմար հաֆքէրուն օսկըռտանքէն ղոնախանա գ'ուղէ: Ի՜նչքան հաֆք պիտի գ'ըտնէս ջ'արդէս օր անօնց օսկըռտանքէն ղոնախանա կայնէցընէս:

— Խէլացի ըսաց, կըսէ Սօղոմօն իմաստունը ինքնիրէն, յէս ա կնիկմարթ էմ օր կընգանս խօսքօլը աշխըրքի հաֆքէրուն արունքը մօտ: Արթը ք'իտտուն հաֆքէրուն բ'աց թօղնէ կը, օրը իրէք ղուշ ա բ'ուբ'ուին կապէ կը: Տէյ մ'օր հիմի ա օրը իրէք ղուշ իրէնք իրէնք գ'ուգ'ան բ'ուբ'ուին առաջը կայնին կը: Բ'ուբ'ուն էրկուսը կուտէ, մէկը Ասաըծու սիրուն աղատէ կը:

2. Բասնէն *)

Կաղաչեմ ինձի լսէ,

Արի յարաըսունքս սրբ'է:

Դ'անակըմ դ'ու ինձի տու,

Կէտեմ ըսէ մի՛ մօրթէ:

Սարեր, ձ'օրեր ու ջ'ըրեր,

Մարմանդ վազօղ ախր'ուրնիր,

Մէկ վեր կէցէք ու յիմացէք

Տէսէք թէ վէ՛վ է էկեր:

Գ'էլը օշխըրին էկամ,

Ձարկեց դ'իր դ'առին տարամ:

Հայի տղէն ինչդ չը լա՛

Յարը ղիւշմանը տարամ:

Կօհօմս թօմած մնաց,

Սիրտըս կրակած մնաց,

Ի՜նչ էնիմ յիս ապրիլը՝

Կաչքերըս լուս չմնաց:

Սեմ է յաչքէրդ, կուռնդ,

Ճէրմակ է սիրտդ, կուռնդ,

Ջ'ուխտ դ'ացիր մէնակ դ'ուգ'աս,

Ո՛ւր է յընգերդ, կուռնդ:

*) Տես Աղդ. Հանդ. 2. էջ 383 կն:

Բաղի մէջը վարթ գ'ըւնի,
Բաղի շունը սարթ գ'ըւնի,
Շան ախճիկ, ուսուլ խօսէ,
Տալտա տեղ է, մարթ գ'ըւնի:

Մէլըս ինձի բ'էրեր է,
Նխշուն բ'ալուլ էրեր է,
Նխշուն բ'ալուլ մէռնէի,
Մօրըս մաքէն յէլլէի:

Արճի, դ'ու յիս մէղաւոր,
Քէզի գ'ուգ'ան ուղաւոր,
Չէղնի էրթաս հէռու տեղ,
Պագ'վիս կէղնիս չըռսզիլ:

2. ՄՇՈՅ ԲԱՐԲԱՌ

Մշոյ բարբառը կը տարածուի Վանայ ծովին արեւմտեան երկուր։ Իր կեդրոնն է Մուշ քաղաքը, ասոր հիւսիսէն կը տարածուի մինչև Խնուս և Ալաշկերտ, հարաւէն Բաղէշ, արեւելքէն կը հասնի մէկ կողմէն Մոկս և միւս կողմէն Տիատին, արեւմուտքէն Լճէ, Ճաղաղջուր ևն։ Մշոյ բարբառին զրաւած տեղերն են ուրեմն՝ Մուշ, Սասուն, Բաղէշ, Խիղան, Խլաթ, Արճէշ, Պուլանըխ, Մանազկերտ, Խնուս և Ալաշկերտ։ Վերջին հրկուս ոռոս-տաճկական պատերազմներուն ժամանակ Մուշէն և Ալաշկերտէն երկուս մեծ հայ գաղթականութիւն դուրս գալով՝ հաստատուեցաւ Երևանի նահանգը, այն է Ապարան (Ալէքսանդրապոլի մօտ) և Նոր-Բայազիդի հարաւային կողմերը՝ Սեանայ լճին եզերքներուն վրայ։ Վերջին շրջանին մէջ այսօր կայ 21 հայկական գիւղ՝ որոնք կը խօսին Մշոյ կամ Ալաշկերտի բարբառով։ Այս գիւղերն են կարգով՝ Երանոս, Աղամիսան, Զորադեղ կամ Վալի սղալու, Ծակքար, Գեօլ, Թաղաքէնդ, Ներքին և Վերին Ադիաման, Վերին և Ներքին Կարանլըղ, Աւդալաղալու, Ալիկըլըխ, Զօլախաչ, Վերին և Ներքին Գիւզաղալու, Վերին և Ներքին Քեօլաղաւան, Ներքին Ալուշալու, Գիտակըուլաղ, Զաղալու և Թիւսկիւլլիւ։ Խնուսցի գաղթականներու խումբ մ'ալ գնաց Ախալքալաք և անոր շրջակայքը հիմնեց Թորիա, Ուշմանտ և Էշտիա գիւղերը, ասոնք ալ մինչև այսօր կը խօսին նոյն բարբառով։

Մշոյ բարբառին ձայնական զրութիւնը ձայնաւորներու կողմէ հարուստ չէ։ m, ք, իւ ձայները կը պակսին և ասով յատկանշական գիծ մը կը կազմեն զանազանելու համար Մշոյ բարբառը Վանայ բարբառէն, որ նոյն ձայնաւորները կը ձանչնայ։ Մշոյ ն և ո ձայները շատ որոշ երկբարբառային տրտասանութիւն մը ունին և կը ծագին հայերէնի շեշտեալ ն և ո ձայներէն։ Առանց շեշտի նոյն ձայները կը դառնան է, օ, միավանկ

բառերու սկիզբը յէ, վո, բաղմամանկ բառերու սկիզբը է, օ, Հայերէնի ու ձայնաւորը և այ, ոյ, իւ երկբարբառները կը ներկայանան հոս պարզ ձայնաւորներով, այն է՝ ու > ու, այ > է, ոյ > ու, իւ > ու:

Բաղաձայններու կողմէ ընդհանրապէս շատ հարուստ է Մշոյ բարբառը. Կարնոյ բարբառին պէս հոս ալ ստեղծուած է շնչաւոր թրթռուն բաղաձայններու խումբը, որով բարբառիս մէջ պայթուցիկ բաղաձայններու խումբը վերածուած է չորսի.

բ	բ'	պ	փ
գ	գ'	կ	ք
դ	դ'	տ	թ
ձ	ձ'	ծ	ց
ջ	ջ'	ճ	չ

Հին հայերէնի թրթռուն ձայնիւր բառին սկիզբը վերածուած են շնչաւոր թրթռունի. բառին մէջ դարձած են կամ խուլ և կամ մնացած են թրթռուն. Նոնգականէն յետոյ միշտ թրթռուն ձայնիւր կը յաջորդեն: Խուլիւրն ու թաւերը իրենց աստիճանը փոփոխած չեն սովորաբար: Բացառութիւններ կան սակայն, ուր մինչև իսկ թաւերը դարձած են խուլ. ինչ. աճկ՝ աչք, հայուտեն՝ հայութիւն են. ասոնց վրայ խօսիլ՝ մանրամասն ուսումնասիրութեան մը գործն է:

Կարնոյ բարբառին նման՝ Մուշն ալ ունի երկու տեսակ հագագ, որոնք են ի և հ. ասոնց գործածութիւնը Կարնեցոց հետ նոյն է, բայց Մշոյ բարբառը սովորութիւն ունի ձայնաւորով սկսող բաղմամբիւ բառերու սկիզբը ի աւելցնել. ինչ. յէժամն աժան, յախոռ՝ ախոռ, յախըռը՝ ալբիւր, յըմէն՝ ամենայն, յամըռը՝ ամուր, յանգամն՝ անագան են:

Վանայ բարբառը չունենալով ոչ շնչաւոր թրթռուն ձայնիւր և ոչ ալ ի հագագը, կ'ընձեռէ մեզի երկրորդ նշանաւոր միջոց մը՝ զանազանիւր համար երկու բարբառները:

Հայերէնի հ ձայնը երկու տեսակ ձև առած է Մշոյ բարբառին մէջ. Մուշ, Սապուն, Պուլանըխ, Ալաշկերտ, Աղարան և Սեւանայ լճին եզերքի գիւղերէն վեցին մէջ կը գտնինք հ, մինչդեռ միւսները, (Բաղէշ, Խլաթ, Արճէշ և Արծկէ) կը դարձնեն զայն իւ-ի, ինչպէս է Վանայ բարբառին մէջ, վերջին խումբը քանի մը

ուրիշ կէտերով ալ կը զանազանի Մշոյ բարբառէն. օրինակ՝ էական բային ա ձևը (չէ գացիր ա, չէ բերիր ա, են) և գլ ձայնը (կուգայ են), որով կը մօտենայ վանայ բարբառին: Ասկէ կը հետևի որ Մշոյ բարբառին տակ գնելու է Բաղէշի հիթաբարբառը՝ որուն կը հպատակին նաև խլաթ, Արճէշ և Արծկէ: Դժբախտաբար միւր ձևերն ունեցած հատուածները չունին պէտք եղած գիտական ճշտութիւնը, ենթադրաբար առանձնայատկութիւնները որոշելու համար: Որչափ որ կըցանք հետեցնել Նոր-Բայազիդի շրջանի գիւղերէն՝ տարբերութիւնը միայն իս ձայնին մէջ է, իսկ ֆնացեալ բոլոր կէտերուն մէջ երկու ճիւղերը համաձայն են իրարու: Նոր-Բայազիդի շրջանին մէջ Մշոյ ճիւղին պատկանող և ՚ ձայնն ունեցող գիւղերն են՝ Երանոս, Աղամխան, Ձորագիղ, Գեօը, Ն. և Վ., Աղեաման. իսկ իս ունեցող գիւղերն են՝ Ծակբար, Ն. Կարանլըղ, Աւտալաղալու, Ալիկըրլի, Ձոլախաշ, Ն. Գիւղալղարա, Վ. Գիւղալղարա, Վ. և Ն. Քիօլաղաւան, Ն. Ալուշալու, Գետակբուլաղ և Զաղալու: Միւսներուն վրայ կը խօսինք աւելի յետոյ: Մշոյ բարբառին քերականութիւնը քանի մը հետաքրքիր հնութիւններ կը պարունակէ.

1. Հայցականը հին հայերէնի նման կը կազմուի զ նախդիրով օր. ըզ հաց՝ գհաց, ըզ մըր տուն՝ գմեր տուն են:

2. Նախդրիւ հայցականի ի, յ մասնիկը դեռ կը շտրուակուի օր. չուր օրիկն ի մահուն. կէրթամ՝ յարտ:

3. Ստացական ածականներէն յետոյ գոյականին վրայ յօդ չի դրուիր. այսպէս է գրաբարի և բոլոր եւրոպական լեզուներուն մէջ, բացի իտալերէնէ. Աշխարհաբարը կ'ըսէ մեր հացը, ձեր տունը, Ուաի ճիւղին մէջ՝ իմ բարեկամը, քու ժողովուրդը, հմմտ. իտալ. il nostro pano, la vostra casa, il mio amico, il tuo popolo, բայց ֆրանս. notre pain, votre maison, mon ami, ton peuple են: Մշոյ բարբառն ալ կ'ըսէ մըր հաց՝ մեր հացը, մըր տուն՝ մեր տունը, գրաբ. հաց մեր, տուն մեր են:

4. Ստացական ածականները կրնան դրուիլ գոյականէն յետոյ. ասիկա ոչ մէկ բարբառի մէջ կը գտնուի. բայց Մշիցիք գրաբարի նմանութեամբ կ'ըսեն՝ ծէննէ մզի յմեր ձեռքէն», Բէշնէ քզի «քու բերնէք», սիրտ ծըրզի ուրար չուգա «ձեր սրտերը իրար չսիրեն», ծէննէ ընծի «իմ ձեռքէն», ծէննէ ծ'զի «ձեր ձեռքէն», լէզ ուրանց, ըուկ ուրանց «իրենց լիզուն, իրենց բուկը»:

5. Շատ նախադրութիւններ՝ որոնք ուրիշ բարբառներու մէջ յետադրութիւններ դարձած են, հոս իրենց բնիկ տեղը կը պահեն, երբեմն իբրև մասնիկ. օր. վլըր մլըր տան՝ ի վերայ մերոյ տան, մեր տան վրայ, մլը մլըր տան՝ ի միջի մեր տան, մեր տան մէջ, մլըտ ընծի՛ խնճ մօտ, մօտ խնճ, քանի՞ տարի առաջ թզնէ ճիւղմէ քանի՞ տարի առաջ։ Առանձնապէս հետաքրքիր է կոչական հոլովը՝ զոր Մշհցիբ կը գործածեն մանաւանդ յատուկ անուններուն մէջ, օվերջաւորութեամբ. օր. չաթ'օ սվ Յարութիւն, չալկ'օ սվ Յակոբ, Մարօ՛ սվ Մարիամ, նաև լա՛օ՛ սվ լաճ (սվ տղայ), մա՛մօ՛ սվ մամ, քութ'օ՛ սվ քոյր ևն։

Դիերանուհներուն մէջ նկատելու արժանի են հետեւեալ ձեւերը. մըր՝ մեբ, ծ'ըր՝ ձեբ, մըզի՝ մեզ, մեզի, ծ'ըզի՝ ձեզ, ձեզի, ըզզի՝ քեզ, քեզի, ըզմըզի, ըզմի՝ դմեզ, ըզթըզի, ըզթի՝ դթեզ, մըզնէ՝ ի մէնջ, մեզմէ, ծ'ըզնէ՝ ի ձէնջ, ձեզմէ, իսա, իդա, ինսա՝ այս, այդ, այն, էստով, էնդով՝ ոովաւ, նովաւ. վերջապէս քանի մը շատ սովորական ձևեր, ինչ. յօրի՞ էր, ինչո՞ւ, լէ՞ ալ (էլ, ալ), մկա՞ հիմակ, այժմ՝ Ստացական յօդերէն յետոյ շատ անգամ կը դուռի ի մասնիկը. օր. ծ'իէ՛րդի լավ ին, վրէ՛սի կիգ՛աւ:

Բայց երև խոնարհման մէջ հայերէնի եւ է ձայները դարձած են ի. օր. ներկ. կը սիրիմ, կը տէսնիմ, կը սիրի, կը սիրին, ստոր. ասիմ, ուտիմ, ապառ. պիտի սիրիմ, պիտի ը՛չերիս, յարակ. տէսեր իմ, տէսեր ինք, տէսեր իք են: Անկատարին մէջ է ձայնը, տեղ տեղ ալ ի ձայնը ինկած է. օր. կուզի՝ կուզէի, կը գինք <* կը գէինք՝ կը գայինք են: Բայց որովհետեւ այս պատճառով ներկային եղակի երբորդ դէմքը և անկատարին եղակի ստաջին դէմքը նոյն ձևին են յանդած, ուստի զանոնք չըփոխուելու համար հղակիին տեղ յողնակին կը գործածուի. օր. յնս կուզէնք «ես կուզէի», մընք կուզէնք «մենք կուզէինք» են: Աիսնեբուն մէջ սա պարզ զանաղանութիւնը կայ որ ներկային ձայնաւորն է ի, անկատարինը է. ինչ. ինք՝ ենք, էնք՝ էինք, կը ծէծին, կը ծէծէն, կը ջարդուին, կը ջարդուէն են:

Յարակատարին վրայ շատ անգամ էական բայց կը կրկնուի՝ օր. չօրի՞ իս դրեր իս, յէ՞րօի իս էկեր իս. տսիկա նոյն է Պայա-վիտի ենթարարքաւին «չէս զալում հս, հւր հս գնում հս» են ձե-ւորուն հետ:

Հրամայականի թող ձևը համառոտուած դարձած է թըխ, երբեմն ալ պարզապէս թ. ինչ. թխ մնա, թխ ասա, թխ առնէ կամ թառնէ, թէրթա՛:

Միավանկ գալ, տալ, լալ բայերը դարձած են իգալ, իտալ, իլալ, ների. կիգալմ, կիտալմ, կիլալմ են: Անցողականի -եցուցանել ձևը համառոտուած դարձած է ցու կամ ու. կը խոնարհուի իբրեւ չորրորդ լծորդութիւն. օր. կը հարցում, կը հարցուա, կը հարցու, կը հարցունք, կը հարցուք, կը հարցուն, կը հարցունք, կը հարցունք, կը վէրում, կը վէրուա, կը վէրու, կը վերցնեմ, կը վերցնես, կը վերցնէ. չըն հա՛սու՛ ոչ հասուցանեն. սլտի մնր մալ փիտցուն, էրթան փիտցուն՝ մեր եզը պիտի սատկեցնեն, թոյ սատկեցնեն:

Անցեալ դիրքայը կը կազմուի եր մասնիկով. բայց կրաւորակերպ բայերու համար կը զործածուի նաեւ ուկ մասնիկը. օր. մէնուկ «մեռած», փիցուկ «ստակած», կոտրուկ «կոտրուած», գրուկ «գրուած» են:

Մշոյ բարբառին վրայ ընդարձակ երկհատոր ուսումնասիրութիւն մը ունի Ս. Мсерианцъ, Этюды по армянской диалектологии (Մոսկուա 1897—9): Նոյնին համառոտութիւնը հրատարակուած է Փրանսիայէն՝ նոյն խի հեղինակին ձեռքով. Notice sur la phonétique du dialecte arménien de Mouch (տես Actes du XI Congrès des Orientalistes, էջ 299—316), երկրորդ գիրմաներէն՝ L. Patrubany-ի ձեռքով իր Sprachwissenschaftliche Abhandlungen թերթին մէջ, հտ. Ա. էջ 271—288:

Զարմանալի է որ այս աշխատութեանց մէջ թրթոռն բաղաձայններու երկու տարբեր խումբերը նկատի առնուած չեն, բան մը՝ որ շատ սովորական տկանջ մ'անգամ պիտի կրնար զանազանել՝ փոքր մտադրութեամբ:

Մշոյ բարբառով գրուած զանազան աշխատութիւններն են.

1. Մշոյ բարբառով.

Паткановъ—Материалы для изуч. арм. нарѣчій, II, Мушскій dial. Բեղ-րապոլի 1875. (նոյնը եւրոպական տառադարձութեամբ հրատարակեց L. Patrubany իր Sprachwissenschaftliche Abhandlungen թերթին մէջ, I. 241—271):

Գ. Վ. Սրուանձաեանց—Գրոց ու բրոց. Գօլիս 1874.

» —Մաննայ. » 1876.

Դ. Վ. Սրբուհանյան—Համով հոտով. Պոլիս.

Սրբուհանյան—Համով հոտով. Պոլիս. Մամուլ 1884, էջ 389—392.

Արիստ. Վ. Սեդրակեան—Գնար Մշակոյց և Վանեցոյ. Վրդպատ. 1874.

Յ. Ամբիկեան—Մշու. Թուրքիոյ հոտով երկրում. Կոստանկ 1862, էջ 386—390.

Մ. Դանիէլեան—Պարերդ, խաղ, պառանդներու աղօթք. Բիւրակն, 1898, էջ 313—4.

X — Յակօի վախճանի կարերը. անդ, 1899, էջ 329—330.

Վ. Արտակ—Պարերդ. անդ, 1900, էջ 122—3.

Դ. Տ. Զ.—Կաղ եղբ, անդ, էջ 618.

2. Պուլանըխի գաւառականով.

Բենսէ—Բուլանըխ կամ Հարք գաւառ. Աղգ. հանդ. Ե. էջ 9—184, 2 էջ 7—108.

Ս. Հայկունի—Ժողովրդական գրականութ. բեկորն. Արրա. 1896, 556—7.

Սոյլամաղ խանըմ

557—560.

3. Ալաշկերտի գաւառականով.

Ս. Հայկունի—Ալաշկերտի հայոց առածները. Արրա. 1894, էջ 200, 263—4.

Դ. քն. Նժդեհեան—Ալաշկերտի բանաւոր գրականութիւնից. Աղգ. Հանդ. Ե. 185—199, էջ 437—505.

4. Ապարանի գաւառականով.

Դարեգին Սարկաւազ—Սամայ ծաւր. Թիֆլիս 1892.

Բ. Սալաթեան—Իրանի հերոսները հայ ժողովրդի մէջ. Բարիկ 1901, էջ 24—44 և 74—76.

5. Նոր-Բայազէդի գիւղերու գաւառականով.

Սէնէքէրիմ Արծրունի—Նոր Պայազէտու գաղթական Մշակոյց նշան—գրէքն ու հարսանիքը. Կոստանկ 1863, էջ 385—400.

6. Սանոյ գաւառականով.

Ս. Մուրադեան—Սանոց պարերդ. Բիւրակն 1900, էջ 121—2.

Հանեկունի և պարերդ. անդ, էջ 470—1.

7. Բաղէշի կնթաւաբարանով.

Թուխ-Կաղ—Պարերդ Են. Բիւրակն, 1898, էջ 303—301.

Սիւրաբանութիւն. անդ, էջ 651—2.

8. Սոյթի գաւառականով.

Զ. Կենճեան—Հարսանիքի պարերդ. Բիւրակն 1898, էջ 739—741.

9. Սոնցմէ գաւառ Ս. Հայկունի հրատարակած է 34 հէքիաթներ՝ Արճէշի, Արծկէի, Պուլանըխի, Ապարանի, Պիթլիսի, Ալաշկերտի, Խլաթի, Խնուսի գաւառականներով, Էմինեան Աղգարական ժողովածուի մէջ, հա. Բ. Դ. և Ե. (1901—4), ժողովրդական երգ մը Խնուսէն (անդ, Զ. էջ 101), Մանազկերտէն (Զ. էջ 139), Դժբախտաբար ասոնք գիտական ուղղագրութեամբ չեն:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

Ա. ՄՇՈՅ ԲԱՐԲԱՌՈՎ *)

1. Մուշ քաղաքի.

Սանասար նստուկ էր Սասուն, ուր պապու կըռքեր չըն թօղի օր ըդի սրժըէր ու յէլով խրատ էրեց ուր պապուն ու մամուն ու գ'նաց Բաղդադ. Ուր պապ նստուկ էր փանջարէն, տէսավ օր ուր տղէն Սանասար կիգէր. ու ճանչցավ ու ասեց.

— Է՛յ, մէնսիմ քղի մեծ կուռք. իմալ դքո մատաղ քաշիւր բ'էրիւր. լար յիւր է՝ մանցե՛ զմըկէլ լէ կը քաշես բ'իւրես:

Մամ, չընքի խաչապաշտ էր, նստավ ուր տղէկներն ապով արսունք թափեց:

Պապ ասեց թուր ու սուր ու գ'նաց, կանչեց ու ասեց.

— Արի յէրթանք, վորթի, յէրկըրպաքութեն արա մեծ կըռքին, օր դըըղի մատղեմ:

Ասեց տղէն.

— Ար'օ, քո ճոշ կուռք շատ դօրավոր կուռք է. գ'իշիւր լէ չըր թօղնե, օր մենք ընտեղ սրժըրովենք. յար յիւր է՝ մանցե՛ չուր մէկէլ մատաղ լէ կը քաշէ ու կը բ'էրէ:

Ասավ զտղէն ու մտան կըռքատուն:

Տղէն պապուն ասեց.

— Ար'օ, չէ՞ դ'ու գ'ինաս օր մենք գ'ուցիւնք՝ մենք պատիկ էինք. մենք դքո կռքի դօրութեն չընք գ'ինե. դէ, դ'ու կզի քո կըռքին յէրկըրպաքութեն տուր, իշիմ իմալ կիտաս, ուսնեմ:

Պապն ասեց. — Զմա, լմօ, ու կզավ յէրկըրպաքութեն տըվեց:

Տղէն ասեց.

— Ար'օ, քո կուռք ինչ դօրավոր կուռք էր. օր դ'ու յիւր'ուր կզար, իմ աչքեր մթնեց, չտեսա իմալ էրեցիւր. (Չընքի չհասավ օր առչի դրքին զարկէր. մալուլթի կօճկըներ չարձըկվալ). Ասեց, Ար'օ, ար'օ, իդա հաղ լէ յէրկըրպաքութեն էրէ, տէսնեք իմալ կէնես, օր յես լէ էնեմ:

Ու հիզմ՝ լէ յիւր'ուր կճաւ պապ, տղէն ասեց. «Եւ» հացն ու գ'ինի. տէրն կէնթանիւ. ու զուրգ մի իջավ, ու դուր պապ խալիֆէն յօթն դ'ալ դ'էտին վի իջուց. Ասեց զզուրգն ու ինգալ մէջ

*) Տես Паткановъ, Матер. էջ 6—7.

կրողներուն, զրմէն լէ ջարդէն, ու առավ զարծընհր լցեց ուր մարտի լիւն ու բերեց տըվեց ուր մամուն ու ասեց.

— Մամո, իդոնք էրէ քըզի զէնաթ:

Մամ լէ կզաւ վըր քիթ ու բէրնին, յերկրպարութեն էրեց, ու ասեց.

— Գօհանամ քէնէ յերկնի ու յերկրի ստէղծօղ. գա օր զմը- զի ազատ էրէցիր էն զալրմի ձէնէն:

Բէրեց զՄանասար փսակեց, ու պապու տեղ դրեց վըր թախթին: Ընի ընդեղ մնաց. գառնանք Արամէլիքի վրէն:

2. Մշոյ Կսոննն գիւղի *)

— Բարբ լուս բի, ախպէր Թճօ:

— Վոյ Աստու խէրն ու բարին, Ընքօ ջան:

— Խմալ խա, լրնչ խէր հարցում (հարցուցանեմ) վրէտ, վըր ձմէրուտ:

— Սախ (ոզ) մնաս. Ասվաճ բաշխէ ըզբու զավկընհր, ըմմէն լէ սախ ին. ըզբու ձիոք կը պագին. նստի, ախպէր, նստի. քիչ մը ժըղլինք (խօսիլ), բան մ'ըսէ մժուլինք (մտիկ ընել), Ասվա- ձբու սիրիս. ըզբու էն մէգ գըլխու գալիք նախ ինչ էրէ:

— Հա տօ աղէկ միտկըս բէրի. նստի ըսիմ:

— Արաբ ասկրի տարին էր. իշով քարվընով զախիրա (պա- րէն) տարիք էնք ասկրին. էն դիէն օր էգանք, իմ չընկէրնհր Բուլանըլցի էն. ուրանց տուն գացին. հս մինաւ յօլ ու ուղան (ճանապարհուել) էղա ի Մուշ. չիբգուն էր հասա Սրէ-Սիփանա տագ. էփէլի քէլէցի. լուսնյակ թամամ էլաճ էր. աստղընհր լէ գը փէլգըգէն. հաղ մ' լէ տէսնամ օր քուրթ մը չառջիվս չէլավ ու ջղարէ (սիկառ) մ' չուզեց. հս լէ, գու պինաս օր ջղարու չըմ

*) Այս պատմութիւնը պատմեց ընկերս Տիգրան Դիմաքսեան՝ Փարիզ եղած ժամանակս և հս զրի սախ: Ինքը Մուշէն կէս ժամ հետո գտնուած Կառնէն գիւղէն էր: Պօլտոյ Կեդրոնական վարժարանի նախկին աշակերտ, կո- տորածին Փարիզ փախած. բարբառը խիստ հարազատ, պատմողը զիտական մեթոտին տեղեակ, ուստի պատմութիւնս կը ներկայացնէ խիստ ճշգրիտ գի- տական ուղղադրութիւն մը: Սակայն էջմիածին եղած ժամանակս բաւական գի- տակ Մշեցի անձէ մը խմացայ թէ Կառնէնցիք կը տարբերին քաղաքին արտա- սանութիւնէն ք, գ, դ են ձայներու հնչման մէջ: Ասոր համար է թերեւս որ վարը քանի մը տեղ ու, կ, տ են ձայներուն դէմ ունինք ք, գ, դ են:

քաղի. ըսի օր չըկա. քուրթ քաշլից դօր ընիլ ու ձեռք թալից ջէքս օր ջըլարա իշէ. ես լէ ահցի մը սրդին զրգի, էրսի վրա դէշդին յընգավ, ու հըմալ ճըվոցըմ հանեց օր սար ու ձեռք ձէն աւիցի, Հեղմ՝ լէ թնչ՝ տէսնամ օր հինգ հօկի սիլալըխօլ քրու աը-գէն (քարի տակէն) դուրս յէլան ու վրէս վզէցին, էլ գիցա օր մէռնէլու յա արբէլու սըհալթն է. Աստըճու զօրուտէնօլ ժանդ-առդ խանըլալըմ կէր վրէս, զթեփա քշթէցի ու միջվընին յընգա, մէգ էրգու գէշդին շըռճէցի, հըմա զօղորան ըսիմ, ես լէ քնիմ տէղօլ յարալու էդա. հմա ախըր թնչ էնիմ. մէգ մարտ հինգ մարտու ինչ կըռնա էնէ. վօր հասըլ (վիթապէս) զիս բոնէցին, ձէռնհրս յէտեփա կապէցին, ու սար տաւանի էլ ինչ օր իմ վրէն էգավ, քու վրէն յիկա Ասսու. խէրն ու բարինս Հըրի լուց չար-չըրգէցին ու յըմուց սօրա յուզէցին օր զիս սպանինս Հըմա Աս-տըճուց էր, զըհալ մէռնէլուս վախտ չըր էգի. Ձիս կանգըցին ուրընցնէ իրիք շեք (քայլ) հէռուն ու զխանըլընի հանէցին ու ուրանց նստած տէղէն սըրըթմանի (շիշաակի) իմ ճըռնէրուն քաշլէցին զըրկիլ. ու ես ուրանց զօրօլ մսիս միճէն խանըլալ հա-նէլօլ ուրանց կիդէնք (< կուտայինք, իմա կուտայի): Լն սօնը մէգ լէ զթուր քաղից ու վրէս էկավ օր ըզգլուխս կըղրէ. հըմա Աստըճուց էր, դիմացէն քընի մ հօկի քըրթէրէն բօռացին. «Տօ, դուք վճըն իք յօդ. թնչ կէնիք»: Բըրթեր լէ «Տօ, էդէք նէճիլ է ընգի ձէլավընիք». ու մըր դին էգանս ցիրարու հեռ խօսած վախտ մէգն դըլուխս լուանյակին դատացուց ու քըրթէրէն հար-ցուց. «Կուտօ տու Ֆլա՝ ի կուրմանջի (Տղայ, դու հմյ ես թէ քուրդ):»

— Էզ Ֆլա մէ (ես հայ եմ),

— Տօ ախպէր դու հմյ իս:

— Հայ իմ խորըան:

— Տօ գիղի բըռնէք ըտոնք ըզհայ (կամ արագ խօսած ժա-մանակ՝ սայ) գը չարչըրին:

Հրաման ալկեց յընկէսնէրուն ու ըզքըրթիք մէգիւ մէգիւ կարէցին, զթըվընընի տաւան, ու ծէճէլօլ չարչըրկէլօլ ուրանց գեղ տաւան, մուրտուրի թալըլիմ էրին. ցէտեկէն ընձի պատմէ-ցին օր ուրանց կօլեր կօրի էն, փընգըռէլու յէլած էն, ու ու-րանց ռաստ էգած:

3. Պուլանրիսի *)

Զախցպան Աղէկ աղլապ (միշտ) խոսա կէնէր (պատմիլ), կըսէր յէն ջաղացն էնք, էն մէկ օր իսկի մարթ չը ֆնաց մօտսի. հարոճէս (ամէն ոք) զաղուն թօղեց իմ ումուլօլ (յուսով), գ'նաց ուր տունն յանգ'ան գահ էր (ուշ ատենն էր). մէնակ նըստուկ էնք, յէս տէսա դ'օլ ու զուռնի ձէն էկալ, դ'առնամ աչբիմ օր 10—20 կնիկ, հաքուկ-խփուկ պար բ'ռնած էն ու կը խաղանու Յէն տէսա կնիկ մ'էկալ մըս ընձի, ըսեց. «Աղէկ, յօրթն իս նստի, յէլի խախցի»: Չարէս կտրավ, յէլա բ'ռնի պար ու խախցա. աչբիմ աչբիմ՝ տօ յա, իգա կնկա վրէն իմ քաժօրքուր Ա-ի դալմէն է (զգեստ). յուշիկ մէ գշախուն հանէցի ջէքէս ու զղալմի մէկ փէշ կտրէցի. հըտ իմ կտրէլուն՝ կնկաիք աներութ էղան:

էն լուսուն գ'ացի քաժօրօջ տուն. ըսի ըշտէ իգա գ'իշեր հըմլա հըմլա բ'ան մէ պատահրավ. մարթ չաժուրցավ. ըսի «Ջա՛նրմ, յօրթն չըք աժաւնա. բ'էրէք գքաժօր քրօջ դալմէն սանք (սեանանք)». դալմէն օր բ'էրին՝ օղորդ օր մէկ փէշ կտրուկ էր. իմ մօտու կտոր լէ ալնի (ճիշտ) էդ դալմի կտօրէն էր:

4. Ալաշկերտի **)

Գախիկի մի մէշ իրեք հատ քօսա կէղնին, էտոնց սօժօրու տեն լէ էն էր օր յըմօր գ'իկէն, ճամպնէրու վրէն կը կայնէն օր գ'էղածի—մէղածի լըսաստ յիկէր, խապէն. էտոնք մախսուս յիւրարուց հէգու կը կայնէն՝ օր գ'էղածիք գ'իւնէն թէ ջօկ ջօկ մարթիկ ին:

Ավուր մէկ գ'էղածի մի կօլ մի կիտա ուր տղին ու կըսա. —Լաօ, տար իտա կօլ քաղաք՝ ծախա. հըմլա իրեք օսկուց պաւկաս չէղնի տաս. յընձի օր (ինչու որ) մեր կօլ համ խօրօտ ա ու համ կաթնօլ:

էտ տղէն էր, լուսուն շուտ առաւ կօջ ու գ'նաց. էտոնց իղարէն լէ զատի մած (ֆնացած) էր էտ կօլ. ինչ մի գ'նաց, լըսաստ էկալ յառճի քօսին, օր քախքից դ'ուս կայնէր էր:

— Օղոր էղնի, դ'իւր կէրտաս. հարձուց քօսէն:

*) Տես Ազգ. հանգ. 2. էջ 12:

**) Տես էմինեան Ազգ. ժողով. Բ. էջ 337:

— Սաղ էգնիս. կերտամ քաղաք, ըսեց. իմ պապ ընծի ճամպիր ա օր իտա կօվ տանիմ ծախիմ:

Քօսէն կըսա. — Տօ, իմալ կօվ. էտի հօրտիկ ա. հնյ, մըսի (մի ըսեր) կօվ, խլլղ կը ծիծղան քու վրէն. թէ քզի միտք կա ծախելու՝ յէսուն խուռուշ կիտամ:

— Ախպէր, դը՛ղէն գ'նա. չը գ'ինամ՝ դ'հու իս ծուռ, չէ յէս իմ ծուռ՝ իմ վրէն կը ծիծղաս, ըսեց ու քէլեց:

— Հա, հա, ըսեց քօսէն. չուրի դ'ու չը տանիս քաղաք, չալտընաս թէ էտի հօրտիկ ա:

5. Ապարանի *)

Ժամանակօվ մէկ թաքավոր կէղնի, անուն Սէնէքէրիմ, Սէնէքէրիմին էրկու տղա կէղնի, մէկի անուն Սանասար, մէկին Ասլիմէլիք, Սէնէքէրիմ ինք կապաշա էր, աղէկներ տալածապաշա:

Խօշուն էրեց ու գ'նաց էրուսաղէմա վրէն կոիվ:

Յօթ տարի քախքի բ'օլոր խօշուն չափըունեց նստավ:

Թանգուտին ընկավ քախքի մէջ. թաքավորն ուր վազիր՝ դավրէշ խլլղղի էղան ու ընգան քախքի մէջ. էրկու պառվուռաւտ էկան, տէսան օր իրարու հետ կոիվ կէնին. հարցուցին թէ— Կօրի՞ կը կոպիք:

Մէկ պտռավ վերցուց թէ՛ Դավրէշ ըաքա, թանգուտին ընդեր ա էրկիր, հացներսի խլլըսիր ա. ընծի տղէ մ՝ ունէնք (ունէի), բ'էրէցի մօրթինք կէրանք. մկա էնի ուր տղէն չը՛էրա մօրթինք ուտինք:

Վերցուց թաքավոր ուր վաղիրին ըսեց. — Մեր թաքավորուտն իսկի մէկ թաքավորութեանի՝ չէ:

— Ըրա, ըսեց, ինչ էնինք. վա՛զիր:

— Յէտ դ'առնանք. նստինք մեր թախտի վրէն:

Ու սկսէցին խէր ու խէրյաթ էնիլ ու պատարաք էնիլ. պատարաքն օր էրէցին պրծան, հրէշտակներ սրօվ, թրօվ իջ'ան Դէնէքէրիմի ասքարի մէջ, ու ջլարթէցին, ու սպանէցին ու կօտօրէցին:

*) Տես Գաբեզին Սարկաւազի Սասայ ծոեր, էջ 14—15:

6. Մանագիկերտի *)

Հառավիլ, հառավիլ, յէշ,

Հառավիլ, Մուսլո գոմէշ.

Ջեռաւ թալիւս Աստծու փէշ

Մզի ցորին տա լիւշըշէշ,

Ծախինք տանք միւր ախի բէշ,

Ձէշնի ծախին քօզ գոմէշ:

Հէլէլ—մէլէլ շէկ կոտան,

Հօտղնիւր, քէշք զէշ գութան.

Օրթա հասնինք բրէտան,

Հա մոնիւս բզի, Շէկօ, Կոտան:

Տղա Մանուկ քշա զէշ կզ,

Դութան բանի քանդի սէշ.

Ծօրին էշնի զէշ զէշ,

Հա մէնիւս Մանուկին հո:

Քշա Լաւանդն ու խնձօրօն,

Հանդա փոխդ բէրից Կարօն,

Մկա լծինք Շապաղն ու խէրօն:

Օր ղմաշնա մզի աէս Միւրօն:

Տղէք, ձէն հանէք գութնէն,

Տաս տղան ա միւր բնատէն.

Դութնի ակիր ճրովրւան,

Ճրովրուա, ձէնիդ խորրքան.

Հան, խազօն, Ջմօն էլան,

Բէրին մածնախառ թան,

Իդ հաղսի կարձկինք գութան.

Հա բաւլէ մըն, հառավիլ:

Մատաղ ձղի ղմըշտան,

Կըսեմ հօտղնիւր էրթան:

Պաղպաղ ջրով աղէկ հօվցան,

Լվան, ղըվըոցուն, արծան:

Տալար էկալ, քնուց յէլան,

Դութան լծին, խաղղան տան:

*) Տես էմին. Աղդ. մողով. Զ. էջ 139.

7. ԴՄՆՈՒՄԻ *)

Կեղնի չեղնի իրեկմ ու կնիկ մի, ըզրանց լէ կեղնի տղէ մի. էդ տղէն լէ խակի բուն չգինա. նա կարգալ, նա սանալծ, էդ տղէն կը ծռի թաքավորի աղջկա վրէն, կըսէ ուր մոմուն.

— Նանէ, գնա ընծի թաքավորի աղջիկ յուզէ:

-- Տօ տղա, լւօ, քու պապ աղքատ, ալուր հացի կարօտ, մենք չլմալ էրթանք թաքավորի աղջիկ յուզինք. չէ, զմղի կը մօրթին, դու լէ սանալծ մի չգինաս օր ըսիմ, հան տղէս սաւնալծ մի գինա:

— Չէ նանէ, իլաի օր պտի էրթաս յուզիս:

Ժըրկուն օր տղի պապ տուն էկալ, տղի մամ ըսեց.— Հմլա բան կա. քու տղէն կըսէ գացէք թաքավորի աղջիկ յուզէք:

Պապ կըսէ.— Տղա լւօ, խեղտի թռուցքի իս:

— Չէ, կեաքէ, կըսէ, պտի էրթաս յուզիս:

Չեղնի տղի վրէն, կէրթա տղի պապ թաքավորի մօտ, թաքավոր կըսէ.— Ընչի համար իս էկի:

— Թաքավոր ապրած, քու աղջիկ պտի տաս իմ տղին:

— Իմ աղջիկ լմալ տամ քու տղին. քու տղէն սանալծ գինմ:

— Չէ, վիլս (արաբ. Վալլահ), չգինա:

— Դնա, դքու տղէն բի տնամ:

8. Սասունի **)

Խորտոիկ, օսկի գնտիկ,

Դու գաղջիկ իտաս ինծիկ:

Բարձր Մարաթի սարեր,

Ամուր կուղէն իւր քարհր,

Խըսմէլէն էնէր իւր եարեր:

Հընչի երբ ըսինք ղէտ բուն,

Ինջնինք սլաղճան ու սայրան,

Բաղինք ղէտ մանտրիկ ոհհան,

Տարինք դրինք խորքսլծան,

Եղաւ սե օձի նըման,

*) Տես էմին. Ազգ. Ժողժ. Դ. էջ 93.

**) Տես Բիւրական, 1900, էջ 121—122.

Նարեց զԱդամ ու զԵւան,
 Հանեց դրախտէն անարժան:
 Ելաւ ուրը Հըլլաու սարուն,
 Կուէր զաշուն ու զգարուն:
 Բարձր Մարաթիկի խաչեր,
 Շուրջ ու բոլոր կանաչ էր.
 Աշխարհք երկիր կ'աղաչէր,
 Խըսմէթ ըներ սև աչեր:
 Շունշանորդի քօլոսով,
 Բու բան թնչ էր մեր դռնով.
 Կ'ելեմ ըսեմ մեծօրաց,
 Խնջին զարկուն խանջարով:
 Ջարկին խորունկ ու զարկին,
 Սարէց ելաւ սև արուն:
 Եարն էր գնաց ջուր մերուն,
 Լցեց մէջ իւր կօկրուն,
 Թաւեց ուրը իւր թեքուն,
 Թափաւ ուրը իւր փօթերուն,
 Լցուաւ մէջ իւր սօլերուն,
 Շարի շամամ ծծերուն:
 Երցու աղջիկ մեր դուկեց.
 Բուռ մը չամիչ կրկմեց,
 Պագ մը խաբեց չտուեց:
 Ես գացի Մշու դիմաց,
 Տեսայ դռներ կխաբայ.
 Մտայ կ'առնէք թաժէ հաց.
 Անտէր շունէն մնացած
 Բերան բացեց զիս խածնէր.
 Ընծի թնչ խածիլ պիտէր:
 Ընծի գերկ ծոցքը պիտէր:
 Դիման Մշու գացեր իմ,
 Լաշփէտ Մշէն բերեր իմ,
 Չարկամ վրան թալեր իմ,
 Եարի դռնէն ընցեր իմ,
 Փէշտիմալ գօտէն փրցեր իմ,
 Սև աչուրներ սրբեր իմ:

9. Խոյթի *)

Ամպն էր երկինք հոգն անուշ,
 Սիրականիս քունն անուշ.
 Տարին տասներկու ամիս՝
 Թօռմաւ խնծորն ի գօտիս.
 Խնծորի կէս խածուկ էր,
 Չորս քէօշէն արծթուկ էր.
 Տանիմ խտամ ոսկերիչ,
 Շինէ մատնիք ապրճան,
 Տամ նարոջ՝
 Իւր քրոջ.
 Ամպն էր երկինք հոգն անուշ՝
 Ծար խորոտիկ, պաքն անուշ:
 Տօ, տղայ, տղայ, քօլոսով՝
 Մինչ երբ ընցնիս մեր դրնով.
 Ջարկինք քեզ խանջար խորուն,
 Ենի քու կարմիր արուն.
 Ամպն էր երկինք և այլն.
 Աղջիկ քու անուն թնչ է.
 Աղջիկ քու անուն Շուշան.
 Ելիւ երթանք Սուրբ Նշան՝
 Օսկի մատնի քեզ նշան.
 Հարիւր ուզես՝ հազար կիտամ.
 Ամպն էր երկինք և այլն.
 Կէս գիշերուն գուրս հլայ,
 Մատղաշ ամպիկ մ'էր ելէր,
 Դանդաղ ձնիկ մ'էր թալիւր,
 Բօկիկ հեաիկ մ'էր գացէ.
 Առա զհետիկն ու գացի,
 Գացի կայնա գըլխընուն՝
 Վարդեր փրռուկ էր երըննուն,
 Երկու ծծի մէջ նշան կէր,
 Չոգայ թէ զնշան պաքէք,

*) Տես Բիւրակն, 1898, էջ 739.

Դլորա զընտան ինկայ,
Կանչի Սուրբ ու Սրբօրէք,
Մէկիկ չեկաւ երեան,
Սուրբ Սարգիսն էր Խորուսան:

Բ. ԲԱՂԷՇԻ ԵՆԹԱՐԱՐԱՆՈՎ.

1. Բաղէշի *)

— Այ տղա, ես քեի, դու ձի:

Աղջիկն ու աղէն սիրեցին իրուր: Աղջկա աչք ճանճախն է օր ուր ախբէր իգա, չտէնա խաւշիկ. իշկեց օր ախբէր զատենց էկավ, ախշիկ չիմցուց խաւշիկաւ Դողուն առաւ աղվըզու ջան, էլավ, դնաց, էլման մտաւ ջաղչի քարի տակ: Աղջիկէ ախբէրն էկավ, զատ էփեցին, կերան, քնան չուր ի լուս: Ախբէր կու կէլի, էլի դնաց Նէջիր. աղվէդ էլման էկաւ աղջիկէ մօտ. ուռնն, խմեն, քէյֆ էրէցին ուրանց: Մէ ամիս, էրկու իրիք ընցավ մէջտեղ, աղբէր իշկեց օր քրոջ փոր օր զօր՝ օր զօր կուռի, օր պը զօր միզար կու բանձրնա:

— Գնւրօ, ասաց աղէն. էս տեղ մարդ չկա. էդ չը՞մալ բան ա. կիշկիմ քո մէզար օր պը զօր կու բանձրնա. թէ մարդ ունիս, զաղտուտ կու պէհիս, բեր էս տեղ, աշկարա պսակիմ քու վէրէն. հալալ իրիկ կնիկ էղէք, իսան օր կա՞ մէզաց վորդի ա:

— Հավա՛ր, աղբէր, դու էդա խօսք չի՞նչ խօսք ա ձի ասէցիր. ես իմ խօր անվան մօտէն չիմ ամչնար օր դու ձի էդ խօսք կասիս. ես էդ բան էրո՞ղն իմ:

— Հըպա, քնւրօ, էդ քո միզար յօրի՛ն կը բանձրնա:

— Տախտ կավիլի, նոան խատ մի գտա, թալեցի բերանսի. էն տէղացէն փորս ուռաւ:

2. Արճէշի **)

Ժամանակաց՝ մէկին Հարճէշու մէջ Զիւննաձոր մէ մարդ մ'կեղի:
էս մարդ չէլավ առավ ուր բեռ, գնաց սարի միջու ջաղաջ աղալու. հալա ջաղջի մօտ չը խասեր էր, ջաղջրպան դուս չէլավ, չուան եզնից պրծուց, բռն խուրճու պէս թալեց ուր շալակ, տարավ ներս:

*) Տես էմին. Ազգ. Ժղճ. Դ. էջ 93:

**) Տես էմին. Ազգ. Ժղճ. Բ. էջ. 323:

էդ մարդ օր էդ բան տեսավ, շատ վախեցավ, ասեց.

— Վալա, էսիկ ինձ էլ կսպանա, բեռն էլ կուտա, եղն էլ խեռ. ապա ինչ էնիմ, Աստված, օր էնպէս ա՛յ, ես պոտի փախիմ:

Ջաղջաւան բեռան բերանը քակեց, ցօրեն լցեց օղունի մէջ, իրիշկեց տէսավ օր բեռան տէր չէկավ, չէլավ դուս, տէսավ օր էն մարդ կը փախի, բռնաց.

— Տօ աղբէր, մի փախի, արի արի:

էն մարդն էլ ասաց.—Տօ վալլա, ես քո ղուվաթ տէսա, քեզնէ վախեցա, դու քու Աստված. բեռն էլ քեզի, եղն էլ քեզի, ինձի բան մ' ասիւր, ես թօղեմ էրթամ:

3. Արծկէի Առնջկոյս զիւղի *)

Ղաւրիշ ձուկ մ' կը բերա, կուտա պառվուն պախ:

Պառավին էլ իրեք խառ աղջիկ կեզի:

— Պանավ, կտտա, առ զիմ ձուկ, ամաննաթ պախա:

Պառավ կասա.—Ո՞ւա, կը պախիմ, ամաննաթ օր կա՛ ղըյամաթ ա:

— Պանավ, ասաց. յան էրկու, յան իրեք օրէն կուգամ:

— Շուտ արի, օր անգյան գյառ, կը նիխի:

Ղաւրիշ տուեց ձուկ մըտ պառավ պախ, գնաց:

Պառավ ասաց.—Վերցէք ձուկ, պախէք, չէղի զայ էնէք:

Էդա աղջիկներն ա, վերցին էդ ձուկ պախէցին:

Աղջիկներ իշկէցին օր մ' էրկու օր ղաւրիշ չէկավ:

Բշեց չանք ամիս մ' էդ ղաւրիշ չէկավ:

Պառավու ջոջ աղջիկն ա, վերցուց ուր քուրվըտոց:

— Ա՛ղջի, չէլի ձուկ բեր, ուտենք, պաս-ցամաք մէտանք:

— Ա՛ղջի, էսի ամաննաթ ա, ամաննաթ օր կա՛ ղըյամաթ ա:

— Էլի, բեր, ուտենք, էնի մօռցիր ա:

Էլան ձուկ բէրին, իրեքով էլ կէրան:

Պառավ խաբար չէ աղջիկներ ձուկ կէրած էն:

— Մարէ, քու աղջիկ ղաւրիշի ձուկ կէրավ, ասաց պղտի աղջիկ:

— Աղջի, ասաց, դու յօրի՛ն կէրար, մենք ինչ ջուղար պտի տանք:

*) Տես էմին. աղբ. ժողով. Դ. էջ 201.

4. Խլաթի Տափավանք գիւղի *)

Թաքյավոր մ' կեղի, խեղ մէկ լալէ մ'. գէլին կէրթան կը պտտեն. էդա Թաքյավոր լէ ըսկի ավլադ ու Թավլադ (որդիք) չունէր: Կէրթան մէկ դավրէշի մ' ըռաստ կիւզյան: Դավրէշ կասա:

— Թաքյավոր ապրած. ես գիտեմ դու ինչի շուռ կիւզյաս. տղէ մ' ապով շուռ կիւզյաս. արի քն մի խնձոր կուտամ, կէս դու կեր, կէս տուլթան թ'ուտա. Աստված քն էրկու տղա կուտա. մէկ տղէն լէ խավլ էրա օր տաս ձի:

Թաքյավոր խավլ էլաց, էլավ գնաց ուր տուն. ինչ որ կէս ինք կէրավ, կէսն էտուր Սուլթանին: Ին ամիս, ին դան, ին դազրզա մնաց, Թաքյավորի կնիկ պարկյավ, էբեր շուխթ մ' տղա: Տղէք ջօջյան, էդան տաս տարէկան: Աւուր մէկ դավրէշն էկավ, տէսավ օր էրկու տղէն հոլ կը խաղին. ասաց.

— Կա ու չկա, էսոնք իմ խնձորի տղէկներն են:

Կանչից գէն էրկու տղին. պստիկն չէկավ. ջոջն էբեր, ասաց.

— Արի, էրթանք, քյօ խօր տուն տնւր ձի շանց:

Տղէն ընդլավ առջէվ, տարավ, ասաց.— Էսա իմ խօր տուն ա: Դավրէշ մտավ ինե, տղի խօր տուն սալամլըղ կապէցին առէչ, ասաց.— Թաքյավոր ապրած կէնա. դու քյօ խօսաց տէրն ես:

Ասաց.— Խա, ես իմ խօսաց տէրն եմ: Բէրից գէրկու տղէն կայնէցուց դավրէշի առէջ, ասաց.— Վօր մէկ կը վէրուռ, վէրցու:

5. Մոր-Բայազէտի գիւղերէն *)

Շրանոս գիւղ

(Գաղթած Աւազկերտի Խասուր գիւղէն)

Արի էթանք մեր արտ ջ'ըինք. Խաչօ, գ'նա ջ'ուր բ'ի, արտ ջ'ըրինք, արտն ըթթնա: Էթանք չայիր, տէսանք քաղէլու չէ: Գ'ացինք տէսանք քաղէլու չէր: Անձրեվ գ'ա, թըխ էրկընցու չայիր, էն վախտ կը քաղինք: Լաօ, գ'նա իս գ'ացէր իս կէրցուցէ չայիր: Հա, յէս իմ գ'ացէր իմ կէրցուցէ: Օխչար քում, չայիր

*) Տես էմին. ազգ. ժողով. Բ. էջ 376:

*) Նոր Բայազէտի գիւղերէն մէջ բերուած նմոյշները գրի առած եմ անձամբ: 1907 թուի ամառնային ճամբորդութեան ժամանակ:

քուսմ. տոհմի, տանիմ մէկ լէ կէրցում. Օր դու չկէրցուս, ճվ կէրցուս. Հէրու շատ անձրեմ կէալ, արտերն շատ էրկընցան, դոն լէ չբ՛ւռնից, հաց լէ չէղալ, շախտէն տարալ:

* * *

Նիկուս Թաքավուր, Ճավճավաց յերանալ առալ էլլըկ էկալ Գյօթլէն, հազար ութը հօրիր քսանը ութ Թիլին. մզի բ'երեց էստիդ. Ալաշկէրուու խաստուրու բ'երեց. իդա գ'եղ լէ տըվից մզի. օխտ տարի Թարխնուլթին տըվից. ձ'զի սաիմ՝ օխտ տարուլ յէտ կապեց մզի խարջ ու խարաջ. Տալիդա մօվրօլ կար. էկալ էլլըք պահից. էտ խարջ կապեց մզիկ, չալալ կապեց մէ մանէթ, էրկու էրեց, իրեք, էտեմ չորս, էտեմ հինգ, էլալ չանքի հիմի տան գ'լօխ տարէկան տըսնըչորս մանէթ վացցուն կապէկ. էս սահաթէս մենք արքունական խարջ կիտանք. Դ'առնանք մէշէք. մէշէքն էրից պօշլի (ռուս. մաքս), առալ միճնէ (կամ նաև մզնէ՝ ի մէնջ) առաքին հիցցուն. հիմի դ'արձալ փէտին, էրից մի մանէթ. ծօվէրէն լէ պօշլի կառնէ հիմի մզնէ:

Աղամխան

- Բզի օր հօքի կէր՝ մկա դ'ու շուտ էր մէռէ:
- Օր քօ հօքի էղնի՝ ընչի՞ մզի կը չարչըրես եդ դղար. մզի ջ'ուր չս իտա, միւր արտեր ջ'րինք:
- Մէռնիմ Ասծու դիվնին, օր ախպէր լալ ըլնէր՝ մէկ լէ ուրին կըստէղծէր. մկա դ'ու քու ախպօր քանդող իս:
- Դ'ու փիս մարթ իս. քօ հօրօբ'ըրտիք զրկիր իս, կօղօդեր իս. կայնիր իս կօրշնըվիս՝ գ'էղօլ էլ խաքուլ չինք:
- Օր դ'ու լալ էղնէր քու ախպօրտոց հետ՝ քու բ'էրան կերյարա չէր ընգէ:
- Իմ չընգեր ա, քօն կ'ընգնի:
- Իսա գեղ, ինա գեղ, հմէն լէ ընձնէ հոգ կէնին. քի պէս դ'էվ մարթ հոգ չէնա:

Չորագեղ

Յէրկրէն օր էկանք առաջ քառսունուչորս տուն էնք. հիմի դաֆթրին հարուր քսանը ութ տուն ինք. էտ հօղով չինք գյառնա կառավօրվինք. էղէր ինք մկա էրկու հարուր իծծուն

տուն. ապրուստ մի չէղնի. խարջ շաւղցե, խարաջ լէ շաւղցե, Թաքավոր լէ ծով խլեր ա ձէռնէ մզի. մզի փայ չկա. հարուր սէլ խոտ լէ կը կէրցու ձուկ առնող մուշտարի. քիրաղի (բուր) Յէրէվանու, Քյավառա կիգ'ան, յօթն ավուր ճամբախ կիգ'ան, խոտ կը կէրցուն, էն հօղի խարջ լէ մենք կիտանք, մացեր ինք ճէսիր: Մէկ մէկ մարթ լէ Թուրքիւր կը գ'օղնան տանին սպանին, Մկրորսի սպանին մէ մարթ, էլ մի հարցու. Թաքավոր զմմէն լէ քրթէրուն, հայէրուն փարա տըվեր է, մզի չի խոտ: Հէրու ա նուն մեր գեղ հաց չէ էկե. տեղ սար է. մրսեր, ցուրտ տարեր է. փանդ լէ զարկեր է. սկի պտուղ չինք տէսեր ի, չինք ստացեր ի:

Ծավրար

Մզի ծավճավ յերանալը բերեց էս գեղը. օխտը տարի խարջը չառավ. յէտօ գ'արձ'ավ առավ տարին մէ մանէթ, էրկու մանէթ, իրեք, չորս, խինգ մանէթ. մչա լէ կառնի 14 մանէթ տնական: Ծօվէրէն մզի զրկիր ի. Չ'ախջ'ընէրէն լէ կառնի փող, էրկու անգ'ամ, համ գլլըլին, համ ղախօղ: Էլման մէշէնէրէն մզի զրկիր ի. մէկ փէտ մզի վրա էրիւր ի խինգ մանէթ. խաց լէ չկավ. քամին քաշեց. հիմի չինք կտռնա մըր տղէկներ պահինք. անձրեւ չի գ'ա. չօրութեն տվիր ի մը վրէն: Արագա ափնէրու Թուրքեր էկած ին մը չայիրներ, մըր արտեր կէրցուցած ին. մզի նէղութեն կիտան. կիգ'ան մզի վրա, մըր չայիր կը կէրցուն, մզի զիւլօվ կը ղանին:

Գեօլ

Ահմէդ աղի գ'եղ մեր քյաֆշնի կից, Աթաշ՝ էլման քուրթի գ'եղ ա. մեր սար կը կէրցուն, մեր մալ կը գ'օղնան տանին: Հո՛ւ կը վախէնանք. Թվանը չունինք օր էրթանք կռիվ էնինք, զընդոնց սպանինք, հո՛ւ հո՛ւ. Թուրքն օխտ ավուր ճամբախ կիգ'ա մեր մալի արօտ կը կէրցու. մեր պապական մուլը՝ օր Ալաշկէրտու էկէր ինք, մեր ձէռնէն ղլած ա. մկա մեր մալ կը փիտնա. մեր մալի խաթեր գ'ացեր ինք, առեր ինք. յօրէն հինգ կռիվ կէնինք. չընք իշխընա մօտէնանք: Թվանը օր էղնի՝ մենք ընդոնց սկի չընք հաշվի մարթ. հմա օր չկա... կը վախէնանք կը փախնինք: Տարէկան մզն տասը մալ ղլին տանին. քսան հատ լէ օշխար

կը տանին: Հաց օր չունինք. ճժիր լէ անօթնէ օր մէկ կը մէռնին. լայլաջ ինք: Միր ծով լէ մեր ձէռնէն առած ա. մզի լէ փարա չկա օր գ'անգատ էնինք: Դ'անգատ լէ էրեր ինք, չըն հասու (ոչ հասուցանեն): Քէրէվընցին կիգ'ա միր արտեր կը կէրցու. օր էրթանք ընդոնց տավրին լէ մօտէնանք՝ մզի կը դարկին կսպանին. ծովը մերն ա կըսին. էրկու վէրստ տեղ ծովու քէրնէն չուր էլնի վեր՝ մզի կը հասնի:

Ն. Աղեաման

Յէս իդա տէղաց ախջիկն իմ. իդա տէղաց լէ հարսն իմ. իդա տեղ լէ կարբըվի իմ. իմ անուն լէ Սանամ. օր էղիր իմ՝ Չաչանա տարվա ճիծն իմ. սկա լէ ծէրացիր իմ. էլ մկա չմ կառնա բ'անի գ'օրծի էղնի. մարթ պտի օր ընձի պահա. էլ իմալ ապրիմ օր ինձ ապրուստ չէղնի՝ չուր օրիկն ի՝ մահուն: Մեր լէզուն էղմալ ա: Իմ մարթ վըր ընձի տընըհինգ տարի կէղնի օր մեծ ա: Դէ, յէս ինչ գ'ինամ օր գ'ալու ժամանակն չուրի Չաչանա կռիվ՝ ինչխղար կը քաշա. չմ գ'ինա: Իմալ օր ուսն էկի Ալաշկերտ, հօնգուց օր բ'արձ'ած էկած իդա տեղ, յէս ինչ գ'ինամ ինչ խղար ժամանակ կը քաշա օր Չաչանա կռիվ էղնի. մըտ (մօտ) ընձի յատնի չէ: Խօ իմ գ'լօխ լէ չմ կնալի էղա սուն. բէլքի լուսուն լէ մէռա: Թըխ իմ անուն լէ մնա ախշըբքի էրես, Թէ լալ Թէ վատ իմ անուն լէ Թըխ մնա մըչ ախշըբքին:

* * *

— Դ'ձր կէրթաս:

— Կէրթամ յարտ:

— Էն մարթ էն աղին կը խանչա. յօրթ կը խանչա. ինչ կըսա՝ ընձի Թըխ ասա. էստէղէն յէս կը լսիմ:

Ներքին Կարանլուղ

(Գաղթած Նահէնի Մանկասար գիւղէն)

— Օ'նօ, յճւստ գ'ուգ'աս, դ'ձր կէրթաս:

— Տնէն կիգ'ամ:

— Օ'նօ, գ'ու կյտոնամ միր խին խօսքէրօվ ասիս. Թօխ էս պարօն գ'րի:

— Դօ յէս խալիվօրցեր իմ. էլ չեմ կյտոնա ը'ան ասեմ:

— Ընչի՞ չես կյտոնա. հալա դ'ու շատ կապրիս:

— Խօսքըս չընցնի. խաբսի կուշտ խօսքըս չընցի. աղի կուշտ չընցի. ժամանակս անց կէցեր ա. դօ խօսքս օր տուն չընցավ՝ գ'էլի մէջ էլ սկի չընցի: Մէ վախտ օր կէլնինք տանիս կը բօսինք «տղան, արի դ'ուս», մէկի տեղ սող գ'եղ ժօղնըվին կը դ'ին: Մկա իմ աղին էլ կանչեմ, կ'ասեմ մէ թաս ջուր տու, էլ չի ուզա դ'ալ մըտ ընծի:

Աւալ աղալու

(Դողթած Մանկասարի մօտիկ Գոփղան դիւղէն)

Մենք Գօփղոնա եկեր էնք էստեղ. նէղութէնի խամար էնք էկի. դօ էստեղ շէնլըք էնք շիքի: Մենք էկանք՝ Ավալ աղան էր էս գ'էղացի. բուրթ էր ինք. էնի քօչեց գ'նաց. մենք իկանք նստանք էստեղ, առու խանէցինք: Իմալ օր Մանկասարցու լէզուն ա, էդմալ էլ դօ մեր լէզուն ա: Մենք ու Մանկասարցիք խնութ դ'ըրկից էնք: Դօ ինոնք էմալ օր էնդիղ ին նստած, մենք էլ էնդանց կշտի խեռ էստեղն էնք նստած:

Ալիկըրիս

Մեր գ'էղացիք գ'նացինք Նաչալնիկի մօտ, ապաց. դիվտն կուզեմ: Ելավ էկալ թալեց ճալօտի տակ, էտոր լավ ջուրդ'ից. խօնջան կըտրալ. օր կտրալ՝ խելքը գ'նաց. քթէն խէղէղի պէս արուն պրծալ, լէզեց. տէսանք օր խելքը գ'ացիր ա, խօղաթը՝ թախ ուր առանք գ'ացինք յախբ'ուր. էդ յախբ'րի դ'էմ ջուր թալինք վրէն. ջուր գ'նաց գ'նաց, աչքեր բ'ացեց, սեղ սիվտակը գ'էղնալ. նոր վերցինք դ'րեցինք ձիյանքնէրու վրէն, առանք էկանք դօ մեր տուն: Տէր Մարգարն օրէնքեց, անց յօթն օր՝ ութն օր, գ'էրընդ'ին դ'ըրեց վըր թէվին, գ'նաց քիւար (քաղելու). խզլարմամասի քաղեց, էրկու օր քաշեց, մըջ քիւարին մէնալ: Մկա քէզնէ ու ձէզնէ կը խարցուճ. սուչ վիճր կէդի:

* * *

— Է՛, դ'ուս արի, դ'որ կէթաս. կայնէ յէս էլ գ'ամ:

— Վաաղցեր իմ. յէս դօ բ'ան ունիմ, կը վաղիմ կէթամ. էն աղէյներ գ'նացին. սնգաջ չին էնէ. էտոնց պիտի խասնիմ, գ'ինամ:

Ջուլիսաչ

(Գաղթած մեծ մասամբ Զիրույի գիւղէն և խամուրէն)

— Մէլքոն, խին բ'անէրուց զրուցա, վարժապետ թօղ գ'րաւ:
 — Տօ չմ գ'ինա ինչ պատմեմ. մեր պապեր էկած ին էս-
 տեղ. թուրք էր նստուկ. թուրքէրուն խանէցին տարան Մազրի
 մահալ, մենք մացինք էստեղ:

— Ժմասա գ'աս:

— Տնէն:

— Էդ օղլուշաղի խետ քնչ կը զրուցիր:

— Սկի. կասի քի մէ փարչ Գօլաղանաւ բ'էրած Մարգ'արի
 տուն, մկա կուզեմ՝ չի իտան. կասեմ յօրթի չս իտա. կասին ձէզի
 պէտք ա, մէզի էլ պէտք ա: Դէ, էստող գ'րա. էսքան ըօ՞լ ա:
 Կուզես ուրիշ բ'ան էլ տսեմ: Մեր կանամի իլամող (անջուր) ա.
 Զ'ուր կուզեմ, չն ի տա. խաչօի մօտէն գ'նացի ուզէցի՝ չտվեց,
 քֆրեց, ասաց չմ ի տա. յօրթի էս էկե վըր իմ Զ'րին:

Ներքին Գիւզալարա

(Գաղթած Նահէնէն, Գուլաստըն, Ուլիքենդէն, Ղուվուզուճաղէն և
Լաթարիէն)

— Տղա, գ'սր կէրթաս. գ'նա դանչա խնամի Ավօյին գ'ա:

— Բ'արիբիկուն, խէր ա. ընչի՞ էս դանչէ, խնամի:

— Էրթանք մեր տղին ախջ'իկ ուզենք:

— Ասված աջօղա:

— Էլան գ'նացին հարէվանի տուն:

— Բ'արի յիրիկուն, բ'արօլ էկաք. նստէք. խէր ա էս
 վախտ ձ'եր գ'ալ:

— Խէր ա, փառք Աստուծու. գ'ու ընձնից խարցու. էկեր
 էնք բ'արէկամութեն կը խնդ'րենք. ախջ'իկ տու մեր տղին:
 Քէզնէ լալ մարդ՝ չենք կառնա գ'ըտնի:

— Դէ վօր էղմալ ա, ձ'հոգ բ'ե պաչիմ:

— Տղա, ըուտուկէք գ'րէք, քէֆ անենք:

Վերին Գիւզալարա

(Գաղթած Իրիցու գիւղէն, Ղանքի գիւղէն, Գոռունէն, Մուսունէն և Արծափէն)

Ժօղվիր ինք, ըսէցինք. արէք էրթանք զօզան. կէս մ'ըսին
 չենք իգ'ա, կէս մ'ըսին կիգ'անք. յէս լէ ինաղ էրէցի, ըսի կեր-

Թամ: Մկա կըսեմ թէ չէրթամ. մեր կընկըտիք լէ խայլիլ չեն. կըսին մինք չկընանք էրթանք, չընք էրթա սար բէր. չընք կառնա, հէռուն ա ճամբախ, օխչար կթինք ու բ'էրինք հա էդա տէղ: Մկա կըսեն. բ'արձ'ենք մեր տներ՝ էրթանք մեր զօզանատեղ. էն վախտ մղիկ ըռահաթ կէղնի. մէ ամիս էրկու կը ֆնանք էն-դիխ, էրկու ամսով յետօ կիջ'նենք կիգ'անք մեր գ'եղ:

Ջաղալու

(Գաղթած Մշոյ Օնճալու գիւղէն)

Յէս ըսէցի. տէրտէր, արի էրթանք սար, քօլիկըմ ծածկա, մտնինք մէջ, Վճր տեղ էրթանք. խէրու դ'ացինք Նէրքի-խարան-լուղի սար. էս տարի՞ դ'սր էրթանք: Տէրտէրն ասաց. արի, ըս տարի լէ էրթանք Վէրի-Գօզալդարա. մէղի կըսեն էնտեղ խօլ ա. էն տէղաց մարթ լալ ա, աղէկ ա. մեր յէրկըր մարթ ա. էնդոք լէ մեր յէրկըր էն էկի. ինչքան չէղի մեր պատիվ կը պախեն. մէղի լալ աչքօլ կիշկին: խոտ լէ ասնօլ ա. կըսեն յէղ լէ շատ կէղնի: Մկա տէրտէր ընձի բ'էրեր ա էստեղ, ինք լէ Թօրկի դ'ացի:

ԾԱՆՕԹ. Նոր Բայաղիդի մնացեալ գիւղերէն Վերին և Ներքին Քեօլաղոան, Ն. Ալուշալու և Գետակըուլաղ կը պատկանին նոյնպէս Մշոյ ճիւղին. Քեօլաղոան գաղթած է Նահէնէն, Օնճալուէն և Գըադօմէն, Ալուշալու գաղթած է Պայաղիտի Չախըր-Պէկ գիւղէն, Վանէն և Մակուէն, իսկ Գետակըուլաղցիք Լաթարէն, Մուշէն և Խլաթէն: Երեքն ալ ունին իս փոխանակ հ ձայնին, լէ փխ. ալ շաղկապին: Գործածական է ներկայի կիգ'ամ, կիգ'աս, կիգ'ան, կիտամ են ձեք. էական բային եգ. գ. դէմքն է ա. առաջին լծորդութիւնը կը վերջաւորի իլ (ինչ. կը խմին են). բացառական հոլովը կառնէ էն մասնիկը, բայց ից ձեռն ալ գործածական է: Թիւօկիւլլի գիւղը՝ որ գաղթած է Արճէշի Դանճակ, Ջիրաքլու և Մշոյ Հատկոն, Լէզ, Մայաքանդ գիւղերէն՝ միւսներէն բաւական կը տարբերի անով որ Զուղայեցոց նման էականը ա ձայնաւորով կը բանեցնեն, ինչ. բ'էրեր ա, գ'ացած ան, արթանք՝ երթանք. առկէ զատ ունի հ-ի տեղ իս, իսկ բացառականի մէջ էն և ից ձեւերը: Մնացեալ կէտերուն մէջ նոյն են Մշեցոց վերջին ճիւղին հետ:

3. ՎԱՆԱՅ ԲԱՐԲԱՌ

Վանայ բարբառը կը բռնէ Վանայ ծովին ամբողջ արեւելեան երեսը. իր կեդրոնն է Վանայ մեծ քաղաքը՝ շրջակայ բազմաթիւ հայ գիւղերով. կը տարածուի հիւսիսէն մինչև Տիատին՝ Պայազիտի արեւմտեան կողմը, հարաւէն Մոկո, Ողմի, Շառախ և Աղբալ կամ Պաշգալէ, արեւելքէն մինչև Պարսկաստանի սահմանը, իսկ արեւմուտքէն կը քերէ Մշոյ բարբառին սահմանները, Ըստ այսմ Վանայ բարբառը (յատկապէս Մոկայ կնիքաբարբառը) հայ լեզուին հարաւային սահմանագիծն է, որմէ յետոյ քրդախօս ու արաբախօս հայերն են։ Վերջընթեր ոռոս-տաճկական պատերազմին ժամանակ՝ Տիատինի հայոցմէ ստուար խումբ մը գողթեց Կովկաս, ուր Սևանի ծովին հարաւային-արեւելեան ափերուն մօտ շինիցին Բասարգեչար գիւղը, հիմակ նոյն շրջանին մէջ մեծ և հարուստ աւան մը՝ որ գրեթէ քաղաքի կերպարանք աւեր է։

Վանայ բարբառին ձայնական դրութիւնը կը պարունակէ 46 ձայն, որոնք կը բաժնուին հետեւեալ ձևով.

Ձայնաւորներ (12) ա, օ, ե, ը, հ, օ, ո, էօ, էծ, ու, իւ.

Բաղաձայններ (34). ք, պ, փ, գ, կ, ը, զ, յ, կ, յ, ղ, տ, թ, ճ, ծ, ց, ը, ճ, չ, յ, ը, ղ, մ, ն, վ, ֆ, գ, ժ, ս, շ, ղ, ի, հ, հյ.

Ձայնաւորներուն մէջ նկատելի են ե, օ, էծ. ասոցմէ տաւջին երկուքը նոյն են Մշեցոց կամ Կարնոյ գիւղացոց ե և ո ձայններուն հետ, բայց ասոնց չափ ծանր ու ղանդաղ չեն, այլ աւելի արագ կարտասանուին, էծ կարտասանուի մօտաւորապէս էօր (ծօ) խումբին նման, բայց աւելի արագ և կրնայ երկարաւոր ալ համարուիլ։

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ ամէնէն նշանակելի պարագաներն են.

Հայ. ա > Վն. ա. (այս ձայնաւորը Վանայ բարբառին մէջ՝ յատկապէս շեշտի տակ՝ կ'արտասանուի գոց, գրեթէ անգլ. all բառին 2 ձայնաւորին պէս). շատ տեղ կը փոխուի մ, բայց ասոր համար հաստատուն կանոն մը չկայ. ստոյգ է միայն որ վ ձայնէն յետոյ միշտ կը փոխուի մ. օր. վոխ՝ վախ, վլոյ, վլոյ՝ լուանալ, ծովոր՝ ձաւար, վոզել՝ վազել, վող՝ վաղը, վորոտ-կյուտ՝ վարագոյր, վորտոպետ՝ վարդապետ, վոռցը՝ վարձը ևն, մինչև իսկ Վրն՝ Վան քաղաքին ունունը: Խիստ սակաւաթիւ դէպքերու մէջ ա ձայնաւորը կը դառնայ նաև է, ե, յէ, ի, էօ, իւ, օ և ը. ասոնց հպատակող բառերը մէկ կամ մի քանի հառ ևն և բացառիկ ձայնական կանոններու արգիւնք:

Եւ ձայնաւորը Վանայ բարբառին մէջ միավանկ բառերու սկիզբը կը դառնայ յե. բողմավանկ բառերու սկիզբը կընայ դառնալ թէ յե և թէ է. ինչ. յեոսուն՝ երեսուն, էրկաթ՝ երկաթ, կրկնակ ե ունեցող բառերէն ոմանք կը պահանջեն ի. ինչ. իրեքյա երեք, իփե՛լ՝ եփել, իրես՝ երես, իրիկուն՝ երեկոյ, Վերջավանկի ե ձայնաւորը կ'ըլլայ ե. ինչ. ինգյեր՝ ընկեր, ևն: Միջաձայն ե կը դառնայ է կամ ե. ինչ. պէրան՝ բերան, կյետին՝ գետին: Վերջին ձայնափոխութիւնը յատկապէս Մշոյ բարբառին հակառակ է, ուր ե կամ ո ձայնէրը ըստ Մսերեանի միմիայն վերջավանկին մէջ կընան գոյութիւն ունենալ:

Եւ ամէն դիրքով կ'ըլլայ է. միայն խիժ՝ խէժ և կիրակի՝ կիրակէ բառերուն մէջ կը դառնայ ի:

Ի ձայնաւորը սովորաբար կը պահուի, բայց քանի մը բառերու մէջ կ'ըլլայ է, ինչպէս և ե, իւ. օր. ին՝ ինն, իսուն՝ յիսուն, գյօղվէնք՝ անկողին, ծեղտ՝ ծիրտ, կըշեղք՝ կշեղ, իւրիւշ՝ ուրիշ ևն:

Ո ձայնաւորը միավանկ բառերու սկիզբը կ'ըլլայ վո, բաղմավանկ բառերու սկիզբը մեծ մասամբ վո, քանի մը տեղ ալ օ. ինչ. վոխ՝ ոխ, վոլ՝ ով, վոռց՝ որձ, վոսկի՝ ոսկի, վոռպէօվէրի՝ որբեայրի, օղօղել՝ ողողել, օղօրմել՝ ողորմիլ: Մէյմէկ օրինակ ալ ունինք ու, էօ ձայնափոխութեանց համար. ուսկոռ՝ ոսկը, էօ-լէօրել՝ ոլորել: Բառամէջի ո ձայնաւորը մեծազոյն մասամբ կ'ըլլայ ո թէ վերջին և թէ նախաւոր վանկերուն մէջ. բայց բաւական օրինակներ կան նաև օ, էօ, էօ, ու ձայնափոխութեանց համար. էօ ձեր գոյութիւն ունի միայն վերջավանկի մէջ: Օր. խա-

լիվոր՝ ալեոր, խրմոր՝ խմոր, խող՝ հող, ցորեն՝ ցորեան, փոխինդ՝ փոխինդ, պէծգ՝ բող, կյէծոծ՝ գործ, կյէծոտ՝ գորտ, ժողվել՝ ժողովել, լօխկնալ՝ լողանալ, խօվիվ՝ հովիւ, արյլէօր՝ արլօր, գյէօմէշ՝ գոմէշ, տուրուն՝ տորոն ևն:

Ու ձայնաւորը բաղաձայնէ առաջ՝ բառին սկիզբը կը դառնայ ու, բառին մէջ և վերջը ու, իւ, իսկ ձայնաւորէ առաջ միշտ վ. օր. ուղտ՝ ուղտ, ցուլտ՝ ցուլտ, պիւք՝ բուք, կյորին՝ գորուն, տիւ՝ գու, թիւթ՝ թութ, լէգիւ՝ լեզու, լիւ՝ լու, լրվոլ կամ վրլոլ՝ լուալ ևն:

Երկբարբառներուն մէջ կը նկատենք հետեւեալ ձայնափոխութիւնները:

Այ՝ բաղաձայնի քով կը դառնայ է, բայց երբ յաջորդ վանկին մէջ ի ձայնաւորը գտնուի՝ այ երկբարբառն ալ ի կը դառնայ. ձայնաւորէ առաջ այ կը մնայ այ. իսկ բառավերջին կ'ըլլայ ա, որ հոլովման ժամանակ կը ջնջուի. Օր. խէր՝ հայր, փէթ՝ փայլ, քյէլել՝ քայլիլ, լէն՝ լայն, իկյի՝ այգի, իրիկ՝ այր, էրիկ, իրիցել՝ այրել, խայլիկ՝ հայիլի, կրլայել՝ կլայել, կասկարա՝ կասկարայ ևն:

Իւ՝ ձայնաւորէ առաջ և բառավերջին կըլլայ իվ. օր. խիվանդ՝ հիւանդ, խօվիվ՝ հովիւ. Բաղաձայնէ առաջ իւ, ու, քանի մը տեղ ալ ի, ե, օ, ինչ. տլիր՝ ալիւր, տխպիր՝ աղբիւր, ուր՝ իւր, խիրուն՝ հերիւն, խուս՝ հիւսն, ճօղ՝ ճիւղ, կյեղ՝ գիւղ, օղիս՝ աղիւս ևն:

Ոյ՝ կը դառնայ ո, էծ, ու, երբեմն ալ օ, վի, վո (վերջիններուն համար մէյ մէկ օրինակ միայն կայ). ինչ. կապոտ՝ կապոյտ, ճկոթ՝ ճկոյթ, պէծն՝ բոյն, առվէծտ՝ առույտ, կյէծն՝ գոյն, լէծա՝ լոյս, պատրուք՝ պատրոյգ, վորտկյուռ՝ վարագոյր, խանգյոց՝ հանգոյց, վիր՝ ոյր, որու, վոժ՝ ոյժ:

Բաղաձայններուն փոփոխութեան մէջ Վանայ բարբառնոյն է Ղարաբաղի բարբառին հետ. հոս ալ հին հայերէնի թրթռուն ձայները դարձած են խուլ, խուլերը կը մնան խուլ, թաւերը թաւ. ռնգականներէն յետոյ եկող թրթռուն և խուլ ձայններ կ'ըլլան թըրթռուն. ր՝ ձայնէն յետոյ թրթռուն բաղաձայնները կը վերածուին թաւի: Ասոցմէ զատ Վանայ բարբառը չ ձայնը կը վերածէ խ. ր բաղաձայնը ծ, ծ, ց, ճ, ջ, չ, տ, թ, վ բաղաձայններուն քով կ'ըլլայ ո. ք բաղաձայնը յաջորդական ուրիշ բաղաձայնի քով կը վերածուի չյ. Ասոնց օրինակները վերը մէջ բերուածներէն տեսնուեցան:

Թրթռուն շնչաւոր բաղաձայնները, ինչպէս գիտենք, Վանայ բարբառին մէջ գոյութիւն չունին:

Վանայ բարբառին հոլովումը Ումի ճիւղին նման է. բացառականը կը շինուի ից մասնիկով, հայցականը նման է արականին՝ եթէ առարկան շնչաւոր է, իսկ նման է ուղղականին՝ եթէ առարկան անշունչ է: Ներգոյականը կը պակսի: Յոգնակին երեք տարբեր ձեւեր ունի. միավանկ բառերը կ'աւան են մասնիկը, բաղաձայնով վերջացող բաղմավանկ բառերը կ'աւան են մասնիկը, իսկ ձայնաւորով կամ ն ձայնով վերջացող բաղմավանկ բառերը կ'աւան հյտեր մասնիկը, որ ըստ ձայնական օրէնքներու՝ կը ծագի նախաւոր ըտեր ձեւէն: Օր. խաց—խացեր (հացեր), ամենդ—ամերդներ (աղեղունք), կյիսի—կյիսիստեր (գիւնիստեր), մառան—մառանիստեր (մառաններ) ևն:

Յոգնակին հոլովները հետեւեալ ձևով կը կազմուին.

Ո.	խացիւր	անըղներ	կյիսիստեր
Ս.Տ.Բ.	խացեր-աց	անըղներ-աց	կյիսիստեր-աց
Գրծ.	խացեր-օլ	անըղներ-օլ	կյիսիստեր-օլ

Վանայ բարբառը նշանաւոր է ը յօդին բացակայութեամբ. շատ անգամ կը տեսնենք թէ ինչպէս՝ նոյն իսկ ամէնէն կըրթիալ Վանեցին չի կրնար հայերէնի ը յօդին գործածութեան ընտելանալ. ու կ'ըսէ օրինակի համար՝ «այս մարդ ու այն կին կ'ուսեցան իրար հետ. միւր տուն մեծ է. Վանայ բաղաձայնը գեղեցիկ է» ևն. կամ բնիկ բարբառով՝ ճիւղը խամեղ ի ջըւըը համեղ է». ըստ այսմ ճիւղը կը նշանակէ թէ ջըւըը և թէ ջըւըը: Վանեցից այս յատկութիւնը կը բացատրուի միմիայն բառավերջիկ ը արտասանելու անընդունակութեամբ, ինչպէս էր նաև գրաբարը, որ բառերուն ծայրը ը չգիտէ. թէ ոչ՝ Վանեցիք յօդի գործածութեան տեղեակ են, քանի որ պէտք եղած պարագային ճշտութեամբ կը դնեն ն յօդը: Կ'երևայ թէ Վանայ բարբառը բառասկզբին ալ ը արտասանելու անընդունակ է. և ասոր համար է որ ընկոյզ, ընկողին (<անկողին), ընդ որ, *ընքավոր (<կնքաւոր) ձևերը դարձած են գէծգ, գյօղվէնք, դէծր, քավոր, իսկ ընկեր բառը Վանայ բարբառին մէջ դարձած է ինգյեր. այլուր լսած եմ պարզապէս գեր:

Դերանաւններուն մէջ հետաքրքրութիւն ներկայացնող ձեւերը հետեւեալներն են.

Ո.	յես	մենք	աիւ	տիւք
Ս.	իմ	մեր	բոյ	ծեր
Տ. Հ.	ձի, ձիկ	մի	քի	ծի
Բ.	ձիւնից	միւնից	քիւնից	ծիւնից
Գ.	ձիւնով	միւնով	քիւնով	ծիւնով
Ո.	զինք	ուրանք		
Ս. Տ.	ուր	ուրանք		
Հ.	ուր	ուրանք		
Բ.	ուրմից	ուրանցից		
Գ.	ուրմով	ուրանցմով		
Ո.	վով	վսր	վուրոնք	
Ս. Տ.	վեր	վուրու	վուրոնք	
Հ.	վեր	վուր	վուրոնք	
Բ.	վերնից, վերմից	վուրուց	վուրոնցից	
Գ.	վերնով, վերմով	վուրնով	վուրոնցմով	
Ո. Հ.	էս, էսս, էսիկ	էտ, էտա, էտիկ	էն, էնա, էնիկ	
Ս. Տ.	իսոր	իսոր	ինսոր	
Բ.	իսորմից	իսորմից	ինորմից	
Գ.	իսորմով	իսորմով	ինորմով	
Ո. Հ.	իսոնք	իսոնք	ինոնք	
Ս. Տ.	իսոնց	իսոնց	ինոնց	
Բ.	իսոնցից	իսոնցից	ինոնցից	
Գ.	իսոնցմով	իսոնցմով	ինոնցմով	

Բայերու խոնարհումը մեծ ձևափոխութիւններ չի ներկայացներ. եղածները միայն ձայնական են. ներկայ ժամանակներուն ի ձայնը կը փնայ և միայն եզ. ք. դէմքն է որ կը փոխուի ի (առաջին թուրդութեան մէջ). անցեալ ժամանակներուն մէջ է և այ ձայները ուր որ ձայնաւորի կը պատահին՝ կը ջնջուին. ինչ, կուզի՝ կուզէի, կը խազի՝ կը հազայի են:

Իբրև օրինակ կը գնենք ուզեմ՝ բային խոնարհումը:

Ներկայ	Դերակ.	Ստոր.
կուզեմ	ուզիր ի	ուզեմ
կուզես	» իր	ուզես
կուզի	» էր	ուզի
կուզենք	» ինք	ուզենք
կուզէք	» իք	ուզէք
կուզին	» են	ուզին

Անկատար	Ապառ.	Անցեալ
կուզի	պիտի ուզեմ	ուզի
կուզիր	» ուզես	ուզիր
կուզէր	» ուզի	ուզէր
կուզինք	» ուզենք	ուզինք
կուզիք	» ուզէք	ուզիք
կուզին	» ուզեն	ուզին

Դատարեալ	Անց. ապ.	Դերբայներ
ուզիցի	պիտի ուզի	Անորոշ—ուզել
ուզիցիր	» ուզիր	Անց.—ուզած
ուզեց	» ուզէր	Անց.—ուզիր, ուզեր, ուզի
ուզիցինք	» ուզինք	Ապառ.—ուզելիւ
ուզիցիք	» ուզիք	
ուզիցին	» ուզին	

Յարակ.	Հրամ.
ուզիր հմ	ուզի
» ես	մուզի
ուզեր ի	ուզէք
ուզիր ինք	մէք ուզի
» էք	
» են	

Վանայ բարբառը երեք ենթաբարբառ ունի. ասոնք են Տիա-
տին, Մոկը և Ողմի:
Տիատինի ենթաբարբառը ծանօթ է ինձ Նոր-Բայազէտ գա-
ւառի Բասարգեշար գիւղէն, որ Տիատինի գաղութ մ'է և իր լե-

զուն անխոփոխ պահեր է ցարդ: Այս ենթաբարբառը Վանայ բարբառին հետ նոյն է հետևեալ կողմերով.

1. Գ, կ, ք ձայները կը դառնան զյ, կյ, քյ. ինչ. քյօ՝ քու, քյընաց՝ դնաց, մենքյ՝ մենք, ընկյալմ՝ անկան, ինկան, ւոննենքյ՝ առնենք, քյեզի՝ քեզ, գյով՝ գոմ, քյախցր՝ քաղցր, զրուցինքյ՝ զրուցենք, քյամակ՝ քամակ, էքյ՝ էք, կուգյաս՝ կու գաս, գյանգյատ՝ գանգատ, առանքյ՝ առինք, էթանքյ՝ երթանք, դըինքյ՝ դրինք, տինքյ՝ տայինք, քյամի՝ քամի:

2. Հ ձայնը կը դառնայ խ. ինչ. կը պախեն՝ կը պահեն, ճամբախ՝ ճանապարհ, խասավ՝ հասաւ, խետ՝ հետ, խով՝ հով:

3. Ն և ուռնին երկբարբառային հնչում. մեր՝ մեր, կով՝ կով:

4. Այ կըլլայ է. որով երրորդ թորդութեան անցեալ ձեւերը կ'առնան է. կուզէր՝ գայր, կէթէր՝ երթայր, պտի գյէր՝ պիտի գար:

5. Անցեալին մէջ է ձայնաւորը ի-ի քով կը ջնջուի. տինքյ՝ տայինք, կուգի՝ կուգայի, ին՝ էին, կէթին՝ կերթային:

6. Բացառականը կը կազմուի ից ձևով, բայց է ձևն ալ գործածական է. օր. վրեվէն՝ վրայէն, իրեքից՝ երեքէն, բոնից՝ բանէն, քյախքէն՝ քաղաքէն, մտէս քյացեր ա՝ մաքէս գացիր է:

Ենթաբարբառին ներկայացուցած տարբերութիւնները Վանայ բարբառէն՝ հետևեալներն են:

1. Ու ձայնաւորը կը դառնուի, մինչդեռ Վանայ մէջ կը դառնայ իւ. օր. լու, դու, նուտ, ծու ևն:

2. Ոյ երկբարբառը կ'ըլլայ ու և ոչ թէ իւ՝ ինչպէս Վանայ մէջ. օր. թուլ, լուս, չուր՝ մինչև:

3. Թրթռուն բաղաձայնները կը մնան, մինչդեռ Վանայ բարբառին մէջ խուլի կը վերածուին:

4. Էական բային ներկ՝ հզ. երրորդ դէմքն է ա, մինչդեռ Վանայ բարբառն ունի ի. ըստ այսմ կը կազմուի յարակատարն ու միւս բաղադրեալ ժամանակները. ինչ. ի՞նչ ա, էն ա, էդա տեղն ա, տեղ ա շինե, փիս ա ընկե, տուն ա քանդե, քյւրտնեք ա, քյացեր ա ևն:

Մոկաց ենթաբարբառը ծանօթ է գրականութեան մէջ բաղմաթիւ նմոյշներով, որոնք դժբախտաբար դիտական ճշտութեամբ գրուած չեն:

Ենթարարքառիս հիմնական յատկութիւնն է ը ձայնը, որ այնպէս սակաւագէպ է ընդհակառակը Վանայ բարբառին մէջ: Բառավերջիկ ի ձայնաւորը, ինչպէս և բառամիջիկ ե ձայնաւորը տնիստիւր կը դառնան ը. ըստ այսմ սեռական-տրական հոլովածիւր, ինչպէս նաև բայերու ներկան կը շինուին այս ը ձայնով. օր. վարդը՝ վարդի, տարը՝ տարի, տըղը՝ տղայի, կուզըմ՝ կուզեմ, ըսըցը՝ ասացի, ըռըցըն՝ բռնեցին, խընզ խարըր տարը՝ հինգ հարիւր տարի: Ասոր համեմատ ալ ապառնի ժամանակին պիտի ձևը կը համառօտուի և կը դառնայ տըր, տ (վերջինը ձայնաւորի քով). տըր ըռըրմ՝ պիտի բռնեմ, տաւարմ՝ պիտի ասեմ, տըր տէք օր՝ պիտի տաք ինձ:

Ինքնին հատկանալի է թէ բոլոր այս ը ձայները շեշտեալ են: Նայնպէս ո (կամ օ) ձայնը՝ որ Վանայ բարբառին մէջ առհասարակ ո (կամ օ, էծ) ձևն ունի, հոս կը դառնայ ու, նման Թիֆլիսի բարբառին. ինչ. ինծուր՝ խնձոր, իուււր՝ խօսք, փուքր՝ փոքր են:

Ոգմեցոց ենթաբարբառը կը խօսուի Ոգմի կամ Օգում, Օվ, Հաւտանք, Պաս, Փաստ, Մակնի գիւղերուն մէջ, որոնք մօտ 10,000 հաւ բնակիչ ունին: Ոգմի այս գիւղախմբին միծագոյն ականն է:

Ոգմիի ենթաբարբառը կը զանազանի Վանայ բարբառէն՝ չորս նոր ձայներով, որոնք են էյ, օւ, էօւ երկբարբառները և դ՛ կոկորդականը. առաջինը կայ նաև Ղարաբաղի բարբառին մէջ, բայց հոս աւելի կարճ հնչում ունի և կը յառաջանայ ի ձայնէն. օր. թէյզ՝ թիզ, իւէյզար՝ խիզար (սղոց), իննամէյ՝ խնամի, կոէյվ՝ կուր, հաշէյվ՝ հաշիւ, իւէյլէյ՝ հայելի են: Օւ կ'արտասանուի իբր օ'ու (օւ) և կը յառաջանայ ու ձևէն. ինչ. ծ'օւ՝ ձու, մօւլթ՝ մութ, մօւլկ՝ մուկ, խօւլ՝ հում են: Ղ՛ վրացական յ ձայնն է և կը պատահի լօղ'անալ՝ լողանալ և ք'իւղ՝ բողկ բառերուն մէջ. ուրիշ տեղ հանդիպած չեմ: Էօւ երկբարբառը կ'արտասանուի ինչպէս արագ հնչուած էօու < օւ. գտած եմ միայն ծ'էօւկ՝ ձուկն բառին մէջ:

Ասոնցմէ պատ Ոգմիի ենթաբարբառը կը ճանչնայ ք՛ գ՛ դ՛ ծ՛ ջ՛ Թրթռուն շնչաւորները, որոնց կը վերածէ հայերէնի Թըրթռուն բաղաձայնները:

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ տարբերութիւններ ըստ այսմ բաւական շատ են. ո կը դառնայ Մոկայ ենթաբարբառին նման ու. ինչ. խուլի՝ խոփ, խմոր՝ խմոր, ծուց՝ ծոց, դժուխը՝ դժուխք, գլուրտ՝ գորտ, գլուրծ՝ գործ, ևն. Բայց նոյն ձայնը կրնայ նաև օւ, էօ, իւ, օ ձեռն աւառնել. ինչ. Բէժօրբէօս՝ բորբոս, Բիւպէկ՝ բոպէկ, Բէժօլօվ՝ բուլօր, սրղտօւր՝ սխտօր ևն. իւ կը դառնայ օ, օւ, է. ինչ. խօւս՝ հիւսն, օւսէ՝ ձեան հիւս, խէյրօն՝ հերիւն, խսրէր՝ հարիւր, օղէս՝ աղիւս, յէլօր՝ ալիւր ևն. Այ երկբարբառը կը դառնայ ոչ միայն է, այլ և ն. ինչ. Նէզէ՝ այգի, յէծ՝ այծ, Նէր՝ այր, քարայր, լնն՝ լայն, խնր՝ հայր, մնր՝ մայր ևն. Ձայնաւորով սկսող բառերուն սկիզբը շատ աճաւոր կը գրուի ՚. ինչ. համուր՝ ամուր, հաքրանք՝ ապրանք, հալիլ՝ աւելի, հափ՝ ափ (ջրի), Նէժան՝ արժան, Նէրտօւմ՝ երդում, Նէրկօն՝ երեկոյ ևն.

Ոգմեցոց հօլովման մէջ նկատելի են, սեռականի և տրականի ը, էյն մասնիկները. գործիականի մէջ ով, էօվ, յօզնակի մէջ դիւր. ինչ. տղէյքդիւր՝ տղալք. Ահա հօլովական համառօտ պատկեր մը.

Ո.	խաց	խացիր
Ս. Տ.	խացը՝, խացէյն	խացիրու
Բ.	խացէն	խացիրէն
Գ.	խացով	խացիրով

Գիրանունները հետեւեալներն են.

Ո.	խ	մինք	դու, դէօ, դիւ	դէօք
Ս.	իմ	մի	քիւ	ձի, ձը
Տ.	ձէյ, ընձէյ, ձի մի		քյի	ձի
Հ.	ձը, ըզձը	մի, զմի	քյի, ըզքյի	ձի, ըզձի
Բ.	ընձնէ	միզնէ, մինէ	քյինէ, քյիզնէ	ձինէ, ձիզնէ
Գ.	—	մինով, միզնով	քյինով, քյիզնով	ձինով, ձիզնով
	խաձէյ	խամի	խաքյի	խաձի

Ո.	ան	անօնք, նարօնք
Ս. Տ.	անօւր, նանօւր	անօնց, նանօնց
Հ.	զանէկ	զանօնք

Բ. անօմնէ անօւնցմնէ
Գ. անոֆ, անօխէյտ անօւնց խէյտ

Գործիականներուն ծայրի խա ձևը՝ ինչպէս ալ զոչակուի, չիտ բառին ձևափոխութիւնն է։ Ասոր համեմատ է նաև մօտ, որմէ կը կաղմուին՝ մածէ՛յ՝ ինձ մօտ, մամի՛ մեզ մօտ, մաքյի՛ բեզ մօտ, մածի՛ ձեզ մօտ են։

Սոնարհման մէջ տեղի կ'ունենան ինչ ինչ փոփոխութիւններ, որոնք համաձայն են ձայնական օրէնքներուն. այսպէս ներկան առաջին լծորդութեան մէջ կ'առնէ ի ձայնաւորը, երկրորդ լծորդութեան մէջ է. անկատարին մէջ էի, այի ձայնախումբը կը դառնայ պարզապէս է. օր. կը քիլիմ, կը խօսէյմ, կը տանէյմ՝ կը բերիմ, կը խօսիմ, կը տանիմ. կիլէ՛ կուլայի, կը քիլիէ՛ կը բերէի. իս է՛ ես էի են։ Կատարեալը կ'առնէ է՛ ձայնաւորը. ինչ. կանչըցէ՛ կանչեցի, խազացէ՛ հազացի, զրուցէցէ՛ զրուցեցի են։ Ապառնիին նշանն է տը. ինչ. տը քիլիմ՝ պիտի բերեմ, տը քիլիէ՛ պիտի բերէի։

Ահաւասիկ ուզեմ՝ բային խոնարհումը.

Ներկայ

Կատարեալ

Դերակ.

կօզլիմ

օւզէցէյ

օւզիր է

կօզլիս

օւզէցէյր

օւզիր էր

կօզլի

օւզից

օւզիր էր

կօզլինք

օւզէցէյնք

օւզիր էնք

կօզլիք

օւզէցէյք

օւզիր էք

կօզլին

օւզէցէյն

օւզիր էն

Անկատար

Եւրակ.

Ապառնի

կօզէ

օւզիր իմ

տօւզլիմ

կօզէր

օւզիր իս

տօւզլիս

կօզէր

օւզիր ի

տօւզլի

կօզէնք

օւզիր ինք

տօւզլինք

կօզէք

օւզիր իք

տօւզլիք

կօզէն

տօւզիր ին

տօւզլին

Անցեալ	Ստոր.	Դերբայներ
տօւղէ	օւղիմ	Անորոշ—օւղիլ
տօւղէր	օւղիս	Անցեալ—օւղիր, օւղած
տօւղէր	օւղի	Ապտու—օւղիլիւ
տօւղէնք	օւղինք	
տօւղէք	օւղիք	
տօւղէն	օւղին	

Հրամ. Անցեալ.

օւղի	օւղէ
մօւղի	օւղէր
օւղէցէք	օւղէր
մօւղէցէք	օւղէնք
	օւղէք
	օւղէն

Վանայ բարբառին վրայ տուալին ուսումնասիրութեան փորձ մը կատարեց Գրիչ ոմն (տես Փորձ. Ա. Թիւ 2, էջ 339—358)՝ Գ. Վ. Սրուանձտեանի Մանանայ անուն աշխատութեան քննադատութեան առթիւ։ Երկրորդ և վերջին գործն է իմ գերմաներէն աշխատութիւնս. Lautlehre des Van-Dialekts (տես Zeitschrift für armenische Philologie, I). ասիկա կը պարունակէ Վանայ բարբառին մանրամասն ձայնաբանութիւնը եւրոպական գիտական տառադարձութիւմը։

Վանայ բարբառով զրուած բնագիրները հետևաւորներն են.

1. Վանայ բարբառով.

- Արիստ. Վ. Տէր-Սարգսեան—Պանդուխտ Վանցին. Պօլիս, 1875;
 Արիստ. Վ. Սեդրակեան—Քնար Մշեցոց և Վանցոց. Վրդպտ. 1874;
 Գէորգ Շէրինց—Վանայ Սաղ. Թիֆլիս, Ա. 1885, Բ. 1899;
 Գ. Վ. Սրուանձտեանց—Գրոց ու բրոց. Պօլիս. 1874;
 —Մանանայ. Պօլիս, 1876;
 —Համով հոտով. Պօլիս;
 Տիգրան Տէրոյեան—Երգարան. Պոսթոն. 1901, էջ 549—592;
 Գրիչ—Պանդուխտ Վանցին. (Մատենադար.). Փորձ. Ա. Թ. 3, էջ 113—135.

2. Մովսէս Կենթաբարբառով.

- Գարեգին Սարգսաւադ—Մասմայ ծռեր. Թիֆլիս. 1892, էջ 61—151;
 Գ. Վ. Յովսէփեան—Ռոստամ Զալ. Ազգ. Հանդ. Է. էջ 205—254;

Բ. Խալաթեանց—Իրանի հերոսները. Պարիզ, 1901. էջ 45—56.

Ա. Արեղեան—Թլուստ Դաւիթ Թեֆլիս. 1902.

Մ. Արդեան—Դաւիթ և Մհեր. Շուշի, 1889.

Հայ-Արմէն—Մոկաց երգեր. Արեւել. մամուլ. 1890, էջ 177—179.

3. Ասոնցմէ դատ Ս. Հայկունի հրատարակած է 34 հէ-
քիաթ Վանէն, Մոկսէն, Նորդուղէն, Շատախէն, և Ողմիէն (տես
էմին. Աղգազրական ժողով. Վլրշպտ. հատ. Բ, Դ—Զ):

4. Քանի մը փոքր բնագիրներ ունի Բիւրակն Թերթը՝

Վանէն—1898, էջ 183, 459, 558, 583, 1899, էջ 15, 151.

Շատախէն—1898, էջ 558, 569:

Ողմիէն—1899, էջ 20, 119 և 298.

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

1. Վանայ բարքառով *)

էս քյանի տարի ի կուկյո ու կընցնի. էս քյանի տարի ի
մեր աջք քյո ճոմսի վէրէն կը խալի. էս քյանի տարի ի մեր
սիրոտ քյե խամար կը մաշվի. էս քյանի տարի ի քյո սիրուց կը
մնանք կարօտ. Էհ, ղիվ իմ յարալու սիրոտ պիրէր չիւմ քյո մօտ,
վոր պոնիր տիսնիր ինոր ցավեր ու վէրքերու Ահ, չոնձ հըմէն
կակծավոր յես եմ վիրավոր, չանձ հըմէն խոօված յես եմ տրօր-
ված, իրիցած ու մրկած:

Թօղ կյտրին կյո. էրկիր, սարերն ու տոշտեր կանաչ,
կարմիր ու նարնջի գորտըրի. ախ, յես ինչ անեմ ինոնքյ. յես
մնացի անտէր ու կյերի. յես մնացի վոռպէօվէրի:

Թօղ ամբովան պտուղներ խասնեն, միւղղներաց պէս շար-
վին ու կաթիւկ անեն վեր կանաչ խոտին, լղմոր լղմոր լղղպոր-
վին, յես ինչ անեմ ինոնքյ, կարօտ մնացինքյ. տիւ պէտք էս
խամ տաս ինոնց ու խոտ տաս, հոմ ինոնց, հոմ ձիկ:

Թօղ խօջան ժօղվէ առձաթն ու վոսկին, ալն ալատովական,
միւղաֆարներ անգյին, չանձ Վոնո ծով լիցուցի, չանձ աշխըր-
քիս սարեր բորդի, Թեղի ու սիխչի, ինոնքյ հըմէն առանց սի-
րու, առանց սուտի ինչիս խամար ի. ահ, առանց քյե աստըվո-
րիս մալն յես ինչ անեմ Ախ, Թէ յես քյե խամար մեռած եմ,
էլմ՝ կասեմ, աշխըրքիս մալն յես ինչ անեմ:

*) Հանած եմ Տէր-Սարգսեանցի Պանդուխտ Վանցիէն՝ էջ 52—55, դարձնե-
լով իմ ուղղադրութեան:

Մենք ծեռք ալինք ծեռաց, ուխտ արինք խտրաց, վոր խտրաց ապրինք, խտրաց մեռնենք. քյո սէր ալիր, իմ սիւտն աւիր ու մեր սիրու խօսք լսեց էրկիրք, լսեց էրկիր. մենք ուխտ արինք, ու մէմէկու վէրէն խոկյի կու տինք. ահ, ճղակտոր էլով մեր յէղունիկ սէր. ու քյէօքյախան էլով մեր սիւտ. տիւ կարիք կնոցիր ու ինգյուր օտար էրկիր ու զատ մնացիր. տիւ քյըռտինք կը թափես, յես առտսունք. տիւ մէօլրած հս, յես բէզըրած, օրս աստըվորս կնոց, էլ զաղ չմնաց: Էնչոնք կանչեմ, սարեր լացուցեմ, յես առանց քյե սէրն լինչ անեմ, սիւտն լինչ անեմ, ուխտն լինչ անեմ, կյանքն լինչ անեմ:

Քյո ջուխտակ այվընիկ ծաքեր կուց կուց առտսունք կը թափեն, կուլտն ու կասն. «Մեր խէրն ինչի՞ չիրի, դէդէ մարէ, ապա յեի պիտի կյո: Զի կը խառցուցն, սիւտս կը դողն. էլ ինոնց խապելու մոֆոր չմնաց. ասքն ու պորիկամ տիւր տրացին, ձի խառցմունք կ'անեն ծեր մարթուց լինչ խոքոր կու. յի՞ պիտի կյո. էլ խէրիք չէլով կարիքութան մէջ մնա. էլ խոկյիս էլով շատերաց սուտ խապելուց. յես ծեռքից կնոցի: Տիւր տրացին, ասքն ու խնամին յես լինչ անեմ առանց իմ ծէտկիկ ծաքերու աղին, յես լինչ անեմ վորտին, առանց իմ նազէլի կարիքին. աշխար ձի մութ ի, վիվ կիրիշկի վեր լաճերաց, կարիքիս մեռնեմ ուր ճամխըներաց:

Մեր տուն տեղ մեր ծեռքից էլով. օտար խաֆքյու պէս մնացինք վեր չոր խըլի. վիվ պիտի մեր նեղութեն տիմնա, մեղ օղօրմի. խեխճ ու անտէր մնացինք. քյեզնից տվել մարթ չունինք. լինչ կասես, սաղ սաղ մեռնենք:

Խէրտ ու մէրտ խալիվորցիր են. յես ինոնց դարդն չեմ կանա քյոշե. յես քյե քիչ կյըրիցի, տիւ շատ իմացի. շոտ թօղ արե, էլ խէրիք ի. խէրիք ի տոռն տոտէք, տոռտակ նստէք. իսկի չէ տարին քյանի մ' կուտուշ փարա ճամխէք. մենք էրթոնք մուրանք, պիրենք քյո տղէյնէր պախենք. էլ չենք կանա անել, ինչ վոր արինք՝ էն էլ խէրիք ի:

2. Տիատինի ենթաբարձառով

(Նոր-Բայազիդի Բասարգեչար գիւղէն)

Իմ խէր իմ ախպօր խէտ մէ օր առանց սէլ քյնացին (կամ քյացին) վոր քիլտշ բիրեն. քյամին կայնալ. շատ էլ քյամի էր.

ինչքան սէլ բուրցին, քյամին խըրցներ վէր տըվեց, քըցեց քյե-
տին. չուր էնի կառնի կը դնի, քյամին վէր կուտաւ Խէրս յըրսոտ
էր. քյամու վրէն յէրսոտով, խըրցներ վէր տըվեց տեկ. էս էլ
քյեդ, էս էլ քյեզ: Փսիւախն էլ կը խանա կը ղըդկա կը քըցա
դյետին. շորերն էլ վրէվէն խանեց քցեց. էս էլ քյեդ. խօ չէս ի
քյա էս էլ պրծուս տանուս:

* * *

Զատիկի խըւտուն էր. էկան իմ ախչիկէն ուզելու. խէրն էլ
տապ իմ ախչիկ կուտամ քյօ տղին՝ ուրանք լավ ին. ուրանց
ընութիւն լավ էր, ամա քյասիւր ին. էհ, ուր կընկյան կը պախա
առինք տըվեցինք. ամա ախչկա սրտով չէր: Մնաց վոր իմ տղէք
դիտին (դիտցած ին) թէ իմ մարթ թոսմա (հանաք, կատակ)
էրեր ա ուրանց խտ, թէ իմ ախչիկ կուտամ քյօ տղին. չին
զիտցի վոր սրտանց էր տոհր էր. վոր յիտօ իմացան թէ էս բոն
օդորթ ա, ուզեցան քըսչ թէ առի (արի) յետ դոռի, մի առնի
Խիւչիկ լէ վէրցըց թէ յես հարուտ մարթու ախչիկ ըլնեմ, իմ
ըլւար ախբ'ըներու տնուն տփեմ գյիտին: Յիտօ յիւր'արներ կայ-
նան թէ արի քյեզի յետ դարցուցենք, էլ չենք իտա էն տղին,
լավ տղի կուտանք: Իւր քիւր վէրցըց թէ յեսբ'ար ջանէ, չեղի
դոռնաւ. իմ խօր անվանի ամօթ ա: Ուր տնուն լէ Սօֆյան ա:

Մէ ամբովա խորս էլավ. լավ խարտնիս էրէցինք. խարտը-
սէն մէ ամիս յիտօ մախացավ. խինգյ օր խիվընդցով մէտով:
Յէս կանխծի կասի. քօխչէդ կապուի մնա. խինչդ քյամին տանա.
սկի արժան չըլնես վոր դու ընէնց խօնար չես էղե. կ'առէր. մայրիկ
ջանէ, ա'դէ ջանէ, յես մկա մեռնիմ վոր քիչ լուս, էն վախտ կը
մեռնիմ վոր օխաը ձեռքի շոր էլնի, վոր դնես հոտէչդ իմ խա-
մար լուս:

Մկա իմ տան էրէխէք վրէն խաղ ա կապած.

Յէս Սօփին եմ ծամավոր,

Դու Մանուկն իր խամավոր.

Ղօրթմա (ճիշտ որ) խամավոր աղա էր. ամա քյասիւր էր.
քյասիւրին դիտա Բնչ ղըւար պատվելի էլնի, ինչքան լավ ղըու-
ցա, պատիվ չկա. քյասըի բոն մերժուկ ա:

Մկա կիւլում. օր իրեք խտ կիւլում. բա չեմ իլտ, էն շո-
րեր վոր կարի, վոչ խաքյավ. ինչ վոր կարի՝ կապուի մնաց. մկա

կանիծեմ. էն վախտ կանիծի. իմ լիզուն չորնէր. մկա չեմ անիծեմ, յախու չեմ անիծեմ:

Քյօ դավի՛ն քօ էր, կըսա արթանքյ արթանքյ, մկա պըծամք*):

3. Մոկաց ենթաբարձառով **)

Թաքյավուր մ' կէր, իրիք տղա ունէր, իրիք ակնըկ, էսաց. — Իս կը միռնիմ, խաֆք դյա, գէլ դյա, առչ դյա, ակնկըտիւր կըտէք (կուտաք), էսաց. Իս ինչ կը միռնիմ, իմ իտիվէն չգէք՝ էսաց. ինչ կը պսակվէք՝ մա ձի կընկտիք չը քընէք՝ էսաց, ծառ մը կա մի (մենք ծառ մը ունինք), իրիք խնձուր կը բռնը. Հուլիսի տասնըխնգին կը դյան, կը տանը՝ն. չըն թուղնը տըսնանք ինչ խնձուր ի (անմահական խնձուր ի). ան ցածրի խնձուր մինծ տղըն, ան միչի խնձուր միչնիկ տղըն, ան վէրի խնձուրն էլ պզտը տղըն էսաց. յօթ օր իմ զիրիզման կը պախէք, գըշիր ճրաքն էլ չըք թուղնը ընցնը:

Խէր միռավ. տը տանին վիրուցին. էրկու միծ տղէք ասըցըն. — Խիտ էրթանք:

Փուքը էսաց. — Չընք էրթա:

— Ի՞նչըխ, մի խէր մէնը, ասըցըն, մինք չէրթանք խիտ:

Պզտիկ ակըէրն էլ առըն. զիրուվէն գնացըն խիտ:

Մինչիվ զխէր պախըցըն, էկան, խրօխըր նստավ թախտ, թաքյավուրութեն առըց:

Փուքը ակըէր էսաց. — Չէ իս ձի ասըցը «չինք էրթա իտիվ»:

Առչ իրի. նստավ խնամաթոռ. — Ձի մինծ քիւր տը տէք ձը, էսաց:

Էրկու մինծ ակըէր ասըցըն. — Մինք մի քիւր լ՛նչըխ տը տանք առչին. չընք իտա. տանը տ'ուտէ:

Պզտիկ ակըէրն էսաց. — Իմ խօր խուսք չէրի, կուշտ կիրա. մա էլ չէնըմ, տը տամ տանը՝ (պիտի տամ տանի):

Մինծ քիւր առչ առըց տարավ:

*) Պատմեց Սոփիայի անըախտ մայրը՝ Ասիիկ. գրի առի 1907 թուի ամառնային համըղըղութիանս ժամանակ Բասարգեշարի մէջ:

**) Տես էմին. Աղգ. Ժողով. Դ. էջ 57:

4. Նորտուգէն *)

Մէկ լավ տղէ-մ կէր. զինքն էր, ուր մէր. էլավ դնաց մէկ զեղ. ասաց.—Տէհամ մօ ոէս, ընհմ վօրթկարած:

Գնաց, խնդրվով, ասաց.—Ձի անես վօրթկարած, շախվիմ:

Ասաց.—Ա՛յ տղա, դիւ կանամս վօրթիկներ շախես: Ասաց.—
կանամ:

Ասաց.—Դէ, գնա՛ չեռչէվ վօրթկներաց. կիրակնեց կիրակի քիւ խաց-մաց ժողվի, չըմէն վօրթիկ մէկ զիտր ցօրեն տամ քիւ հախ:

Էլավ, գնաց չեռչէվ վօրթկներաց: Էն վօրթիկ իշ կը դըռ-
չըկէր, պասաի կէհէր, էն կըհէր. տղէն կըհէր կը տփէր, բիրէր
մըշ վօրթկներաց. իշ կը մնէր դումահիք (հտակէն), կը տփէր, չուս
կը խասցնէր վօրթկներաց:

Էդա լավնով մէկ շարթվան մէշ խինք, վեց վօրթիկ սպանեց:
Դէղական էլան, գնացին ոէսին ասին.

— Մենք էն վօրթկարած կապուլ չընք անի. մի վօրթկներ
չըմեն սպանեց:

Քէլան մլուցին դիւս, գեղից խանին:

5. Շատախէն **)

Մհեր Սասուն կը նստէր Թաքյավոր,

Մըսրա Մէլիք Մըսըր կը նստէր Թաքյավոր.

Մըսրա մէլիքի կնիկ ճիժ չունէր:

Մըսրա մէլիքի կնիկ իրան մէշ կը մտածի.

Մէլիքից իրավունք կառնի, կըսի.

—Ձի ճիժ չունիմ, վոր Մըսըր Թաքյավոր ընը:

Սերմս փոխեմ, տղէմ ընը, ընը Մըսրա Մէլիք.

Մըսըրա Թաքյավորութուն կանգնի:

Ուր գյօղիկ, լաչիկ կօղօրկի Մհեր Թաքյաւորի խամար.

Մհեր կը տխնա գյօղիկ, լաչիկ օղօրկի ի ուր խամար,

Ըսիւ ի.—«Վոր յես գյօղիկ, լաչիկ օղօրկի ի Էմ.

Էն չգլա, քըն զիւ շատ կնիկ ի»:

Էն տեղ Մհեր իւ կըսի.

*) Տես էմինեան Ազգ. ժողով. Դ. էջ 97.

**) Տես էմին. Ազգ. ժողով. Դ. էջ 369—370.

— Վոր հա խաբար էն տվիր ի, յէս տըհամ:
 Կնիկ կըսի.— Մարթ, մէհա. տղիկ բան չի քի խամար:
 Կըսի.— Կնիկ, յէս տըհամ. յէս չըհամ՝ յէս էլ ինու ցիղ կնիկ էմ.
 Ճարն ինչ ի. տըհամ. չըհամ՝ չընը: Իլավ գնաց,
 Էրկու գիշեր, յան իրեք գիշեր մօտը քնավ:
 Դարձավ էրի տուն:
 Մըսրա-Մէլեք գինք մեռավ:
 Ինը ամիս, ինը օր վոր թըմմալ, Ասոված ինու տղէմ իտու:

6. Ոգմեցոց ինթաբարբառով *)

Կըլին հուրս մարթ, կիան լպուտութիւն. կիան (կամ կի-
 հան) սարլմ գ'յըլօխ կը տէսնին վոր գ'յիւղ կը գ'յա. խէյնգլ
 խառ չարջար կը գ'յան. մօ. ջիւջ ընկիր ուր շաբը գ'էտին կը
 գ'ընի, մօ կըսի. «Յէրի յէկէք ժողկէք իսի բ'տմ տ'ըսիմ (բան
 մը պիտի ըսիմ). ըշհի (հայէ) ձ'իւրէն (կարգալ ձ'իւրէն) խէյնգլ
 չարջար բէօրթ գ'յիւղիւր կը գ'յան. մօ մինք էլինք ասունց-
 մնէ թախըվինք, ալ մի շաշխանէք վորէ՞ ինք գ'ըրիւ վեր մի թի-
 վէյն: Մօ քլանի վոր իմ սիրտ կը տըախկա՝ շաշխանէն իս
 անունց ձ'իւ չմէյտա (չեմ ի տար). մօ գորկըցէք, վոր վախնէ՝
 ուր կընկյան քլաֆէք վար ուր գ'ըլխուն յէղնէն:

* * *

Օ'րմ ղօլմիւղիւր կկանչի.— Պօգօ, յարի, քյի բ'տմ տըսիմ:
 Պօգօն կէլնի կիա (կերթայ), կըսի.

— Բ'տուհօն (բարի երեկոյ), Կարապիտ աղա. ինչ կը խրա-
 մայիս:

Կըսի.— Հասօր քյիւ ջ'ուրէյն տըտաս, վորը քինըաշէյն խեծ-
 նի իա Կծվակ (գիւղ մէ):

Կըսի.— Ձի, Կարապիտ աղա, իմ ջ'ուրէյն մարթիւ չմէյտա:

— Ձի, տտաս:

— Չմէյտա. վալլար, Կարապիտ աղա, մկա իմ վէյզ կտրիս
 ու իմ ջ'ուրէյն չմէյտա:

— Վորէ՞ չմէյտա (չեմ ի տար), մ'անոռզ (անիծած) պապ,
 ինչ անուն կը դ'նիս օր չմէյտա. տղէյքդ'իր, գ'յացէք անուր
 ջ'ուրէյն բ'իւրէք:

*) Գրի առի անձամբ Փարիզի մէջ 1897 թ. Ոգմեցի նորեկ գաղթականէ մը:

Տղէք կիան, ջուրէյն մըսը՝ վըրվէն կը հարցըկին, կօւր-
դէյն (կորդին «թամբ») կը դնին վրէն, կառնին կը բիւրին,
կկապին վար դռան. կիան կըսին.— Կարապիտ աղա, ջուրէյն
բիւրիցէյնք:

Պօզօն կըսի.— Կարապիտ աղա, ջուրէյն տարա՞մ:

— Կը տանէյմ ու քիւ աչքն էլ կխանիմ:

— Է՛հ, աղէկ, Կարապիտ աղա, թիւ քիւ խսքար յէղնի:

Պօզօն կեղնի կիա ցածր, կընկնի դէօս (դռն), կիւ կը
կանչի.

— Պնւղուս, յար՝ ըսիմ. գ'յըտիս, Կարապիտ աղէն զէօրէօլ
մի (մեր) ջուրէյն տարա՞վ յարի մի ճակիր (դէնքեր) կապինք:
(Շարունակութիւնը Պօզօն կը պատմէ):

Ճակիրը կապըցէյնք, գ'յացէյնք վար քէօշը՝ դռան կանգ-
նանք. կանչըցէյ. «Կարապիտ աղա, քիւ գ'յըլօխ հէրտըսէն բի*)
դէօս: Կարապիտ աղա, ջուրէյն տը տանէյս. մօւ ասացէյ, թը
դիւ չտանէյս, քիւ մէր անըծիմ, քիւ յօթ պորտ անըծիմ՝ թը
դիւ չտանէյո. դի յէրի տար: Իս իմ ջիւրիւն հափսար (սանձ)
բըռնըցէյ ու տարա կապըցէյ վը մարէյն: Կարապիտ աղա, մկա
կտրէյճ իս, յէրի տար. ջուրէյնս տարա: Գիւ ընըաշէյն վիրն
ի, ասի ահօւր, թիւ գ'յա՝ ան տանէ: Դէօ չէ, քիւ. ընըաշէյն
չէ, ձի յօթ խէր գ'յա՝ չկանէ տանէ: Վալլա՛ն իս մկա փսսուն
(փորտիք) քիւ վուրէն տխանիմ: Դիւ գ'յըտիս իս վիրն իմ.
մօւ իս Հզմա Պօզօ տղէն իմ, գ'յըտիս»:

Մօւ իս տարա իմ ջուրէյն, ալ մարթ հիմ յէրէվան չէկավ.
չկյախշցան (չհամարձակեցան): Մօւ Կարապիտ աղէն՝ էլավ գ'նաց
հիքմէթ, ասից. «Անա մարթ չմօւղի մանչ (մէջ) իմ գ'յեղէյն. նա
մարթէյք մարթասպան ին. յա նա մարթէյկ տը միս դէօս, յա
մինք տիանք»:

Մօւ իս էլա, ինչ կէր ձէյ, էլա կէր ձէյ թաղէյս մ ու լօվ
մ՝ (կապերա). բորցը՝ վը իմ ջիւրիւն, ու խեծա իմ ջուրէյն,
ու շաղխանէն դրի վը իմ թիւլէյն, ըսի. «Կարապիտ աղա, իս
կիամ. թը դիւ խաբէր խոկյով չգ'աս իմ հէնչիվ սա (թըք. իսէ՛
եթէ), իս քիւ մեռել անըծիմ. թը դիւ վորցը մարթ իս՝ մըչ

*) Բի՛ բեր. ըստ այսմ կ'ըսուի դի՛ դիւ, կի՛ կեր, մ'օտի՛ մի ուտեր.
բի՛ դի մա ձի, կի իս ձի՛ բեր դիւ ինձ մօտ, հետս կեր:

գ'յեղէյն ըստագէթիւթիւն չվէլի (չի վայելիր). արի իմ հէռչիւ
ու քի նշանց տամն:

Մօւ էլա գ'ընացէյ մանչ իմ նայարնէրիւն. մօւ իմ նայար-
նիւ ըսէյն ձէյ. վորէ էկար: Մօւ իս էլա գ'ացէյ Խլաթու յեր-
կէյր: Խլաթցէյք ուրանց կնէյկ յողէօվ՝ կօզէն վր ձէյ զօրըր-
թեն էնէն: Մօւ իս Հըզմըցէյ յէղնէյմ ու տուան Խլաթցօց էվալ-
լաւ էնիմ. մօւ իմ խէրէյն դարուլ չէ ըրած. ասը՝ իամ աւլանիւ
թղ դանըն, ըզձը սպանըն աղէկ ի՝ բօնց Խլացէյք վոր վր ձը
զօրըրթէն: տէնիւն:

4. ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ԲԱՐՔԱՌ

Այս բարբառին կեդրոնական քաղաքն է Տիգրանակերտ (տե՛կ. Տիյարպէթըր). Մոկաց ենթաբարբառին նման՝ ասիկա ալ հայերէնի հարաւային սահմանապահն է, որմէ աւելի հարաւ կը խօսուի քրդերէն ու արաբերէն: Հարաւային արեւմտեան կողմէն կը տաւածուի մինչև Ուրֆա կամ Եդեսիա, որուն մօտէն սկսեալ՝ Եփրատ գետը կը քաշէ բարբառին արեւմտեան սահմանագիծը մինչև Արդնի և ասկէ ալ ուղիղ գծով մինչև Լճէ: Հիւսիսային և արևելեան սահմանագիծը կը կազմէ Մշոյ բարբառը: Ըստ այսմ Տիգրանակերտի բարբառին զրաւած տեղերն են՝ բացի Տիգրանակերտ քաղաքէն՝ Հաղրօ, Հաղզօ, Խիւան, Սևերեկ, Եդեսիա և Լճէ: Վերջինս բնիկ քրդախօս է, բայց բազմաթիւ են հոն Տիգրանակերտցի դաղթականները՝ որոնք նորոգել են հայ բարբառը:

Տիգրանակերտի բարբառը դեռ բնաւ ուսումնասիրուած չէ: Նոյն բարբառով կամ իր միւս ճիւղերով հրատարակուած բնագիրներն ալ շատ աննշան բաներ են. ասոնք են՝ առածներու, հանելուկներու և ժողովրդական օրհնէնքներու փոքրիկ ժողովածուներ՝ Պօլսոյ Բիւրակն հանդէսին մէջ. այսպէս՝ Տիգրանակերտէն՝ 1898, էջ 332, 377, 413, 445, 470, 569, 654 և 700, 1899, էջ 545 և 731, 1900, էջ 330, 450 և 677.—Խիւանէն՝ 1898, էջ 301, 493 և 701, 1899, էջ 650.—Հաղզօէն՝ 1898, էջ 538, 1899, էջ 37, 75, և 641.—Հաղրօէն՝ 1899, էջ 805, 1900, էջ 263.—Ուռնայէն՝ 1900, էջ 331.—Սևերէկէն՝ 1900, էջ 331: Տիգրանակերտի բարբառով նմոյշ մ'ալ ունի Արև. Մամուլ 1884, էջ 470—472, բայց հարազատ չէ:

1910 թուի ամսանային ճամբորդութեանս ժամանակ՝ Պօլսոյ մէջ ծանօթանալով նորիկ երկու Տիգրանակերտցիներու հետ (մին ուսուցիչ և միւսը բժշկական ուսանող), անոնց օգնութեամբ սկսայ

կազմել Տիգրանակերտի բարբառին քննութիւնը, որմէ կը հանեմ հետեւեալ համառօտ ուրուագիծը:

Տիգրանակերտի բարբառը կը բռնէ Մշոյ և Մալաթիոյ բարբառներուն միջին տեղը. ձայնաւորներուն մէջ չափազանց առատ է ու ձայնաւորը, իսկ էօ, իւ հազիւ. երբեմն կ'երևան օտար բառերու մէջ: Բաղաձայններուն մէջ Տիգրանակերտի բարբառը մինչև հիմայ տեսնուած բարբառներէն ըսլորովին տարբեր դուրսիւն մը կ'ընծայէ. հայերէնի երեք աստիճանի բաղաձայններէն կը մնան միայն երկուքը (թրթռուն և թաւ խումբերը). հայերէնի թրթռուն պայթուցիկները կը դառնան թաւ, խուլիքը կը դառնան թրթռուն, իսկ թաւիքը կը մնան. օր. փէրոմ՝ բերան, փօքի՞՛ բոպիկ, թոմո՞՞՛ դանակ են: (Հազգօյի ենթադրութիւնն է՝ ինչ. գ'աննաւ՝ կանգնեցաւ, գ'նիկ՝ կնիկ, դ'նիս՝ տեղ, գ'ուզէր՝ կուզէր):

Բաղաձայններուն մէջ աւելցած են ' , հ' , դ' և լ' ձայնները. առաջին երեքը փոխ առնուած են արաբերէնէ և կը գտնուին միայն արաբական բառերու մէջ. (' կը ներկայացնէ արաբ. 'այն տառը, դ'—արաբ. քաֆ և հ'—արաբ. հա). օր. 'աղ'ըաբ՝ արաբ. 'aqrab «կարիճ», 'էօմը՝ արաբ. 'ömr «կեանք», զա'լթաը՝ արաբ. sa'tar «ծոթրին», դ'ուը՝ արաբ. qalb «կեղծ», հ'ուլթո՝ արաբ. halva «հրուշակ», ուննաբ՝ արաբ. 'unnab «շուշանալ». այսպէս նաև դ'ուղ'դ'ու՝ կկու: Լ՝ կակուղ հնչմամբ լ ձայնն է, գրեթէ նման ուռւ. և՛ ձայնին և կը գտնուի բնիկ հայերէն բառերու մէջ. ինչ. ուլ՝ ուլ, քլ'ուլ՝ գլուխ, փուլ՝ բոլք, լ'վոմոլ՝ լուանալ, լ'օզնոլ՝ լուսանալ են: Վանայ բարբառին նման հոս ալ կը գտնենք կյ, քյ ձայններ. ինչ. հոքյո՝ հագայ, իքյոլ՝ գալ, ինքյովուր՝ կնքահայր, նաև դյ ձայնը՝ ըուլյուզ՝ պուտուկ բառին մէջ: Հազգօյի ենթադրութեամբ ստեղծած է նոր կիսաձայն մ'ալ՝ որ բացի Մարաղայէն՝ ուրիշ բարբառի մէջ չենք գտներ. ասիկա անգլիական w ձայնն է, որուն ձիշտ համապատասխանն էր հին հայերէնի լ ձևը, ինչպէս որ կը տառադարձենք. լըրէն՝ ի վերայ, լըր՝ որ. մինչև իսկ օտար լիզուէ փոխառեալ բառերու մէջ. ինչ, ալխո՝ արաբ. vaqt «Ժամանակ»:

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ յիշելու արժանի են հետեւ-

հաշները. աւ ձայնը ամենամեծ մասամբ կը դառնայ մ. այնպէս որ
բարբառը լցուած է այս կոտորած հնչիւնով. Տիգրանահերացին կը
դժուարի հնչել աւ ձայնը՝ զոր կը պահէ միայն ու բաղաձայնին
քով և քանի մը ուրիշ սակաւադէպ պարագաներու. օր. տմ-
փորդոմլոմ, բովազոմ, սորգոմլոք, չողորց (ջրադացք) ևն.
բայց ախօռ, ամբառ, առչ (արու կատու), փուլվառ՝ բուրվառ,
փառնալ՝ բառնալ ևն. Ո կը դառնայ ու. օր. նուր՝ նոր, փուր՝
փոր, փուս՝ փոս, խուղ՝ հող, սուխ՝ սոխ, չուր՝ չոր, չուրս՝ չորս.
բայց հոլովման ժամանակ կը դառնան փօրի, փօսի, խօղու ևն.
Նոյն ձայնը միավանկ բառերու սկիզբը կուտայ վօ, վը, բազմա-
վանկներու սկիզբը օ. ինչ. վօվ՝ ով, վըն՝ ու, վըսպ՝ սպ, վըրփ՝
որք, վըրթ՝ հորթ, օզնիզ՝ ոզնի, օլըիլ՝ ոլորել, օզզի՝ ոսկի,
վօխչ՝ ողջ, օխըննտլ՝ ողջանալ, օսքուռ՝ ոսկոր ևն. Ու կը մնայ
սովորաբար ու. ինչ. շում, խուլ, նուռ, ուխդ, ուլ՝ խումզ ևն.
բայց օ կ'ըլլայ թօ՝ դուռ բառին մէջ. Ե վերջավանկին մէջ կը
դառնայ ի. օր. էրիս՝ երես, դիղ՝ տեղ, թիղ՝ դեղ, տրիվ՝ արև,
ոսիղ՝ ասեղ, որ սակայն հոլովուած ժամանակ կը վերածուի է.
էրէսի, թէղի ևն. Բառին սկիզբը նոյն ձայնը միավանկներու մէջ
կ'ըլլայ յէ, բազմավանկներու մէջ է. ինչ. յէզ՝ հզն, յէս՝ ես, յէփ՝
երբ, էրէզ՝ երէկ, էրզոթ՝ երկաթ ևն. Այ երկբարբառը կը դառ-
նայ է. օր. էն՝ այն, էս՝ այս, փէղ՝ փայտ, էքի՝ այգի, էրվիլ՝
այրել, գէժոգ՝ կայծակ ևն. Դւ կ'ըլլայ ի, ու. ինչ. տըրին՝ արիւն,
հորիի՝ հաբեւը, տըրի՝ ալիւր, սոնն՝ սիւն, ցոնն՝ ձիւն. Ոյ կ'ըլլայ
ու. ինչ. լուս՝ լոյս, փուլք՝ բոյք, փունն՝ բոյն ևն. Հ բաղաձայնը
կը մնայ սովորաբար հ, ինչպէս է նաև Մշոյ բարբառին մէջ.
բայց խ կը դառնայ խուղ՝ հող, խօռու՝ հեռու, խիղ՝ հեղ բառե-
րուն մէջ. Շատ տեղ նկատելի է բառամէջի բաղաձայններու կըրկ-
նութիւնը. օր. էժժոմն՝ արժան, թըմմոգ՝ դմակ, յօ՛թթէ՛ եօթը,
զըղղէլ՝ դոսել, թօթթու՝ թթու, թըրրիք՝ թրիք, իննէ՛ ինը, լըս-
սէլ՝ լսել, ծըխխտլ՝ ծխել, ծըծծել՝ ծծել, զըննուխ՝ կանուխ, զըծ-
ծու՝ կծու, հօքքի՝ հոգի, մշշոգ՝ մշակ ևն. Խրքեմն ալ բառին պարզ
ձևը մէկ բաղաձայնով է, բայց հոլովման ժամանակ կը կրկնուի.
ինչ. հաց, վից, յգ. հացցիր, սեռ. վիցցի:

Քերականութեան մէջ յատկապէս նկատելի է աշխարհաբարի
ը յօդը՝ որ հոս է ձևն առած է, իհարկէ անշեղա. ինչ. փէրոմնէ՛
բերանը, շոմնէ՛ շունը, սոմնէ՛ սիւնը ևն. Հայցական հոլովը կը

կազմուի Մշոյ բարբառին նման զ նախդիրով, կամ առանց նախդիրի. բացառականը է մասնիկով, բայց անորոշ դերբայները կ'առնեն ուց մասնիկը. ինչ՝ սիրէլուց, խօսսէլուց ևն. Յոգնակիի նշանն է իր, նիր, նի. ինչ. հոցցիր՝ հացեր, հրէշդոզնի՝ հրեշտակներ: Դերանուններուն մէջ քանի մը յատկանշական կէտեր կան. ասոնցմէ առաջինն է յէսի՝ իբր ևս դերանուն հայցականը. երկրորդ՝ այդ ցուցականին բացակայութիւնը: Տիգրանակերտի բարբառը կը զանազանէ միայն երկու ցուցական, այս և այն. իսկ այդ կը բացատրուի այս կամ այն ձևով:

Ասոնց հոլովմունքն է.

Ո. յէս	թուհ	ոն, ընի, ընիգի	ոս, ըսի, ըսիգի
Ս. իմ	քու	ընուր	ըսուր
Տ. ընձի	քէզ(ի)	ընուր	ըսուր
Հ. յէսի	քէզի, գէի	ընուր, ընի, ընիգի	ըսուր, ըսի, ըսիգի
Բ. ընձմէ	քէզմէ	ընուրմէ, ընուրմէնէ	ըսուրմէ, ըսուրմէնէ
Գ. ընձմով	քէզմով	ընուրմով	ըսուրմով
Ո. մինք	թուք	ընունք	ըսունք
Ս. միր	ցէր	ընունց	ըսունց
Տ. մէզ(ի)	ցէզ(ի)	»	»
Հ. մէզի, գմի	»	»	»
Բ. մէզմէ	ցէզմէ	ընունցմէ	ըսունցմէ
Գ. մէզմով	ցէզմով	ընունցմով	ըսունցմով
Ո.	վով	վովիր	
Ս. Տ.	վօրու	վօրէրուն	
Բ.	վօրմէ, վօրմէնէ	վօրօնցմէնէ	

Ստացական յօդերը՝ որ հայերէն լեզուի մէջ ուղղակի գոյականներուն կը կցուին, հոս՝ ինչպէս նաև երբեմն Մշոյ բարբառին մէջ, կ'ստանան անշեշտ ի վերջաւորութիւնը. օր. փէրո՛նսի, քլ'ո՛վսի, էրի՛սթի կամ սի՛րդիս, վի՛զիթ՝ փոխանակ ըսելու «բերանս, գլուխս, երեսդ, սիրտս, վիզդ»։ սեռ. սրդի՛սի, սրդէր՛նո՛ւսի, հօքքո՛վթի, մէղա՛ցիս, գործ. սրդօ՛վսի, էրէսօ՛վթի՝ փոխանակ ըսելու «սրտիս, սրտերնուս, հոգուդ, մեղացս, սրտովս, երեսովդ»։ Անշեշտ ի-երու այս յաւելումը՝ միացած է յօդին հետ՝ կուտայ բարբառին իտալական նուրբ ներդաշնակութիւն մը,

մանաւանդ երբ յաջորդաբար իրարու հետէ կը շարունին. ինչ. սրղի՛սի սո՛ւնէ, հօքըրո՛ւսի դո՛ւնէ՝ «սրտիս սխնը, հոգւոյս տունը»:

Բայերուն մէջ ներկային Ե ձայնաւորը ռնգականներու և ա-ի քով կը դառնայ ի. ինչ. զուգիմ, զուգիս, զուգէ, զուգինք, զուգէք, զուգին. անկատարը կը կորսնցնէ իր ի ձայնաւորը. ինչ. զուգէնք՝ կուղէինք, բայց նաև կը պահէ անփոփոխ: Միավանկ բայերը (լալ, գալ, տալ, կալ) ի մասնիկին յաւելուածով դարձած են իլուլ, իքյուլ, իդուլ, իգուլ. բայց այս յաւելուածը նոյն իսկ խոնարհուած ու հոլովուած ժամանակ ալ կը մնայ. ինչ. իլուլով՝ լալով, իլուցի՝ լացի, իգու՝ կայ: Զարմանալի է ապառ-նիին կազմութիւնը, որ կը ձևանայ մըն անծանօթ մասնիկով ինչ. մըն ուզիմ, մըն փէրիմ, մըն ուզէի, չը՛մըն ուզիմ, չը՛մըն ուզէի (չպիտի ուզէի):

«Այլ» շաղկապը Մշոյ նման լէ ձևն ունի, բայց կը գործածուի նաև ուլ, լը:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

1. Տիգրանակերտէն

(Բիւրակն, 1898, էջ 470, 654, 700 և 1899, էջ 545):

1. Գլխիսի դնեմ բարձին,
Հոգիս խտամ Աստըծուն.
Բարբ հըրըշտակ, դուն պըհէ,
Զար սատանան չխարէ:
2. Էվան կթթեց, Մարիամ մակըդեց,
Քրիստոս էկավ խաչակնքեց,
Կաթն էղավ մակարդ, մակարդ լէ կաթ:
3. Ըմմէն մարթ կի տանա, Աստված չտանա (երազ):
4. Սպըտակ շաղըր, դօռ չունի (հաւկիթ):
5. Բուրմա մը խուտ՝ ցած տէնէրէ դրուկ է (յօնք):
6. Յորեն չըմ կերի, արտի քովէն անցիր ըմ:
7. Քարիբ փէտիբ չհիյան (չտեսնեն):
8. Զքու ցմնկն իմ կոտրի, բու էգլի՛ն իմ մտի:
9. Անկուշտն է պատի դքի:
10. Դուն չմնաս՝ անունդի մնայ:
11. Սիվ իգա քղի:

12. Ա՛չքիդ էլլա, լիւսիդ փճի:
13. Քոռ էդնաս՝ դէմիս ընկնիս:
14. Խուռնկ (եղունգ) չեղնա՝ լաշիդ քերիս:
15. Հոգսւդի տոնէ փլի, սրաթդի սոնէ կոտրի:
16. Դուռն չիգաս՝ խարա՛րդի գա:
17. Լաշիքիտիդ դճոէ իգա (դադադդ դուռը գայ):
18. Հուդ չըգնաս մէջէ պառկիս:

2. ԴՍԽԱՆԷՆ *)

1. Լապտաակ, փէտի վաստակ, վազէ վազէ փուրը դարտակ (կկոց):
2. Գուռ մը՝ մէջն ըլի (լի) սպխտակ մաքի (քերան):
3. Տակը հուդ, մէլը շադ, վրէն օսկի (ցորեն):
4. Կը կապըն կը քէլա, կարցըկըն կը կէնա (տրիխ):
5. Էրիկ կնիկ կռվան, աշխար գիցալ բաժնովան:
6. Հալկթէն է էլի, դհալկիթ չհաջնի:
7. Գնա էնոր քով որ քիդ կի լացընէ, մի էրթա էնոր որ կի խնդացընէ:
8. Կրակ որ ընկնի տա՛ւաշ (անտառ)՝ չուր ու դալար մէկտիկ կէրի:
9. Ինչ գար (չափ) իջլիւր կա, էնգար ալ իլվիւր կեղնի:
10. Սար ու ձուր՝ տէրտըրու փուր:
11. Մա (ոչ) սուխ է կերի, նա հուտ իգա:
12. Աստված տեսեր է զսար, դերի է զձուռն:
13. Թէ տէրտէրը մէկը կը գինա, երիցկին գերկուք կը գինա:
14. Ո՞ր աչք ո՞ր համար կիլա:

3. ՀԱՂՂՈՒՆ **)

Դախթըմ ըգէր մարթըմ՝ Լոր գէց (քան զ) ուր հոգին կը սիրէր զուր գնիկ. Լոչ-պարէգէն (դժբախտաբար) թէրգով մէ կը գորցու զինք: Տարտով բռլեկած ղուշըմիշ կեղնէր զուր գտնելու ջոր. ու բաշին (յետոյ) թողեց զուր Էրկիւր, ընկալ քաղքէ քաղաք, օլըրտալ ուր գնկա յէտեմ: Շատ ջամբա քալեցուց թաշկած

*) Տես Բիւրակն, 1898, էջ 301, 701 և 1899, էջ 560.

**) Անդ, 1898, էջ 538: Ուղղագրութիւնը Բիւրակնինն է. այնպէս որ գ տառը կարգալու է գ՛, ա—բ են:

ու քրանքով թրջուկ քաղաքում զոնրիսեց (իջևանիլ)։ Էն գիշեր դեղում (տեղ մը) քնավ ու լուսմութ աղկեցու (եկեղեցւոյ) դուռ գաննավ լոր բրան փարսէ (մուրալ)։ Բարի մարդըմ հեցավ (հայեցաւ) ուր խեղճութիւն, մեղքունք էկավ Լըրէն ու զինքի դարավ ուր տուն։ Փարսըր մարդ (մուրացկանը) յեփ մօտ խրակին (խարոյկին) կը որհալթնէր, նժքըվա (յանկարծ) հեցավ դռա մէջ գնիկըմ լոր շիտակ ուրէն կը մեղէր (նայիլ)։ ան ձիփաց (խսկոյն ցատկեց) ուր գեխէն (տեղէն) ու փաթվավ գնկա վզին ու շատ գուրգուրացին իլացին։ Բարի մարթն յեփ հեցավ գէա անշըգ (դարմանալի) բան, շիվրավ գաննավ, պէլի (սակախ) գուղէր էտ պըմրաանու (անբախտ) սէրին քաշին հինէր։ Բաշին հարցուց. «Դօ լնվօ, էն լնչ դավա է»։ Փարսըր մարթ իլալով պատմեց. «Էտ գնիկ իմուն է. թէրզովըմ գորուկ էր, էլիւր ըմ ուր վրէն օլրտըմ ու հա օտսն (հող) գտա զինք»։ Էտ բարի մարթ զգնիկ լը աղկեցու դուռ դեսեր ուր դուն բերեր էր ըղելու (պահելու)։ Յեփ իմցավ, դուր հոգին շատ ուրբեցավ ու գէրիկ գնի հատիւայով ջամբեց ուրաց էրկիր։

4. Հագրոյէն *)

Միր տան էտին ծառ սալոր էր,
 Զիր տան էտին ծառ սալոր էր,
 Ուր (իւր) հատիկը հինց կլոր էր,
 Ով վըր (որ) ուտէր չը հալվորէր։

Միր տան էտին քառսուն կարաս,
 Զիր տան էտին քառսուն կարաս,
 Կարսու միչու գինին էր խաւ,
 Օսգիէ գդում արծթէ թաս,
 Լմըն թասին ընձի պագ մ' իտաս։

Միր տան էտին առուն հանած,
 Զիր տան էտին առուն հանած,
 Բոլուր բոլուր ըրհան ցանած,
 Էկավ անցավ նուր նշանած։

*) Տես Բիւրակն 1900, էջ 263.

Մեր հավշի հավուղը ըուզ է,
 Ձեր հավշի հավուղը ըուզ է,
 Վզի շարան յալտուզ է.
 Աչքիս տեսավ սիրտիս կուզէ:

5. Նղեսիայէն *)

Մութ խարաքա, գրողը տանիս. գետինը մոնաս. էրկու աչ-
 քիտ կուրնա. պատին տակը մնաս. սիւ Յուդա, լէշիդ ձգեմ. ադ
 օրը չտիսնաս. կուրմիր արիւն շրջիս. ալյեշիլ դարձնես. օր արե
 չտիսնաս. մուրնը գլխուդ. ժառանգիդ կարճ ըլլա. ժամուն
 դուռը մուրաս. ջիվան էրթաս. գօլոդ գանատող մնաս. Աստուծօ
 սրին գաս՝ լաշդ վան. էրթաս չի գաս. զարա զարա (սև սև) եր-
 րին (հրկրին) տակը գնա, յօխ ըննաս:

6. Սեւերակէն

Քէօռ ըլլիս. տունդ ավրի. յօխ բէմուրազ ըլլիս. խողը դըւ-
 վիս. փոշին գլխուդ. մուրը գլխուդ. օր արե չտիսնաս. ըօ'յիդ
 բէդէ'նիդ գէտին անցնի. խակ դրուիս. դուման իգա գլխուդ. գետ-
 նին յատակը էջնաս. պթիսի հըլլըսիս թափիս. ֆրանկ զահմաթի
 հանիս. զանջ ջիվան էրթաս. Աստծէն գտնաս. իշու հրեշտակ.

*) Այս և յաջորդը տես Բիւրակն 1900, էջ 331.

5. ԽԱՐԲԵՐԴ—ԵՐՋՆԿԱՅԻ ԲԱՐՔԱՌ

Բարբառին երկու գլխաւոր կեդրոններն են Պարբերդ և Ենքղնկա (տե՛կ. էրզրնկեան), առաջինը շրջանին հարաւային ծայրը և երկրորդը հիւսիսային ծայրը: Միւս գլխաւոր տեղերը՝ որոնք յիշեալ բարբառին կը հպատակին՝ հետեւեալներն են. Բալու, Ճապաղջուր, Չմշկածաղ, Չարսանճաք, Քղի, Տէրսիմ և Կամախ: Բարբառին արևմտեան սահմանագիծը կը կազմէ Եփրատ գետին հոսանքը՝ իր ամբողջ երկարութեամբ. հիւսիսէն Պոնտական լեռնաշղթան մէկ գիծը, իսկ միւս սահմանները Կարնոյ, Մշոյ և Տիգրատեանկերտի բարբառներուն սահմանագծով կ'որոշուին:

Շրջանիս հարաւային մասին լեզուն բաւական ուսումնասիրուած է. բայց հիւսիսային մասին վրայ քիչ քան կայ յայտնի. Եփրատի համար Կամախի գաւառականին վրայ ամենեւին տեղեկութիւն չկայ և ես հնթադրաբար դրի վայն յիշեալ շրջանին մէջ: Ենքղնկայի բարբառին վրայ կայ քանի մը տեղեկութիւն՝ Բիւրակն թերթին մէջ (1898, էջ 563) և բաւական ընդարձակ բնագիր մը (տես նոյն տեղը, 1899, էջ 386.—388): Տէրսիմի բարբառին համար վրնայ նպաստել Անդրանիկի Տէրսիմը (Տփ., 1900), որ ճանապարհորդական յուշերու հաւաքածոյ մ'է, բայց քանի մը տեղ կ'ուռայ նոյն բարբառով խօսակցութիւններ: Աւելի ընդարձակ է Ս. Հայկունիին յօդուածը՝ Դէրսիմ (տես Արարատ, 1896, էջ 183—5):

Քղիի բարբառով գրուած բնագիրներ կան Բիւրակնի մէջ (1898, էջ 201, 314, 315, 345, 472, 809 և 1899, էջ 554): Չարսանճաքի բարբառով գրուած բնագիրները շատ աւելի բաղմաթիւ են. այսպէս՝

Ս. Հայկունի—Հոլթութիկ և Սամէլ Հովիկ. էջմիածին, 1895.

» —Մօքոս. էջմիածին, 1896.

» —11 ժողովրդական հեքիաթներ՝ հրատարակուած էմինեան Ազգ. Ժող. Բ. 1901:

Բալուխ, Չմշկածաղի և Ճապաղջուրի դաւառականներով բան մ'ալ հրատարակուած է: Բայց Խարբերդի մայր բարբառով կան շատ բնագիրներ՝ Բիւրակն թերթին մէջ (1898, էջ 331, 473, 583—4, 623, 671, 776. — 1899, էջ 18. — 1900, էջ 233, 316, 331, 491, 519, 730). կայնոյնպէս փոքրիկ ուսումնասիրութիւն մը նոյն բարբառին կազմութեան վրայ (տես Բիւրակն, 1899, էջ 777):

Առանձին քննութիւն մը ունիմ հս ալ՝ որ կազմած եմ բժ. Անդրանիկ Յակոբեանի հետ, և որ դեռ անտիպ է:

Կը թուի թէ Խարբերդէն հայ գաղթականական ճիւղ մը ելած հաստատուած է Չմիւռնիոյ մօտ Մանիսայի վերի թաղը, ուր մինչև հիմայ կը պահեն իրենց մայր բարբառը՝ բիչ փոփոխութեամբ և որ տարբեր է Մանիսայի վարի թաղին բարբառէն: Իմ այս կարծիքս հաստատել աշխատած եմ Բիւրակնի մէջ յօդուածով մը (տես 1899, էջ 402—405), որուն առթիւ հրատարակուեցաւ Շահինեանի պատասխանը և նոյն թաղի բարբառին վրայ կարճ ուսումնասիրութիւն մը (տես 1899, էջ 291, 402, 503, 528, 575):

Խարբերդի և Երզնկայի բարբառին ձայնական դրութիւնը կարնոյ և Մշոյ բարբառներէն աւելի պարզ է: Խարբերդ-Երզնկայի բարբառը կը ճանչնայ ա, տ, է, ը, ի, օ, ու ձայնաւորները, բայց էօ, իւ, ե և ո կը պակսին: Ձայնաւորներու և երկբարբառներու ձայնական փոփոխութեանց մէջ նկատելի են.

Ոյ > օ. ինչ. լոյս՝ լօս, քոյր՝ քօր, բնկոյդ՝ ընգօզ:

Իւ > ի. ինչ. արիւն՝ արին, աղբիւր՝ ախլիւր, ալիւր՝ ալիր, եղջիւր՝ ախջիւր:

Ե միավանկ բառերուն սկիզբը կը դառնայ յէ, ուրիշ ամէն պարագայի մէջ կ'ըլլայ է. ինչ. յէզ՝ հզն, յէք՝ հրք, էրէրալ՝ երերալ, էրվալ՝ երկալ են:

Ո ամէն տեղ կը դառնայ օ. ինչ. ոզլ՝ օխչ, ոսպ՝ օսք, ոտք՝ օղք, որք՝ օրք, որոմ՝ օրօմ, որոտալ՝ օրօտալ՝ ողորմիլ՝ օղօրմիլ են:

Այ երկբարբառը կը դառնայ տ. որով բարբառս կը ներկայանայ իբրև է և ա ձայնափոխութեանց միջին՝ հզրը. ինչ. մայր՝ մոր, փայտ՝ փող, հայելի՝ հոլլի են:

Բաղաձայնները երեք աստիճան ունին բարբառիս մէջ. թըր-թուն, թրթուն շնչաւոր և թաւ: Խուլ բաղաձայններուն շարքը

գոյութիւն՝ չունիւ չին հայերէնի թրթռուն ձայները կը դառնան շնչաւոր թրթռուն, խուլ ձայները կը դառնան թրթռուն, իսկ թաւերը կը մնան թաւ։ Ասոնցմէ զատ ստեղծուած են զյ և քյ քմային բաղաձայնները. ամէն անգամ որ զ և ք կը յաջորդեն է և ի ձայներուն՝ կը վերածուին զյ և քյ։

Բաղաձայններու փոփոխութեանց մէջ ամէնէն նշանաւորներն են հետեւեալները.

1. Տ ձայնը յաջորդական Ն-ի քով նմանողութեամբ կը վերածուի Ն. օր. մտ(ա)նել՝ մըննէլ, գտ(ա)նել՝ գըննէլ։

2. Ս ձայնը բառին սկիզբը՝ պ և տ ձայներէն անմիջապէս առաջ կը ֆնջուի. օր. սպանանիլ՝ բաննէլ, սպիտակ՝ քիդազ, ստեղծել՝ դէդծէլ, ստեղծել՝ դարդիւն, ստեղծ՝ դէրջ։

3. Նօսք, թանձր, բարձր, բազր բառերը թէ երգնկայի և թէ Խարբերդի մէջ կ'ըլլան նօսք, բարս, թարգ, քառս։

4. Ծանր, մանր, սանտր բառերը կ'ըլլան ծայր, մայր, սայր։

5. Տէրսիմի դաւառը զարմանալի նորութիւն մ'ալ կ'ընծայէ. ճ, ջ, չ ձայները կը վերածուին հոս (ծ, ծ, ց ձևերէն անցնելով) ճ, ճ', ց. իսկ շ կը դառնայ ս. ինչ. ճերմակ՝ ճէրմագ, ջուր՝ ճուր, չամիչ՝ ցամից, մէջը՝ ջուր չկայ՝ մէցը ճուր ցիգա, քաշիցի՝ քասէցի ևն։

Քերականութեան մէջ առանձին նորութիւններ չկան. Խարբերդ-Երգնկայի բարբառը իբրև տիպար բոլոր մնացեալ բարբառներուն՝ կը ճանչնայ 6 հոլով. Ուղ, Սեռ, Տը, Հայց, Բաց և Գործ.։ Տրականը միշտ նման է Սեռականին, իսկ Հայցականը Ուղղականին, առանց շնչաւոր և անշունչ առարկաներու մէջ տարբերութիւն դնելու։ Բացառականին մասնին է է. Յոգնակիին նշանն է էր, նէր. Դերանուններուն մէջ կրնանք լեշել՝ ինծիս, ընծիս՝ դիս, իմմընէ՝ յինէն, միզի, ծիզի, քիզի կամ մզի, ծիզի, քզի՝ մեզ, ձեզ, քեզ, մէրմընէ, քումընէ, ծէրմընէ՝ ի մէնջ, ի քէն, ի ձէնջ ևն։ Բայը շատ պարզ է. Ե ձայնաւորը ի-ի վերածելու օրէնքը տեղի կունենայ միմիայն եզակի առաջին և յոգնակի առաջին գէմբին մէջ. երրորդ գէմբը կը վերջաւորի ո (առաջին լծորդութեան մէջ)։

զը սիրիմ

զը սիրինքյ

զը սիրէս

զը սիրէքյ

զը սիրո

զը սիրէն

Անկատարն ու կատարեալը հին ձևին նման են. ապառնին կը կազմուի ղը (աը) մասնիկով՝ որ պիտի ձևին համառօտութիւնն է: Բացասական ապառնին մէջ այս պ ձայնը կը դառնայ վ. այսպէս՝ չըվղի սիրիմ, չըվղի սիրէի են. չպիտի սիրիմ կամ ասոր հակադիր ձևը՝ պիտի չսիրիմ՝ գոյութիւն չունի:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

1. Խարընդը քաղաքէն *)

Գրւի չըւի խօսօզ մը գրւի: Ղս խօսօզին օդքը փուշ մը գը մըննա. ինչ գէնէ չէնէր՝ չի գըրնըր տդ փուշը հանէր: Գէլլա գէրթա մամիգի մը գըստ քի տս փուշը հանա: Մամիգն ըլ գը հանա ու թօնիրը գը ցըքա: Մէգ-էրգու օր ասնէլուն բէս՝ ըս խօսօզը գէրթա մամիգին գըստ քի փուշս դուր: Մամիգն ըլ գըստ քի փուշը վառավ՝ տլ հւագաց դամ: Խօսօզը յըմըն հաց մի գառնա ու գը փախի: Գէրթա օր չօքան մի նսդէր է գաթին մէջ բդուր (սպտուր) գը բ'րդ'տ գուդա: Գըստ քի ըս հացը առ գէր, ըն ըլ գառնա: Գանի մը օր գասնի, գէրթա չօքանին գըստ քի հացս դուր, ըն ըլ չունի օր դա, ըս հէղուն ըլ խօսօզը ըդգից մաքի մի գառնա ու գը փախի: Խօսօզը գէրթա օր դէղ մի շուն մի մօրթէր էն ու քէշգէգ բիդի (դը) էփէն. ըդօնց գըստ քի ըս մաքին առէք: Գանի մի օր սօղը գ'ուգ'ա քի մաքիս գըվէք: Ընօնք ըլ մգիգ չէն էնէր, ինք ըլ ըդօնց հարս գառնա ու գը փախի: Շադ գէրթա՝ քիչ գէրթա, գը աէսնա օր մէգ մարթ մի նսդէր ջրգըրիգ (ջութակ) գը գէնա. ըդօր գըստ քի ջըգըրիգ դուր օր ըս հարսը դամ: Հարսը դուգա՝ ջըգըրիգը գառնա: Խօսօզը գը նսդի ձառի մը դակ ու գը քըլըշվի (թրք. բաշլամաք՝ «սկսիլ») ջըգըրիգը ջըգըրիցընէլ ու խաղ գանչէլ. «Ջըգըր, ջըգըր, ջըգըրիգ, փուշ մի դվի՝ հաց մի առի, հացը դըվի՝ մաքի մի առի, մաքին դըվի՝ հարս մի առի, հարսը դվի՝ ջըգըրիգ մի առի, ջըգըր, ջըգըր, ջըգըրիգ»:

*) Հանուած Բիւրակնէն, 1900, էջ 730. ուղղագրութիւնը ճշտուած է իմ գրութեամբ:

2. Երզնկայի մէկ գիւղէն *)

Վախտովը էրիկ մ'ու կնիկ մը կան ողբեր էրիկը թէնպէլ, կնիկը էտէպսիզ: Ղրմէն օր առառւ լուծածին պէս կնիկը էր-
կանը առջևը երկու հաց կը նետէ, «դուս հլ, աշքիս մ'երևար» կըսէ
ողբեր: Էրիկը կիթա ծովուն քէնարը կը նստի, մէկ հաց ինք
կուտէ, մէկայն ա ծովուն ձկներուն կը նետէ, կէսը առառն, կէսն
ա ճաշուն: Պզտի ձկները հացը տանելու չապալամիշ կ'ըլլան
ըմա, տնմէն օր մեծ ձուկ մը կուգա ընոնց ձեռքէն կառնէ կը
տանի ողբեր. ըսանկ կանէ տարի մը տնմէն օր: Անիսէ ձուկը ըս
հացերը իրենց մեծաւորին կը տանի ողբեր. մեծաւորնին ընանկ
հիւընտութին մը կուեննա օ բոլոր ճէքիմները չին կանա բռնա-
ցընիւր. էն հոգը կըսին քի, էկէր տարի մը հաց ուտէ նը կը-
ռընտնա՝ ըս ձուկն ա ըս հացերը մեծաւորին կը տանի ողբեր:
Տարիէն ետքը մեծաւորը կըռըտնա. իրեն հաց բերող ձուկը ոռ-
ջկը կը կանչէ, կը հարցընէ քի ըս հացերը տարի մըն է սլակէ կը
բերէ. ան ա կըսէ քի «ծովուն քէնարը մարդ մը նստեր տ՝
տնմէն օր ըս հացերը ծովը կը նետէ, ես ա կառնեմ քեզի կը
բերիմ»: Ըն սրային մեծաւորը հրաման կանէ օ իթա ըն մարդը
բերէ օ մուրաւ տա իրին արած լավութան տեղը:

3. Բղիէն **)

Ածան հաւը կարգճան կ'ըլլի:
Ասղին ծակով չինտիստան կը հայնա:
Էրէսն օր թքան, կըսէ «ամալ դ'ուգ'ա»:
Ոեւը գնաց հարսնհոունը, ըսաց հոս լաւ է քընծ մեր տունը,
Կուշտն անօթուն մայր (մանր) կը փշէ (կը փշրէ):
Հարիւր մաղէ ալիւր է կերեր:
Հաւն օր հաւ է, ջուր խմած առենը Աստված ի վեր կը
հայնա:

Շունը կը զինին՝ տիրունմինէ կամըչնան:

Ընի իմ արծած խողն է:

*) Հանուած Բիւրակնէն, 1899 էջ 386. բնագրին ուղղագրութիւնը պո-
հած եմ, թէն անճիշտ:

**) Տես Բիւրակն, 1898 (զանազան տեղերէ առնուած):

Օրը հարիր սիրտ կրնաս կօյրեր, ըմբ հարեր օր էկէր դա-
տիս՝ սիրտ մը չիս կրնար շինիր:

Վաղ չուած, փորը կուշտ:

Տունը չգա տան տիկին՝ հորթուն կըսեն լոս տիկին:

4. Զարսանճարէն *)

Կըլի Թաքավօր մի. իրէք հատ տղա կունենա. կըսը մենծ
տղին.—Տղան, ես ու ծեր եմ, տասներհինգ տարի սայմանիս գլօխը
չայիրը չիմ գցեր:

— Արքայ հայրիկ, կըսը տղան, միշտ սայմանիդ գլխու չա-
յիրը շատ մէծ կինիս (կը գովես):

— Ղն սայմանի չայիրին հավան է օր էօմիւրս էրկընցաւ.
ոս տասներհինգ տարի օր չիմ գըցեր, էօմիւրս փճացաւ. գնա օ
տեսնըս. չայիրին գլօխը աղբիւր մը կա. չայիրին տկուն տէ-
(մինչև) աղբիւրը սահաթ մի կը քաշէ. աղբիւրն ու լիռան տակ
է՝ աղբէն տէ՝ լիռան գլօխը տասկերկու սահաթ կը քաշէ:

Ելաւ մենծ տղան հարիր հատ ձիով առըց. պըցին հասան
չայիրը. տեսան օ մէ արագ մի նստիր է աղբիւրն վրա: Մի սև
անալ էլաւ, էրկինքը գօռաց, արդեն ու կարկուտը առըց:

Թագաւորին տղան ըսըց.—Քչեցէք, ըյնինք աղբիւրը:

Չայիրը կէս ըրին-չըրին՝ ջրին ու միւրն մէջ մնացին. չկըր-
ցին օ հասնէին:

Արաբը Թուրը քաշեց, ընկաւ ոս հարիր հատի մէջ. հարիր
հատին ալ գլօխը կըյրեց, ձիանն ու մորթեց, յէղմիշ ըրըց (դի-
ղեց) չայիրին օրծըլիւը, էջաւ սըրծն ի վոր գնըց:

Մի ամիս Թաքաւորին խապար չէնըց:

Թաքաւորը կանչեց օրծսննա տղին:

— Այ տղա, աղբուրդ ճանփէցի սայմանի գլօխը. յա (կամ)
բունվան, յա ծիծ (պատեբազմ) կինին. յա քէֆի տեղ է՝ իրանց
քէֆը կը հային. գնա խապար մի առ էկօ:

5. Տէրսիմէն **)

Անքան դէսս օր Գիրօն ասգըին մէջ է. ցօրս դէին բաղի
բէս բաղաձ է.—Օվանէս, ըսըց, ինց գինէս, ինձի բարով զիլլէ
հասուր:

*) Տես էմին. Ազգ. Ժղվծ. Բ. էջ. 152.

**) Տես Արբու. 1896, էջ 183:

Օվանէսը գ'նըց օ մէր աղան ձինը հէձէր, փախէր է. դէսա
օր Դիրօն թուրը ցըլըղըցօց, թուրը փառլալմիս էղալ, յէս ու
լս գ'իուն քառէցի, թուրը փառլալմիս էրի—օ, Դիրօ, մի վա-
խիրւ Ընխըր (ախչափ) հայա (տեսայ) օ, ցօրս սվարօլ դալիս
հէձաձ, ամէքուն թուր մի նէղէցի, ցօրս ձին ու բառգէցուցի.
մէգ մարթուն ու գ'լօխը գըլըցէի, դէսա օր փասան գըսէ.—Հա'
բարամ օլսարգ հա. Յի գ'իդէր օ յէս իմ, ընի գ'իդէ թէ թուր-
քէր Ղամբէրն է բ'ռնաձ. ցըսէր թէ հինգ հոքի թրէս ընցուցէր
իմ. անքան դէսա օ Օվանէսը զիլլէն հասօց, ըսըց.—Մի վախէք,
ախբ'րդանք. դ'ու մըսէր, թարըր մի սսզրին գէսն է մնացէր.
մէր աղան ու էլէր թամասա դինէր. իրգուն գ'ցիք քառսուն
օսգի սվէց, լ'նց ինիմ:

6. ՇԱՊԻՆ—ԳԱՐԱՀԻՍԱՐԻ ԲԱՐԲԱՌ

Նարբերդ—Երզնկայի հիւսիսային կողմը՝ Շապին—Գարահիսար քաղաքը և Ածալտեր գաւառակը միասին կը կազմեն առանձին բարբառ մը, որ կը բռնէ Նարբերդ-Երզնկայի, Սեբաստիոյ ու Եւգոկիոյ բարբառներուն միջին տեղը։ Առաջին երկուքին նման ունի երկք խումբ բաղաձայններ՝ որոնք Եւգոկիոյ մէջ կը պակսին (թրթռուն, թրթռուն շնչաւոր և թաւ)։ Կոս կայ նաև յ հագագը։ Զայնաւորներու դրութիւնը Եւգոկիոյ բարբառին նման է, որ պիտի տեսնենք քիչ մը վարը. կ'աւելնայ *m* ձայնը. ինչ, *ռոչէվ*՝ առջև։ Սեբաստիոյ և Եւգոկիոյ բարբառին նման *n* ձայնը դարձած է *էօ*. ինչ. *գէօրծ*՝ գործ, *Բէօռէօս*՝ Պետրոս ևն։ Նորութիւն մը որ թէ Նարբերդ-Երզնկայի և թէ Եւգոկիոյ բարբառին մէջ կը պակսի՝ *b* ձայնը շեշտի տակ ի վերածելն է. ինչ. *ղիղ*՝ տեղ, *հիղ*՝ հետ, *քիզ*՝ քեզ ևն։ Այս ձայնափոխութեամբ Շապին-Գարահիսարի բարբառը կը մօտենայ Համշէնի բարբառին, ուր նոյն ձայնափոխութիւնը գոյութիւն ունի. ինչ. *միծ*՝ մեծ, *հիղ*՝ հետ ևն։ Բայերուն մէջ ներկային և ասկէ կազմուած ժամանակներուն եզակի և յոգնակի առաջին դէմքերը իրենց *b* ձայնաւորը դարձուցած են ի. ինչ. *գուզիմ*, *քիղի ըսիմ*, *գիր գրիմ* ևն։ Սահմանական ներկայ ժամանակը երկու ձև ունի, ինչպէս ասկէ արեւմուտք գտնուած բոլոր Փոքր-Ասիական բարբառները մինչև Ռոտոսթօ. այն է՝ բուն ներկայ և շարունակական ներկայ։ Առաջինը ներկային սովորական ձևն է, որ իբրև ապառնի ալ կրնայ գործածուիլ (կ'ըսեմ, կը բերեմ ևն)։ Երկրորդը կը ցուցնէ թէ գործողութիւնը ճիշտ այս վայրկեանին կը կատարուի և չկրնար բնաւ ապառնի իմաստ կրել (կը սիրեմ կոր ևն)։ Շարունակական ներկան խիստ քիչ լեզուներու մէջ միայն կայ. այն է՝ մէյ մը Օսմաներէնի մէջ (այլ յօրըմ, վէրիյօրըմ՝ կառնեմ կոր, կուտամ

կոր) և մէյ մըն ալ անգլերէնի մէջ (I am living՝ կը սիրեմ կոր)։ Պարսկերէնն ալ գիտէ շարունակական ներկային գործածութիւնը, ինչ. ըր խանէմ՝ կուգեմ, մի խանէմ՝ կուգեմ կոր։

Սահմանական եղանակին անհատարն ալ ունի պարզ և շարունակական ձևերը. ինչ. կուտէի, կուտէի կոր. հմմտ. Օսմաներէն վերիրիտիմ և վերիյօրըտըմ։

Սակայն թէ ներկային և թէ անկատարին շարունակական ձևերը բոլոր բարբառներուն մէջ ալ միեկնոյն ձևով չեն կաղմուիր, առաջ ամէն մէկը առանձին մասնիկներ կը գործածէ. օրինակ՝ Պօլսոյ բարբառը կոր, Ասլանբէգի ենթաբարբառը հսլ՝, Տրապիզոնի բարբառը էր ևն։ Շապին-Գարահիսարի բարբառը իր շարունակական ձևերը կը շինէ դար (իմա տար՝ որուն ծագումը անյայտ է) մասնիկով. ինչ. գըսիմ դար, գըսիս դար, գըսէի դար ևն։

Շապին-Գարահիսարի բարբառին վրայ առդ մ' անգամ տեղեկութիւն չկայ և ոչ ալ որեկեց բնագիր մը հրատարակուած է։ 1907 թուի ամսուր (յուլիս 7-8) Անիի մէջ ծանօթանալով բնիկ Շապին-Գարահիսարցի ճարտարապետ պր. Թ. Թորոմանեանի հետ, խնդրեցի իրմէ գրի առնել ճշտութեամբ նոյն բարբառէն մնմոյ՝ մը Սիրով կատարեց խնդիրքս և գրեց ինձ համար հետևիւ սրտառուչ նամակը՝ զոր վերածելով իմ ընդունած ուղղագրութեանս՝ կը դնեմ հոս ամբողջապէս։

ՆՄՈՑ

Շապին-Գարահիսարի բարբառէն

Սէր իմ աղաւ ախբարս,

Միխգիս դէրն էմ. խօսգիս հասդադ չի դ'ըդվա. գ'իրըս շադ յուշացալ. իմմտ՝ շիդագը օր բիդի ըսիմ նը՝ շադ մըն ալ դոքիյոթմ (թրք. qabahat յանցանք) ձուր (ծանր) չէ. բ'անի գ'էօրձի մարթ էմ. յիրինգուն-յառալօդ դիդ մը դիդիգ արած չուսիմ օր մէյ մը դոլոմ-դիվիթ տուչէվս առնիմ հու էրգու սրա գ'իր գ'րիմ. չէ նը ինքիբէնս ամըն օր կըսէի քի՝ արածըս աֆէգ է, խոթէր գօռէլը (կատրեւը) աղէգ բ'ան չէ. խօշ դ'ուն ան չէշիդը մարթիգնէրէն չէս. միխգս էրէսս չէս դար. իշդէ ասօր հըմար ալ է քի յէս ալ քիդ հօգ'ուս բէս գ'ուգիմ. քիդ դիսաձ օրէս սիրդըս բ'անի՝ մէշը գ'րին։ Գ'իդիս ինչու է՝յ գիդի դղայութիւն... Յէս մէգ

ընդէր մը ունէի մէր քաղաքը ըղած վախողըս. Փռուչուին Բէօ-
նէօս (Պարոս) դըսէին. իմ շաղ շաղ յորտնս էր. դիշէր ցօրէդ
իւրար հիդ էինք, չողիզ-չօրթու ըարարար գը խաղայինք. շաղ
հիդ ալ էրգուսս վարբիէն գը վախչէինք գիրթայինք էքէսդանը
թութ ու խնձար ուղէլու: Առանգ առխաղաշէ (ընկեր) մը դադ-
վէր էի քսան դարի է: Բիդ օր դիսա՝ ան սահաթը միդքըս ին-
գալ Բէօնէօսը, սիրդըս դիդէն թոսվ. ինքիւրէնս ըսի քի Ասված
Բէօնէօսըս գ'ինտ ինձի գըվալ: Յէս քու վրա տողըդար սէր
դըվի իլտ, ըրըը (արդեօք) դ'ուն ալ իմ Բէօնէօսիս դիդը բիդի
բ'անէս. քանի քի դադվէր էմ՝ աշդիս արցունքը չի գըռէցալ. միդ-
քըս օր գ'ուգ'ա գադված օրէնիս՝ ձուխ ու մուխ գը գոբի: Հէչ
միդքէս չիլէր. օր մը, շախաթ էր դէք գիրտդի, յառօդուն գա-
նուխ էլէր. դ'ուդը հսդէր էր. գ'նացի քօվը, հոյեցա օր դ'իդորը
վրա արէր՝ հիդըս խօրաթէլ ըիլտ չուգէր դար. ըսի քի ճէճօնէօս,
բա՛լ էրթանք քիշ մը խաղանք»:

— Զիմ իդ'ար—ըսաց:

— Ինչձա, ի՞շդա քի:

— Հէչ բ'ան մ'ալ չիգա:

— Հըբը ինչձա ադանդ դ'իդորըդ՝ գախէր էս ու հիդա ալ
չէս խօրաթէր:

— Ի՞շ բիդի խօրաթիմ. գաթը քանի մը օր յէդքը տմիս
դիս բիդի դրդէ Սդամբօլ. ալ յա գը դէսնինք գիրտը՝ յա չինք
դէսնէր:

— Օղօրթմէն գըսէս դար:

— Հըբը սուդմէն:

— Զիմ ալդար:

— Օր աշգօվըդ՝ դէսնէս՝ անվախող գաւդաս:

— Ի՞նչ ըղալ օր ադանգ արալ քիդի տմիդ՝. մինչէվ հիմի
չէչ ադանգ ձ'ան մը չիգար:

— Ի՞նչ բիդի ըլլա. չէրէդ չիւրինգուն վաժաբէդը մի՞նդորս
ղօլթուխս դվալ, գ'նա վաժադան փարա բ'էր, չէ նը ալ մի գ'ար
ըսաց. տմիս ալ փարա չուէր օր դար, գաթը քանի մը հիդ ալ
մարս գուլադէն օսգը գոբի գվալ՝ դարի վաժադան փարա դվի.
հիմի մարս ալ չուէր. հարս ալ ըսաց քի շաղ գ'արթա դէրա վար-
թաբէդ չիբդի ըլլա. դրգիմ Սդամբօլ թօղ էրթա ախբօրը քօվը
փարա վասդըդի:

— Է դ՛հն ինչ ըսիր. դ՛ուզէս քի էրթաս:

— Ի՞նչ անիմ չէրթամ. ղաթըջին վաղը դ՛ուզ՛ա. տմիս աս դ՛իշէր թոմարտիթս (պայուսակ) բիդի գարէ. վաղը ջին-զա-ըախղան ջ՛ամփա բիդի էլլինք:

Սուդ չէր Բէօնէօնը. յէս ալ գանուխ էլա. սիրդէս չէգավ օր էրթայի դէսնէի. հէառն գայնէցա հու նոյէցա. օրն ալ ըսէս նը շադ դ՛էշ օր էր. թաթալը վերէն դ՛ուգ՛ա սիջիմի բէս. ջըխանք-ջըխջըխանք .. բաղ բաղ փօրյազը գը փշէր: Զ՛օրիին վրա բ՛ոռ-ցան թոմարտիթը. դինքն ալ վրաննսդէցուցին ու դարին. մարը յէդէվէն լացավ. «Եա՛վրում, ֆէդ բ՛ոնէս օսդի գըդի» ըսաց, հու Սօրջըրա մը ջ՛ուր նէդէց յէդէվէն: Հարն ալ ջ՛օրիին հէդը գ՛նաց ջ՛ամփէլու. յէս ալ գ՛նացի նէրս, մութ դիդ մը մգա՝ լացի: Ան է աս է՝ ալ չի դէսա: Ալ չի գիդիմ դէք սա՞ղ է դէ մէռած է. Աս-ված անօր ալ բ՛անին գէօրձին աջ՛օղութին դա, իր սիլային հաս-ցընէ. ձիդի ալ էրգան օրէր դա:

7. ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ԲԱՐԲՍՈՒ

Տրապիզոնի բարբառը կը տարածուի փոքր շրջանի մը մէջ, որ կը պարունակէ միայն Տրապիզոն, Կիւմիշլիսանէ և Կիրասոն քաղաքները: Վերջինս Տրապիզոնէն եկած գաղթականութիւն մ'է: Տրապիզոնի շրջակայ գիւղերը չեն մաներ նոյն բարբառին շրջանակին մէջ և կը պատկանին Համշէնի բարբառին: Վերջին ժամանակներս Տրապիզոնի հայոցմէ բուսական ստուար թիւ մը գողթեց Կովկաս և Սև ծովուն եղերքները հաստատուեցաւ: Ասոնք բնակեցան գլխաւորապէս Բաթում, Փօթի, Կերչ, Սևաստոպոլ, Նալթա քաղաքները: Որովհետեւ յիշեալ քաղաքները բնիկ հայ ազգաբնակիւթեան զուրկ են և Տրապիզոնի գաղթականները խոշոր թիւ մը կը կազմեն, ուստի քարտէսին մէջ զանոնք յիշեալ բարբառին շրջանակին մէջ մտցուցի:

Տրապիզոնի բարբառին վրայ ոչ մէկ ուսումնասիրութիւն կայ գրուած. չկան նոյնպէս բնագիրներ: 1910 թուի ամառը երկու շաբաթ մնալով Տրապիզոնի մէջ՝ ստուգեցի որ Տրապիզոնի բարբառը Պօլսոյ, մանաւանդ Խրիմի բարբառին շատ մօտ է: Ձայնաւորներուն մէջ կը պակսին *ո*, *ե*, *ո* ձայները. քիչ անգամ կը պատահի էօ, իւ. ինչ. միրիւք՝ մօրուք: Բաղաձայններուն դրութիւնը շատ փոխուած է. հին հայերէնի երեք աստիճանները վերածուած են երկուքի, թրթռուն և խուլ ձայները շփոթուելով իրարու հետ և երկուքն ալ հաւասարապէս վերածուելով թրթռուն ձայներու. թաւերը մնացած են անփոփոխ: Ասիկա բոլոր միւս Փոքր-Ասիական բարբառներուն վիճակն է, սկսեալ Եւգոկիայէն մինչև Խրիմ: Տրապիզոնի, ինչպէս նաև Համշէնի բարբառին մէջ կայ սակայն խուլ *կ* հնչիւնը՝ թուրքերէնէ փոխառեալ բառերու մէջ զaf ձայնին փոխարէն:

Ուրիշ ձայնական փոփոխութիւններ կրնանք ըսել թէ չկան Տրապիզոնի բարբառին մէջ, ի նկատի չառնելով իհարկէ այ> ա, ոյ> ու, իւ> ու ձայնափոխութիւնները. այնպէս որ Տրապիզոնի բարբառը ամէնէն մաքուր հայ բարբառներէն մէկն է:

Քերականութեան մէջ նկատելի կէտերը հետեւեալներն են. հոյովումը, դերանունները նոյն են Պօլսոյ հետ. վերջիններուն մէջ յիշելու արժանի են ասիվիզ, աղիվիզ, անիվիզ և ասիզ, աղիզ, անիզ՝ ասիկա, ատիկա, անիկա: Բայերուն խոնարհման մէջ՝ և և է ձայները շեշտի տակ կը դառնան ի. այսպէս՝ ներկային մէջ՝ զուզիմ, զուզիս, զուզէ, զուզինք, զուզիք, զուզին. անկ. զուզէի, զուզէիր, զուզիր. կատ. էփէցի, էփէցիր, էփից ևն. անց. դերբ. սիրիր, բերիր, որով յարակատարն ու գերակատարը՝ սիրիր իմ, բերիր էի ևն. ներկային մասնիկն է՝ ձայնաւորով սկըսող բայերու համար զ, իսկ ըզդաձայնով սկսող բայերու համար յետագաս զու. օր. զուզիմ, սիրիմ զու, սիրիս զու, սիրէ զու, նայէինք զու ևն. շարունակականը կը շնուի էր կամ ունի յետագաս մասնիկներով. ներկան կ'առնէ էր, անկատարը ունի. ձայնաւորով սկսող բայերը կ'ստանան նաև զ նախամասնիկը. օր.

գառնիմ էր	սիրիմ էր	գէփէի ունի	նայէի ունի
գառնիս էր	սիրիս էր	գէփէիր »	նայէիր »
գառնէ էր	սիրէ էր	գէփիր »	նայիր »
գառնինք էր	սիրինք էր	գէփէինք »	նայէինք »
գառնիք էր	սիրիք էր	գէփէիք »	նայէիք »
գառնին էր	սիրին էր	գէփէին »	նայէին »

Ինչպէս կը տեսնուի, բայական մասնիկները (զու, էր, ունի) առհասարակ յետագաս են. այսպէս կրնայ ըլլալ նաև ապառնին և բացասականը. օր. ըրիղի ուզիմ կամ ուզիմ ըրիղի, չիս գրիր կամ գրիր չիս «չիս գրեր»: Բացասականի կազմութեան մէջ հետաքրքիր է դերբային ալ խոնարհումը. ինչ. չիմ քամ՝ չեմ գար, չիմ ուզիմ՝ չեմ ուզեր, չինք ըանէցունինք՝ չենք բանեցներ, կամ էականին կրկնութիւնը՝ Պայադիտի հնթաբարբառին նման. ինչ. չինք իմացիր ինք՝ չենք իմացիր:

Կիւմիւշխանէ և Կիրասոն ալ ունին այս էր մասնիկը շարունակականի համար. Կիւմիւշխանէ կը գործածէ պարզ ներկայի համար յետագաս գը (մաքըէ գը), որով կը դառնայ միջին օղակ մը Կարնոյ և Տրապիզոնի մէջտեղ:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

Տրապիզոնի քարքառում *)

- Բար իրիգուն:
- Ասձու բարին, Լուսիա հանում, բարով էգաբ. հրամ-
մեցեք:
- Քն Համաս, Օննիպիդ մենձ օրը շնալօր ըլլա, աբրի միա,
խէրը դէսնիս, Ասվաձ օջախիդ բաշխէ:
- Շինօրադալ իմ, օխջ ըլլաս. Ասվաձ բուզիններդ ալ
քէզի բաշխէ. հրամմեցեք վէր. Ազ Թաքու, էգէ Լուսիա հանու-
մին չարսափը վար առ դուլիսն:
- Քն Համաս, շիդադը դուզիս նա, յէս ասօր դէդէս ժաժ-
վէլու վախըթ չունէի. գիդիս յա, էրդուշաբդի օրը էլա վըլադը
էրի, իրէքշաբդի ըուղալթայէն հանեցի, չօրէքշաբդի գարեցի գար-
դըգէցի, ասօր ալ էլա բաղնիդ քնացի ըր՝ օսգօնէրըս քիչ մը
գաքնան. լաքին քու ահուշիդ խաթէրըդ համար չի գրցա համ-
փէրիւր էի. ըսի ըր ինչ զըլլա նա՝ Թօղ ըլլա. մէռնէլըս ալ գիդ-
նամ՝ յէս ասօր Համաս հանումին օրթուն դօնին բիդի էրթամ.
չունքի դուն աղէգ գիդիս օր յէս Օննիպը իմ զավգիս բէս սի-
րիմ դու:
- Օխջ ըլլաս, սնիվիդ ալ քէզի մօր բէս սիրէ դու. դունը
ձէրն է. հէլքէդ բիդի քայիր. զալթի աչգըս չօրս բացաձ ջանիպդ
նայէի ունի. ամմա էղէր չի քայիր յա՝ խանչ օր իմ. ձէքբէս ին-
գօր բիդի խալլսէիր:
- Օ՛ֆ, նէֆէլս գդրէցավ. ձունգվընէրուս քօլ հիչ հօքի
մնացաձ չէ. դիյ օր հօս էգա նա՝ հօքիս բէրանըս էգավ. քըդինք-
նէրու մէջ մնացի: Է՛հ, դահա լինդօր իք նայիմ. աղի՞դ իք:
- Ինդօր բիդի ըլլանք. մէխգօֆիս դանչըվինք էր:
- Սէրքիս աղլայէն լինչ խաքար. նամակ՝ բան մը գառ-
նի՞ք էր մի:
- Սէրէ ըր ամմէն շաբդու գառնինք էր. հարցունօղնէրուն
ամմէնքին ալ բարէվ գրած է:
- Բարին զրգօղ բէրօղին արէվըն ըլլա. դուն ալ նամագ

*) Գրի առա. բանասէր բարեկամս՝ Տրապիզոնի ուսուցիչ պր. Նշան
Պաշեան: Ուղղագրութիւնը վերածած եմ գիտականի:

գրէլու ըլլաւ նա՝ ինձմէն շաղ շաղ բարեւոյ գրէ. օրթուն խէրը գէտնէ. Ասոված օջախին բաշխէ:

— Գուխուս վրա, մէղէր ըսէլովըդ գրէի բիզի:

— Գլխըդ բարցին վրա. — Էհ, դահա լինչ դա, լինչ չիգա. դուսէն նէսէն խաբար՝ բան մը դառնիք էր: Քէղի նօր խաբար մը դամ բիզի ամմա՝ չուքդիմ քի իմացած իք մի:

— Ի՞նչ է, քա՛. ըսէ նայիմ. մէնք բանէ մը խաբար չուսինք. դուսէն դուս էլած չուսիմ քի բան մալ իմանամ:

— Անցածն օրդանքը Հաջի Աստիմէն դէրվէր գէթայի ունի, նիրօջ մէնձ հարսը դէմըս էլավ. անգից իմացա օրի՛ դա-զանջի Արուսթէնին մանչուն Նիշանը յէդ էրիւր ին:

— Քա՛, հիմադ խէլքիս քուքամ, յէփ էղավ ագիգ. զահէր մէնք առ քաղքէն չէինք. հիչ բան մալ չինք իմացիւր ինք. սէ-բէքը լինչ է աջարա. Նիշանը ախջիգան թարաֆէն յէդ էրիւր ին մի՛ չէ նա մանչուն:

— Ախջիգան թարաֆէն յէդ էրիւր ին. սէբէքը գէօյա ման-չը խուս շաղ խմէ գու էղիւր. ամմէն իրինդուն քէօռ-գինօվ դուն դէրթա էղիւր. վասգըգածը, գադածը քիւթին խուսի գուգա էղիւր. ամմէն իրինգուն դանը մէչ ձէձ-փէդ գըլլա էղիւր: Դահա թախում մը դէղիմ-դէղի խօսպէր. վժր մէզը ըսիմ. Ամա խօսպը մէչէր-նիս, քէղի բան մը դուրցիմ, քա Համաս. Նիշանը յէդ էնէինին շաղ խաս էղավ. անանդ գինօվի մը դալու իսա՛ ջիգը չուվան մը թօղ ցըին դէն՝ դանին ձօվը նէդին:

— Խօսպըդ մէրդօվ գդրէցի. առաչ խէլքէրնին վհւր գէզն էր. անօր ինչ ձաղիգ ըլլալը չուքդէյին մի. քառսուն դուն դարգավ. քառսուն՝ դէդէ ախջիգ ուղից, լաքին հիչ մէզն ալ վրան չի թուքավ: Հէր նէ իսա, յէս խօշլանմիշ էղա առ բանէն. ախջիգը խաս դղա է. զօղէսըանա (յն. տանտիկին), գարօղ գար-զըդօղ. դանը մէչ դիյօր իրինգուն ֆըրդը-ֆըրդը դառնա գու: Աս-ված հէլքէթդէ բաշխա խսմէթ մը հառնէ գու դէմը: Դէլիք բօն-ջուխ յէրդէ կալմագ:

— Հա՛յ, հա՛յ, դուն ջէնջ ունէցիւր, ջանջը Բաղդադէն քուքա:

— Հրամմէ, անուշ, կօնյաք առ, Լուսիա հանում:

— Էհ, Օննիգիդ մէնձ օրը շնամօր ըլլա. աբրի մա. խէրը գէտնիս. ամմէն դարի առ օրէրուն հասնի. թաքն ալ բազը գէս-նիմ. մաղը-միւրիւքը ջէրմըգի:

— Անհուշ հրամմեցիր:

— Անուշով մնաս: Բն, աս ի՞նչ համով բան էր. դունէն մի էրիր ի՞նչ աս անուշը, չէնա մի դուսէն ձախու առիր ի՞նչ:

— Բն մէղա, դուսէն ալ ի՞նչէն բիղի առնէի. Թարուհիձաս էփից:

— Ուշ, մաղմընէրը սիրիմ յէս անօր. էրնէդ բէզի օր ասանդ անգին դավադ ունիս: Բն, քանի՞ դարու էղալ:

— Սուրբ Սէրքիսին բահօց շարդուն դասնըօխդը բիղի թամնէ՝ դասնըօխը բիղի մղնի. Անօր աշղարը էգած օրը մէր դրացի հաջի Ուսգուն իւր օրթին դարքիւր ունի. ասօրվան բէս դահա միդգա է. մէղի ալ հարսնիդ գանչիւր էր, լաքին ան իրի-դունը իմ ցավըս բունէլուն սէրէքովը չիգրցի էրթալ: Ա՛խ, Լուսիա հանում, ինչէր քաշեցի անվախթը. թէմամ էոսունվիրէք օր լօ-խուսա բառգեցա. շադէրը ըսին քի Համասին հալը հալ չէ. հն մէննի էր, հն մէննի բիղի. էհ, մէննիմ Ասձու աչիչը. դահա խմէլիք շուրէննիս չէ հադիր:

— Ի՞նչ ղօլայ է մէննէլը, հէլէ գեցիր նայիմ. մէյ մը Թա-բուհիձադ ամնէ, Օննիդըդ ալ օդգը գլօխ էրէ դէն, անգից յէդդը ի՞նչ գուդիս նա էղիր: Օղօրմած հօքի գէսուրըս գըսէր քի՝ «Մար-թուն ըսածը չըլլար, Ասձու ըսածը գըլլա»:

— Անանգ է. ջազադնիս ի՞նչ գըլլած է նա՝ ան գըլլա. հրամմէ, ղայֆէդ սո:

— Շիւօրագալ իմ. ըարէ իդգէց թիւթիւնին դավանօզը ինձի դուր՝ ծիգառ մը փաթթիմ. յէս քիչ մը թիւրաքի իմ. ղայ-ֆէյին հէդը մուծլախա ծիգառ մը բիղի խմիմ: Բն, աս ի՞նչ սէրթ թիւթիւն է. փաքէ՞թ է մի՞ չէ նա ղաշախ:

— Մէնք ղաշախ չինք բանեցունինք. իձձունօց փաքէթ է. մէր Սէրքիս աղան փաքէթէն գադ ըաշխա թիւթիւն չի բանէ-ցունիր:

— Է՛հ, մնագ բարօլ. օր մը դուք ալ ամմէնքով մէղի հրամ-մեցէք. բէդ գէնիմ (Կ՛սպասեմ):

— Էրթաք բարօլ. նօրէն հրամմեցէք. ասիդ չիմ սէրիմ. ախիգնէրուն բարէվ էրէ:

* * *

Իմ սիրագան էրգու աչգիս լուս դավադըս.

չէն առաչ անուշիդ խաթրըդ հարցընիմ գու. իշալլար օխջ

առօխջ բանիդ-գօրծիդ էդէվէն իս: Մէզի ալ հարցունէլու ըլլաս նա՝ փառք Ասծու, ամմէնքօլ աղիդ ինք: Մինադ, անցած օրդանքը մարլդ բիչ մը բէջֆը ավըրեց, սթմայի բէս էրավ: Էրգու իրէք օր ալ բառգէցավ: Նամա Նէքիմէն առած դէղէրուս վրա՝ հիմիդ աղիդ է: ասօր հինդ օր է օր օղբի էլիւր է: Ախբարնէրըդ ու բուրվըդէքըդ ամմէնքօլ աղիդ ին: Իլլէ բըղդըլիդ ախբարըդ Արութջանը: դուդէ էր, խմէ էր, դուդիդ գուդա էր: Ասված չար աչգէ բահէ: ասանդ մնալու ըլլա նա՝ շադ աղիդ է:

Քալօլ հիմիջադ, քիչ մ'ալ քու վրայօքըդ խօրալթինք:

Ձաւադըս, էրգու դարիէն բէրի դարիք-դուրբէթ Ուռուս-սիային շօլէրը բնացիր ընգիր իս: Ղէյօր հիմա, իրարու: վրա հաշիֆ էնիմ նա՝ էսսունըօխըդ մանէթէն էվէլի չէ դրգածըդ: Ի՞նչ գէնիս էր: վօրլն քօլը գէնաս էր: Խնչ է դադածըդ, Խնչ է վաս-դըգածըդ՝ Խնչ է խարջածըդ: շիդգէ շիդագ բան մը գրիր չիս ինձի: Օ'ղուլ, դուն մէր ասդէղի նալը խօշ աղիդ գիդիս: յէս առաջվան բէս դադանք չունիմ ձէռքըս: շադ զօղի ալ չիմ բամ: դարիքըս վաձձունը անցավ: Ասդէղի դօթէքը հարցունէլու ըլլաս նա՝ Տիչ բան չիգա: բէրաննիս քամիլն բացիր գէցիր ինք: Հիչ չէ նա, յալվրիս, ամիսէ ամիս քսանագան մանէթ խաշլուխ դրգիս մէղի: յէս քէզի ադ բօյէրը բէրի քի՛ ինձի յարդում էնիս, Թէվընգէր ըլլաս: քէզմէն զադ ուրիշ գիւլէնիջէիս մը չունիմ: վէրը Ասված, վարը քէզի գիւլէնիջ էղիր իմ: ԷնմալուԹան չի դաս: գիրըս առնիս չաանիս՝ ինձի փարա ժըմընցընիս: դուն խընդացուր մէղի քի Ասված ալ քէզի՝ խնդացունէ: Ամէնանիբըդիչը բանիդ գօրծիդ աշօղութէն դա ու օխջ առօխջ նօրէն իրար դէս-նէլու արժանի էնէ:

Մարըդ իր միդգը փօխիւր է: դըսէ էր քի՝ Քիրքօրըս առանքամ քալու ըլլա նա՝ օղըդ գլօխ բիդի էնիմ: Դէսնիմ քէզի, գավազըս, միգահան չէնիս մէղի: Նամագիս դարցին բէդ գէնիմ:

Յէս ու մարըդ էրգու աշվընէրըդ բաքնինք գու: քուրէրըդ ու ախբարնէրըդ ալ սիրօլ ու դարօդօլ բարէֆէլը գէնին քէզի:

8. ՀԱՄՇԷՆԻ ԲԱՐԲԱՌ

Ասիկա զանազան կողմեր ցրուած սփռուած բարբառ մէջ իր կեդրոնավայրը և ծագման սկզբնատեղին Տրապիզոնէն արեւելք՝ Համշէն գաւառակն է՝ համանուն գիւղաքաղաքով: Այս գաւառակը քանի մը դար առաջ ամբողջապէս հայ ազգաբնակչութեամբ լցուած էր, բայց բարբարոս ու մոլեռանդ մահմետականները հայութիւնը հոն գրեթէ բնաջինջ ըրին. տառնեակ հազարաւոր հայեր նահատակուեցան Ղուռուֆ օղլի Մէհմէտ աւագակաբարոյ քարոզչին արշաւանքին ժամանակ, տառնեակ հազարաւորներ ընդի մահմետական դարձան և մինչև այսօր ալ կը համարուին տաճիկ, թէև իրենց հին հայկական սովորութիւնները և պապենի հայ բարբառը կենդանի կը պահեն: Սուրէ և ուրաջութենէ ազատուող մնացեալ հայերը փախստատու միայն կըլլան փրկուիլ և ապաստանեցան Տրապիզոնի մօտակայ գիւղերը, Իւնիէ, Ֆացա, Թէրմէ, Չարշամպա, և զիս ունիլի հեռունները՝ Սամսոնի շրջակաները, Սինօպ և Նիկիոմիդիա: Իզմիտի մօտ՝ Պարտիզակէն վեր շինեցին Մանիշակ անուն գիւղը: Նոր ժամանակներս՝ վերջին կոտորածներէն առաջ ու յետոյ՝ Համշէնցի հայերու նոր ստուար դաղթականութիւն մը անցաւ Կովկաս, ուր հիմնեցին բազմաթիւ փոքրիկ հայ դպրոցներ Սև ծովի եզերքներուն վրայ. ինչպէս՝ Սոխում, Սօչի, Մծարա, Ծերեկա, Ադէբ, Շափշուկա ևն:

Համշէնի բարբառը ուսումնասիրուած չէ դեռ. բայց հրատարակուած են բաւական ընդարձակ բնագիրներ: Ասոնց մէջ դիտարկուին է Արարատ 1892, էջ 428—447 հրատարակուածը, որ թէև ստորագրուած չէ, բայց ծանօթ բանահաւաք Ս. Հայկունիինն է: Էջմիածին կղած ժամանակս առիթ ունեցած եմ իր միջոցով նոյն բնագիրը վերածելու գիտական ուղղագրութեան, որով և մէջ կը բերեմ քիչ մը վարը: Ուրիշ աւելի փոքր բնագիրներ ու

բառերու հաւաքածունքը հրատարակուած են զանազան թերթերու մէջ, ինչպէս Բիւրակն, 1899, էջ 508, 558, 603, 654, 699, 752, 779, 1900, էջ 14, 29, 42, 59, 82 և 120. — Հանդէս Ամսօրհայ, 1891, էջ 116, 300, 1892, էջ 24, 183—4, 382—3, 1895, էջ 13, 183—6. — Արարատ, 1895, էջ 54, 83—84, 239—243, 293—297, 396—400.

Նոյն բարբառը ուսումնասիրելու նպատակով 1910 թ. ամառը տնցայ Տրապիզոն, ուր ֆետի 2 շաբաթ. Շրջապատուելով Մալապի, Ապկիօնցի, Կիւշնացի և Ճօշարացի բազմաթիւ զիւղացիներէ և ուսուցիչներէ, որոնք սիրայօթար մատուցին ինձ իրենց աջակցութիւնը, կարող եղայ կազմել նոյն բարբառին բառարանը, քերականութիւնը, հաւաքել բնագիրներ ևն:

Ձանազան գիւղերու մէջ բարբառը կը ներկայացնէ փոքրիկ տարբերութիւններ. քաղաքին աղօղեցութիւնը ակնհերե է. Տրապիզոնէն հեռու և լեռներու մէջ քաշուած գիւղերը կը ներկայացնեն ամէնէն բնիկ ձևը, իսկ քաղաքին մերձակայ գիւղերը արդէն փոխուած են: Առաջին կարգին կը պատկանի Մալա գիւղը՝ որ Համշէնի բարբառին ամէնէն հարազատ ձևը կը պահէ. երկրորդ կարգին կը պատկանի Զէֆանոս՝ որ քաղաքէն գրեթէ կէս ժամ հեռու գիւղ մ'է և շատ պարզուած բարբառ մ'ունի:

Բնիկ Համշէնի բարբառը կը պարունակէ ա, տ, ե, է, ը, ի, ո, օ, էօ, ու, իւ ձայնաւորները. (Տրապիզոնի մօտիկ գիւղերը չունին տ, ե, ո ձայնաւորները): Ընդհանուր օրէնքով հայերէնի ա ձայնը ռնգականի քով դարձած է օ. ինչ. գ'օնգ՝ գանկ, գ'օնգ-ղիլ՝ գանգատիլ, թօն՝ թան, օմիւ՝ ամիս, օմուր՝ ամուր, օնլուխը՝ անանուխ ևն: Ե կ'ըլլայ միավանկ բառերուն սկիզբը յի, բազմավանկներուն սկիզբը է. ինչ. յիգ՝ եզ, սեռ. էզօնը՝ եզան, յգ. էզնին՝ եզները, յիւ՝ հա, յիւի՝ երբ, էշթվունը՝ երդում, էռսուն՝ երեսուն, էղունը՝ եղունգ ևն: Բառին մէջ կ'ըլլայ ե, ի, է. (ե կը գտնենք յատկապէս Մալայի մէջ). ինչ. գ'իշեր՝ գիշեր, մեք՝ միսք, միր՝ մեր, միծ՝ մեծ, դէղ՝ տեղ ևն: Ո ձայնը բացի վօվ, վէօվ՝ օվ, վէօր՝ օր բառերէն, ուրիշ ամէն տեղ կը դառնայ ո, օ, էօ, իւ. օրինակ՝ գ'էղացոց՝ գիւղացոց, օչիլ՝ օշիլ, խընծիլ, խընծէօյ՝ խնձոր, ծէօր, ծիւր՝ ձոր, չէօյս՝ չորս ևն:

Երկբարբառներուն մէջ ալ կը դառնայ սովորաբար է, Մա-

լայի մէջ *տ. օր. ժծ, էծ՝ այծ, տս, էս՝ այս, տլ, էլ՝ այլ, ալ ևն*։ Միւսներէն *ոյ և իւ կ'ըլլան ու. օր. լուս՝ լոյս, ծուն՝ ձիւն*։

Բաղաձայններուն շարքը երեք աստիճան ունի. թրթռուն, թրթռուն շնչաւոր և խուլ. պէտք է նկատել սակայն որ թրթռուն ձայներն ալ հոս կատարեալ թրթռուն չեն, այլ շատ կը մօտենան խուլի. քաղաքին բոլի գիւղերը ունին միայն երկու աստիճան, պակսելով թրթռուն շնչաւորը։ Հին հայերէնի թրթռուն ձայները սովորաբար դարձած են թրթռուն շնչաւոր, խուլերը թրթռուն, իսկ թաւերը անփոփոխ կը մնան։ Հետաքրքիր է ը ձայնին փոփոխութիւնները. աստիճաններուն բով կը դառնայ 2, միւս բաղաձայններուն բով 3, իսկ ձայնաւորներուն քով կը մնայ անփոփոխ. ինչ. մաշը՝ մարդ, դայդազ՝ դատարկ, չիլյո՝ չորս, նէրազ՝ երազ, էրիս՝ երես, սեռ. էյսի ևն։

Հոլովման մէջ նկատելի են յոգնակիի իր, նիր, նին մասնիկները.

Ո.	հացիր	խնձ'օյնիր, խնձ'օյնին
Ս. Տ.	հացէրու	խնձ'օյնուն
Բ.	հացէրուն, հացէրունմէնէն	խնձ'օյնէրէն, խնձ'օյնուն, խնձ'օյնունմէնէն
Գ.	հացէրօլ	խնձ'օյնէրօլ

Հայցականը երբեմն ուղղականին, երբեմն ալ արականին նման է. եզակի բացառականը կ'առնէ էն կամ ըն։

Դերանունները կը հոլովին հետեւեալ ձևով.

Ո.	յէս	դ'ուն	էն, ինս
Ս.	իմ	քու	էնու, ինու
Տ.	ինձի, ինձիդի	քէզի, քէզիդի	էնու
Հ.	»	»	էն, էնու, զըն
Բ.	ինձմէն	քէզմէն	էնդի, ինդի
Գ.	ինձմօլ	քէզմօլ	էնու հիդ
Ո.	մէք	դ'ունք	էնիր, ինիր
Ս.	միր, միյ	ձ'իր, ձ'իյ	էնուց, ինուց
Տ.	մէզի, մէզիդի	ձ'էզի, ձ'էզիդի	»
Հ.	»	»	էնուց, ինուց, զէնիր

Բ.	մէզմէն	ձէզմէն	էնուցմէն, ինուցմէն
Գ.	մէզմով	ձէզմով	էնուցմով

Յոգնակի գործիականը շատ բազմազան է. ինչ. էնուցմով, էնուցմէրով, էնիցմէրով, ընիցմէրով, ընուցմէրով, ընուցմով. բայց չըսուիր ինուցմով. Ըստ այսմ կ'ըլլան միւսներն ալ. ինչ. էսիք, իսիք, էսուցմէրով, էսղուցմով, էսիցմէրով, էղիցմէրով, էղուցմէրով ևն:

Ո.	վէով	վօրօք
Ս. Տ. Հ.	վում	ումինց, վումինց, վօրինց, վօրէօց
Բ.	վումմէն, ումմէն	ումինցմէն, վօրօցմէն, վօրինցմէն, վումէցմէն, ումօցմէն
Գ.	վում հիդ	ումինցմով, վումինցմով, վօրօցմով.

Ո.	ինքը	ուրինք
Ս.	ուր, ույ, ուրին	ուրինց
Տ. Հ.	ուրինը	»
Բ.	ուրմէն, ուրմըն, ուրինմէն	ուրինցմըն
Գ.	ուր հիդ, ուրինը հիդ	ուրինց հիդ

Ո.	վէօր	վուրօքը, վուրօնքը
Ս.Տ.Հ.	վօրին	վուրօցը, վուրօնցը
Բ.	վօրմէն	վուրօցմէն, վուրօնցմէն
Գ.	վօրով	վուրօցմով, վուրօնցմով

Բայերուն մէջ կան շատ հետաքրքիր նորութիւններ. առաջին լծորդութեան և ձայնաւորը նգ. ա. բ. և յոգ. ա. գ. դէմքերուն մէջ կը դառնայ ի. երրորդ լծորդութեան ա ձայնաւորը եգ. ա. և յոգ. ա. և գ. դէմքերուն մէջ կը դառնայ օ: Սահմանական ներկան և անկատարը կը կազմուին գ կամ զու մասնիկներով. առաջինը կը դրուի ձայնաւորով սկսող բայերու սկիզբը, երկրորդը բաղաձայնով սկսող բայերու վերջը: Շարունակականը կը կազմուի ունի (տեղ տեղ նաև զունի) մասնիկով: Օր.

Ներկայ

գուգիմ	բ'էրիմ գու
գուդիս	բ'էրիս գու
գուդէ	բ'էրէ գու

գուդիք

բ'էրէք գու

գուդէք

բ'էրէք գու

գուդին

բ'էրին գու

Անկասար

գուդէյի

բ'էրէյի գու

գուդէյի, գուդէյդը

բ'էրէյի գու, բ'էրէյդը գու

գուդէր

բ'էրէր գու

գուդաքը

բ'էրաքը գու

գուդէքը

բ'էրէքը գու

գուդէյնը

բ'էրէյնը գու

Կատարեալին կազմութիւնը հին ձևով է. միայն կղակի եր-
րորդ դէմքին ձայնաւորը առաջին լծորդութեան մէջ կը դառնայ
ի. ինչ. ավլից, աշից, թափից, բ'էրից են:

Ապառնիին մասնիկն է բիդի, որ միշտ բայէն յետոյ կը
դրուի Ներկայ ապառնիին եզ. ա. դէմքին մ' ձայնին բով՝ մաս-
նիկին նախաձայնը հնչիւնը կ'իյնայ, անշուշտ նախապէս վերած-
ուելով մ' և յետոյ կրճատուելով: Միւս դէմքերը ք ձայնը անփո-
փոխ կը պահեն:

բ'էրիմ բիդի

բ'էրէյի բիդի

բ'էրիս բիդի

բ'էրէյդը բիդի

բ'էրէ բիդի

բ'էրէր բիդի

բ'էրիք բիդի

բ'էրաքը բիդի

բ'էրէք բիդի

բ'էրէքը բիդի

բ'էրին բիդի

բ'էրէյնը բիդի

Ստորագասականը կը կազմուի նա մասնիկով. ինչ. էգէրէմ՝
բ'էրիմ՝ նա «եթէ բերեմ», էգէրէմ՝ բ'էրէյդը նա «եթէ բերէիր»
են: Այս մասնիկով կը կազմուի նաև տեսակ մը յորդորական
կամ մեղմ հրամայական. ինչ. բ'էրիս նա «եթէ կարելի է՝ բեր»:

Յարակատարն ու գերակատարը կը կազմուին եմ՝ կամ
ոնիմ՝ բայով և -ած, -եր դերբայներով. ինչ. գնացիր իմ, գնա-
ցած իմ կամ ոնիմ՝ գաացեր եմ, ասդած ոնէյի «ասած էի» են

Անորոշ դերբայներուն ել, իլ, ալ, ուլ վերջաւորութիւնը
ջնջուած և ասոնց տեղ հնարուած է նոր մասնիկ մը ուշ, որ բո-
լոր լծորդութեանց համար ալ ընդհանուր է. ինչ. իսուուշ՝ իսուիլ,

էշղուշ՝ երթալ, բ'էրուշ՝ բերել ևն. հոլովուած ժամանակ կը դործածուի դարձեալ նոյն մասնիկը.

Ո. Հ.	բ'էրուշ	բ'էրուշին
Ս. Տ.	բ'էրուշի	բ'էրուշնուն
Բ.	բ'էրուշըն	բ'էրուշնուն
Գ.	բ'էրուշով	բ'էրուշներով

Ինձ կը թուի թէ յիշեալ մասնիկը փոխառեալ է Թրք. իշ, լըշ, ուշ և պրս. իշ մասնիկէն, որ նոյնպէս զերբայնիւր կը շինէ. օր. Թրք. ալըշ-վէրիշ՝ առևտուր (այն է՝ առու.մն և տալն), պրս. աուայիշ՝ հանգիստ, հանգչեշն ևն:

Բացասական բայերը կը շինուին նախադաս չ, չի կամ յե-տադաս ուչ մասնիկով. այսպէս՝

Ներկայ

չիմ բ'էրիւ	չէյը բ'էրիւ
չիս »	չէյըր »
չի »	չիւր »
չիք »	չաքը »
չէք »	չէքը »
չին »	չէյնը »

Կատարեալը ունի երկու ձև. այսպէս՝

չի բ'էրիւ	կամ	բ'էրի ուչ
չի բ'էրիւր		բ'էրիւր ուչ
չի բ'էրալ		բ'էրալ ուչ
չի բ'էրաք		բ'էրաք ուչ
չի բ'էրիք		բ'էրիք ուչ
չի բ'էրին		բ'էրին ուչ

Ապառնին ունի երեք ձև. այսպէս՝

չի բ'էրիւ	բ'էրիւ	հալ բ'էրի	բ'էրիւ իդի հալ
չի բ'էրիս	բ'էրիս	հալ բ'էրի	բ'էրիս բ'էրի հալ ևն.

Հարցականը կը շինուի թէ մասնիկով, որ կրնայ զանազան դերքեր առնել. օր. չի՞ն թէ գ'ալ, գ'ալ չի՞ն թէ, չի՞ն գ'ալ թէ հաւասարապէս կը նշանակեն «գալու չի՞ն»: Սակայն եթէ բայէն առաջ հարցական միջակ անուն կամ մակբայ կայ, թէ մասնիկը

չի դրուիր. ինչ. քօնի՞ հօքի յիբ «քանի՞ հոգի էք», ի՞նչօ էրիբ «ի՞նչպէս բրիք», վէ՛օ՛ր մաշղը էգալ «հր մարդը եկաւ», հօ՛քօր օր գալ չէ՛յղը, օրի՞ խօսք գուդէ՛յղը՝ «հր գալու չէիր, ինչ՞ա խօսք տուիր». ընդհակառակը կ'ըսուի էսա՞ դօմ թէ՛ ան տամ, մէ՞ք թէ՛ մի՞նք, դո՞ւն գացիր թէ՛ տնն գացիր են:

Համշէնի բարբառը ունի նաև տարօրինակ յատկութիւն մը, որ ոչ թէ ուրիշ հայերէն բարբառի, այլ կարծեմ ուրիշ որևէ լիզուի մէջ ալ գոյութիւն չունի:

Ինչպէս գիտենք, ամէն լիզու օտար փոխառեալ բառեր ունի. բայց այս փոխառութիւնները այնպիսի ձևի մը տակ առնուած են, որ փոխառու լիզուին մէջ իբր արմատ համարուելով՝ կրնան անոր քերականական կանոններուն հպատակիլ: Փոխառութիւնները եթէ գոյական կամ ածական են՝ ուղղական պարզագոյն հոլովաձևով առնուած են, եթէ բայ են՝ դերբայի կերպարանքով առնուած են, եթէ ուրիշ որևէ անփոփոխելի մասն բանի են՝ նոյնպէս պարզագոյն արմատական ձևով առնուած են. և այս բոլորը կրնան հոլովուել կամ խոնարհուել. ինչ. օր. զուտ թուրք փոխառութիւններով կազմուած հետեւեալ նախադասութիւնը. «Սա յէնիչէրիին խալիսիսին թէքմէ մը յէրլէշդիւմիշ ընէմ քի թէքէր-մէքէր գա». հոս բառերը թուրքերէն են, բայց հոլովուած կամ խոնարհուած են հայերէն: Համշէնի բարբառին մէջ շատ կը պատահի որ փոխառեալ բայերը խոնարհուին թուրքերէն քերականութեամբ և այնպէս ալ կը ներմուծուին հայերէն նախադասութեան մէջ: Օր. Էնիւր Նաչօգլին քիչ մը յարալադիլէր «անոնք խաչոյին քիչ մը վերաւորեցին». իրաց հէդ ուլալում «իրարու հետ յարմարուինք». էդառ մէգի հէդ կօշդի «առաւ մեղ հետ միացուց». գ'եդ թէ գ'աս, իրաց հէդ դօդուշո'ւրուք «եթէ դիւղ գաս, իրարու հետ կը կռուինք». դ'ունք շա՞ղ փարա կազօնո'ւրսունուզ «գուք շատ դրամ կը վաստկիք»: Այս խօսքերուն մէջ զուտ թուրքերէն կանոններով խոնարհուած են յարալադիլէր (կատ. յոգ. գ.), ուլալում (հրամ. յոգ. ա.), կօշդի (կատ. եգ. գ.), դօդուշո'ւրուք (ներկ. յոգ. ա.), կազօնո'ւրսունուզ (ներկ. յոգ. բ.), որոնք ուրիշ ամէն տեղ պիտի ըլլային՝ յարալամիշ ըրին, ուլսմիշ ըլլանք, դօդուշմիշ կըլլանք, կօշմիշ ըրսու, կազանմիշ կըլլաք: Բարբառին մէջ ուրիշ նշանաւոր երևոյթ մ'է նաև շեշտը: Ինչպէս Տրապիզոնի, նոյնպէս և Համշէնի բարբառին մէջ շեշտը

ըստ օրինի վերջին վանկին վրայ է. բայց արագ խօսակցութեան մէջ շատ անգամ կը պատահի որ երկու բարբառներուն մէջ ալ շեշտը բառին առաջին վանկին վրայ անցնի: Ասիկա Պոնտոսի բնիկ ժողովուրդին՝ Լազերու լեզուին աղբիւրն է: Լազերէնը կը շեշտէ առաջին վանկին վրայ. թէև շատ տեղ Լազերը իրենց մայրենի լեզուն կորսնցուցած են և թուրքերէն կը խօսին, բայց թուրքերէնը կը շեշտեն իրենց նախկին շեշտով. այսպէսով Լազերէնի շեշտը անցած է թուրքերէնի և ասկէ ալ հայերէնի անցնելու վրայ է:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

ՀԱՄՇԷՆԻ ԲԱՐՅԱՌԻՆ

1. Զէֆանոս գիւղէն *)

Էքուց կալանդար (կաղանդ) է. էս օր էմէն մաշդիգ վերվէր, նէս-նէն գէշգօն գուքօն. էմէն մաշդ խթուս ինթուս թռչի գուս Էմօն դադին գու օր՝ քըյդինքի մէջ գօյսըվին գու:

Էմէն մաշդ ժաժվի գու ասդի (ասացի)՝ օր օնցած դարվօնէ ինչիդ մը բազաս թօղուն ուչ. յիս էլ բարաք դօղնիլ չիմ. նէդ-վիմ գու նէս նէն, ինձիդի ինչ բօն օր ասդած ին՝ գէն ընիմ իդի. օր էշգօմ միր դընվօյնուն (տնտրներուն) հիդ կալանդար ընիմ:

Կալանդարը բէդքը բօն է. ինցօ սիյդըս ֆըռֆըռա գու թէ յիփ հասնիմ իդի իրիգվօն. ինցօ բէդ գընիմ (կ'սպասեմ) թէ մէգ մը իրիգվօն հասնէի:

Գիդիս ինչ բօնի հօմար գուդիմ կալանդարը. իրիգվօն չէրէդ շադ ուղինք բիդի. կալանդարի ձառ զայթարինք բիդի. խընձիւրի մէջ փարա դընինք բիդի. միր բէդքը (լաւ) յիզը գումէն դուն բէրինք աշինք բիդի սա՞ղ թէ սօլ օդքը նիյս դընէ բիդի. գօդօշվընուն ձէրը լուցած մէդրէ մում գըբցընինք բիդի. էրգու գօդօշնուն վրէն էլ սիմիթ օնցընինք բիդի:

Էքվօն կալանդար է ասդած ունիմ. հիմիջաք միր բօնն է կալանդար էնուշի հօմար էմէն ինչիգ հազը՝ ընուշ. միր բօնը շադ

*) Տես Աբարատ, 1892, էջ 428.

չէթիկն էր, էնուր հոմար օր միւր զընվոյնին քիչվօր էին, ու մէ-
զիգի բօն շաղ գէր (կար)։

Միւր դօնը շաղ մաշղ չի գէր. յիս ունէի ախբէր մը ու մէ-
յըս. հէյըս իմ չիւյս դարէզօն էղած վախիլըս մէռած էր. մէյս՝
հօյս մէռնուշէն էրդու դարի յիդ՝ գընաց Վէրանա գարքըվէցավ.
մէզիգի Ագօի հօխբէյըս բէհից, աշից ինչաք միձըցօնք։

Շաղ բիջիլիդ էի. միգքըս գուքաօր հօխբէյըս գարքըվէցավ.
հօղօփգինս Գուխլա գէղէն հայս բէրած ունէին. յիփ ձիէն վէր
առին՝ քօխքը գլխուն նսգավ, ինձիգի գօքը նըսղէցուցին. հօ-
ղօփգինս ինձիգի օնթից ու բաքնից։

Հօխբէյս մէզիգի շաղ սիրէր գու. գասէր թէ իմ ախբօր գէղն
ին. ամմա հօղօփգինս էմէն դարըս մէզիգի քէօթգէր գու. էմէն
դարըս միւր բօնը լացուշ էր։

(2. Նիւշանա գիւղէն *)

— Բարիվս բէ, Աթօմ, հուսղի (վհւյ գէղէն) գուգաւս։

— Քախքըն։

— Խնցօ իս, բէդք իս թէ։

— Բէդք իմ, Խնչ ընիմ իդի։

— Բօնիլլդ ինցօ ին։

— Գէշ չին. դիւնք ինցօ էք. աս դարի Խնցօ օնցուցիք։

— Փուխարէ մաշղը Խնչ գայնա ընիլ. գիդիս օր խէօղ չու-
նիմ. մէգ գգէօր մը խէօղ ունէյի, էն էլ ըօրջիս գէղ ձէռնէս առին.
գիւսցի միւր սողայէն մարաքալուղի հումար խած (քիչ, կտոր)
մը խէօղ առի. էնու վրա էլ ընղըդար էմէղ էրի օր, ճիչ նսաքի
չի գալ. փօրէցի, քօքը փէդէցի, իսգգէցի, թէմիլ մը զիբէցի,
մէկ փարչըն լաղուդ ցօնէցի, վէօյն էլ լօրգյէ ցօնէցի, զըյնէգն
էլ դնիթում-մնիթում սաղբէցի. դնիթմընին ու լօրգէնին էփէյի էղօն
ամա, լաղ ճիչ չէղավ. էղած իրաղն էլ դարի քաղաքը, ձախէ-
ցի, անջաք ընիցմէքօվ ըօրջիս գէսը դըվի. մէգէլ գէսն էլ
բաց մնաց։

— Դուռնդ՝ քօնի հօքի յիք։

*) Այս և յաջորդները իմ հաւաքածներս են տիղացի ուսուցիչներէն
և գիւղացիներէն։

- Վից հօբի յինք, յես, դոցը մէրը, չիւյս էլ դղաքը:
- Դղաքդ՝ մօնչ ին թէ ակնիդ:
- Էրգու մօնչ, էրգու ակնիդ ին. ակնզընիս իրէք էինը ամա, մէզը մէնապի:
- Դղաքդ, գաշդօն գու թէ:
- Հա, հելլէթ. մօնչիյն էլ գաշդօն գու, բուլղընին էլ (պուլիկ «աղշիկ»). միձ մօնչըս դասվիրէք դարէզօն է, բզդիզը դասնըմէգ. առաջմէն բուլղընիս գաշդում դվուշի չուղէցի (ուղէցի էօջ դաշդում գալ). «բուլղօն գաշդուշը լիւն բէդք է» գասէյը. ամա քաղաքէն էգաձ վարջարէդը (վարբէդը) շադ ասաց, շադ թէքլիֆ էրապ, արըր արբէթ յես էլ կանմիշ էդա, դասա ինչիդ չմտդի:

3. Մալա գիւղէն

- Դիրբէօր, արի, քիչ մը նսդիք, ինչի մը հալլաշալում:
- Ի՞նչ հալլաշալա՛ղուք, մէք ինչիդ չիյդիք օր. մէզի հէդ ի՞նչ հալլաշալա՛քսուն:
- Բադմէ աշիք, լիւնչօ էդով Դալդաբօնի բ՛օնը:
- Մոյիսին գիսուն էր՝ դնացաք էլաք Դալդաբօնը. մեր ոձէյն ու օխչընին օնցընաքը բիդի. Թուրքերը չիք թօղուլ ասդին. ընդէդէն դարձուցին լէգ. խէլ մը յէդ էգաք, Դիւրդալօղլի գիւղը էգաք. ընդէդը դարգին մէզիդի. մէք ու գբուցաք, էնիր էլ գբուցին:
- Վճւււմ շադ քյէօթգէցին:
- Կօքիս ու քյէօթգէցին. կալլիք քի էնիր Պաչօզին քիչ մը յարալադիլէր. մէք ու էնից քյէօթգէցաք:
- Ընդէդէն նիւր օնցոք:
- Դիշերը փախաք օնցաք սարը էլաք խալսէցաք:
- Թուրքերը ինչիդ գայցլին թէ իմօնալ:
- Իսդի ինչիդ ու չիմացին:
- Էդիւ ի՞նչօ էրիք:
- Հիւքիւմէթին գ՛օնդդաքը բիդի. Թուրքերը մէզի դէսօն, ասդին հըն թէ մէք էշդալ. դու՛նք մէզի քյէօթգէցիք, մէք ու ձէզի քյէօթգէցաք, էլաք խալսիթօթ (ռուս. խառնակութիւն):

մը. իրաց հէգ ույալում՝ հըն ու հիւրիւմէթը չըդնիք (չիյնանք). միյ գ'օղցած մալիյն ու յէդ առէք: Էնից խօսածը ծնոջ դ'րաք էօջ. ինչաք Գիւմիւշիանա. հուն Մըգըրդիչ էֆընդի մը դյար, գ'նացաք գ'գաք դոն. հալիյս էնու հասզընցուցաք. ծնցալ այլի դ'իյս, էդառ մէգիգի, ու իրաց հէգ գ'նացաք հիւրիւմէթը. ընդեզ մաշնադ (Հ մարգնակ «լաւ») արգունալ մը դվաք. արգունալն ու Մըգըրդիչ էֆընդին գ'բեց. բէդքը (լաւ) մաշթ էր. քյէօլէ' լիմ էնու միւրվացը: Փօլիս մը, էրգու զաֆթիյա Մըգըրդիչ էֆընդին էդառ մէգի հէգ կօշդի, ինք էլ հէգվընիս, ինչաք Գիւրդալուղուն գ'եղը. գասը հադիգ մալ էնից գ'օղցած մալիւուն յէգ էդառ, մէգի էրիդ, էր'եւ քախքի գ'լիէն, ջօմփա էգ'իւր. ծնցաք գ'նացաք էյլըն (թրք. արօտատեղի). շադ օյ դէսնու ըօլա ըի: Ընդէդ դէդ բ'անցաք, դուն շինէցաք, էդէք (կամ ընչաք) հիմի հուն իք:

4. Ապկիօն գիւղէն

Յէս Արգոնցի իմ. մէք ունիք մէգ վարջադուն, խաչ (հկհ-դեցի) մէլ ունիք. քիթուն գ'էղը չիւյս մահալա է. վարջադունը բ'աց է. ունիք իրէք վարժաբեդ. միյ դէղի իրադն է լագուդ, գադին՝ խօղիւր շադ իրադալուդ ին. էդու հումար էդած լագդն էլ չի հէքբիւր: Այդէրուն մէչ դահա գը'ւի լ'բգէ, բ'օնջ'ար (կադամբ), ուրիշ յէ'շիլուդ: Հէն միձ իրադը գադինն է: Ձ'մոն բարբ ֆաացած վաքըթը գ'էղացոց ըագին ցախուդիւր գ'օյձէլի գընէն, խօդիյն էլ քէսադ (քիչ) ըլուշին սէքաքի՝ օմրօն գօվիւր էյլէն դօնին գու: Էյլըն միւնըն էրգու օր հէսու է. գօվիւրը շարուի չին գարի էշդալ. էդու հումար էրգու գ'իշիւր դ'ուսը մընօն գու, ուշինջի իրիգունը դեզ հասնին գու. իրէք օմիս գինուշըն (կենալէն) էդիլ՝ էլի վէր գօլգ'օն: Միւր գ'էղացիք գօլ շադ բէհին գու. չունքի գիւրիւր (աղբ) շադ բիգու է. սաղէ գաթէն ըաշըս էլ մաշըք սւգէ չուգէ գիւրիւն հումար բիդի դիւրէ հօդիւր (հորթեր) ու գաթ չընօզ գօվիւր: Միւր գ'էղացիք շադ ֆուխարէ ին. էդու հումար շադիւր կուրքէթ գէշդօն, փարա կազօնմիշ ըլուշի հումար. շադիյն էլ կուրքէթին մէչ գէրուր (թշուառ) ըլուշէն մէնին գու: Թօղէլօլ չօլուխ-չօջուխ էրիսի վրա: Է'յ գիւղէ ճէ'յ, էդմօն քօնի օջախ մէրած (մարած) է: Մէ մէլ օր (մէկ մ'ալ որ) միւր գ'էղացիք շադ ուղուդ (աք-

9. ՄԱԼԱԹԻՈՑ ԲԱՐԲԱՆ

Այս բարբառը կը խօսուի Մալաթիա քաղաքին և իր շրջակայ գիւղերուն մէջ՝ մինչև Ատիեաման կամ Հիւսնիմանսուր. իր գրաւած շրջանը կը բռնէ Տիգրանակերտի, Նարբերդի, Արաբկիրի և Կիլիկիոյ բարբառներուն մէջտեղը։ Ասիկա ալ հայերէնի հարաւային սահմանապահներէն մէկն է, որովհետեւ Հիւսնիմանսուրէն հարաւ այլ ևս հայերէն չկայ. քրդերէնը, թուրքերէնն ու արաբերէնը բռնած են իր ասպարէզը։

Մալաթիոյ բարբառին համար ունինք փոքրիկ ուրուագիծ մը իր ձայնական դրութեան վրայ՝ Բիւրակն թիրթին մէջ (1900, էջ 118) և երկու փոքրիկ անբաւական հատուածներ (Բիւրակն, 1898, էջ 620,—1899, էջ 772)։ Աւելի փոքրիկ բնագիր մ'ալ կայ Հիւսնիմանսուրէն (անդ, 1900, էջ 331)։

Հիմնուելով այս բոլորին վրայ՝ կրնանք հետեցնել թէ Մալաթիոյ բարբառը կը բռնէ Նարբերդի, Տիգրանակերտի և Կիլիկիոյ բարբառներուն մէջտեղ միջին դիրք մը։ Եթէ համեմատենք առաջինին հետ՝ կը տեսնենք որ Մալաթիոյ բարբառը շատ փոփոխուած է, իսկ եթէ Կիլիկիոյ, յատկապէս Մարաշի ենթաբարբառին հետ համեմատենք՝ Մալաթիոյ բարբառը բաւական մաքուր երևոյթ մը կ'ստանայ։

Բաղաձայններուն դրութիւնը նոյն է Տիգրանակերտի բարբառին հետ. հին հայերէնի երեք աստիճանի ձայններէն երկուքը միայն կը քննեն (թրթռուն և թաւ). թրթռուն և թաւ ձայնները կը դառնան թաւ, իսկ խուլները կը դառնան թրթռուն. օր. փարի՛ բարի, փարց՛ բարձ, փէրէլ՛ բերել, փանցըր՛ բարձր, քիւրք, թօո՛ դուռ, թանազ՛ դանակ ևն։

Ձայնաւորներուն և բաղաձայններուն մէջ Մալաթիոյ բարբառը հետեւեալ ձայնափոխութիւնները կ'ընծայէ.

Ե՛ > ա. ինչ. մանձ՝ մեծ, փառ՝ բեռ, սրսառ՝ սխեռ, լառ՝
լիառ (լեռ), յափ՝ հոր:

> ի. ինչ. ցորին՝ ցորեհն (ցորեհան), խիլը՝ խելք, ավիղի-
րան՝ աւետարան, սիվ՝ սեւաւ (սև):

Ու > օ. ինչ. թօռ՝ դուռն, չօռ՝ ջուր, հօմ՝ հւմ:

Այ > է. ինչ. մէր՝ մայր, էս՝ այս, փէղ՝ փայտ, էրի՝ ալգի,
էրիլ՝ այրել:

> ա. ինչ. ցան՝ ձայն, լան՝ լայն:

Ոյ > օ. ինչ. քօր՝ քոյր, լօս՝ լոյս, փօն՝ բոյն:

Իւ > ի. ինչ. ախփիր՝ աղբււր, հէրիր՝ հարիւր, էրին՝
արիւն:

(Այս հրկու ձայնափոխութիւնները յատուկ են նաև Խար-
բերդ-Երզնկայի բարբառին, բայց Տիգրանակերտի բարբառին մէջ
գոյութիւն չունին):

> օ. ինչ. սօն՝ սիւն:

> էօ. ինչ. ցէօն՝ ձիւն:

Քերականութեան մէջ չկրցանք գտնիլ առանձին յատկանշա-
կան ձևեր և եթէ հրատարակուած հատուածները ճիշտ են, կըր-
նանք ըսիլ թէ Մալաթիոյ բարբառին քերականութիւնը առան-
ձին նորութիւններ չունի:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

1. Մալաթիայէն *)

Դէվէէն ինգէր՝ հօփ հօփը ցառքէ թօղ չիդար:

Օչիւօղը կը քէրվի՝ անօթին զիւման գըյնի:

Հարմէդունը չը քըդէ, շէրէփն առիր գը վազէ:

Եարա չունիս նէ ինչձ գուջունմիշ գըւիս:

Գադունէրը քացին, մուգէրուն ջանփա փացվէցավ:

Մէղավօրը ժամ չէ գէցիր, գախիր է նէ մաղը աչքն է մդիր:

Չօռը (ջուրը) սանդը թիր՝ ձէձէ ձէձէ՝ գինէ չօռ:

Դանձը քէնց ձառը ձանդը է:

Չէմ ուղիր՝ ջէըս թրէք, չիմ գարքըվիր՝ ձոցս դվէք:

*) Տես Բիւրակն 1899, էջ 772:

Ձօռը ըարդաղը գէտնէս, դէրգէրը խուցը:
 Իշուն չի հասնիր, փալանը դը ձէձէ:
 Շանը զը զէնէն դէ դիրունմէ գամչնան,
 Իս գուզիմ շալգօղ՝ Ասվաձ գուղա շալգէլիք:

2. Ատիեամանէն *)

(Թըք. Հիւսնիմանսուք)

Մուդ գգում, էրին սըջէս, քէօղ ըննաս, խանադ խարապ
 ըննա՝ սլաաին տակը մնաս, էրէսիդ հայող չննա, պէմուրատ էր-
 թաս, պապուդ գանկը կողը չհանգչի, Աստուծոյ խշմին էրթաս
 օղուլ ուշաղի տէր չննաս, կէտնին հօթը յատակը անցնիս,
 տունիդ պայխուշ խօսա՝ աչվընհրդ փաթըր փաթըր փաթըր լիշ
 ըննա՝

*) Տես Բիւրակն 1900, էջ 331 (գրութիւնը անփոփոխ պահած):

10. ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԲԱՐՐԱՆ

Այս ընդհանուր անուան տակ կուզենք ամփոփել Զէյթունի, Հաճինի, Մարաշի և տառնցմէ աւելի հարաւ Քիլիսի, Փայասի, Ալէքսանտրէզի, Անթարիոյ և Սուետիոյ մէջ խօսուած հայերէնը: Թէև ասոնք իրենց մէջ իւր հերկայացնեն բաւական տարբերութիւններ, սակայն ընդհանուր յատկանիշները աւելի մեծ ու հասարակաց ըլլալով՝ կարելի է զանոնք ենթաբարբառներ համարել:

Վերոյիշեալներուն մէջ Զէյթունի և Մարաշի գաւառականները միայն գոհացուցիչ կերպով հետազոտուած են: Առաջինի վրայ ունինք Յ. Ալլահվէրտեանի Ուշնիա կամ Զէյթունը (Պօլիս, 1884): Այս գիրքը կը պարունակէ բաղմամբիւ բնագիրներ Զէյթունի բարբառով և վերջը համառօտ բառարան մը: Նոյն բարբառով ուրիշ փոքրիկ բնագիրներ հրատարակուած են Բիւրակնի մէջ (1898, էջ 144.—1899, էջ 18, 137, 443, 545.—1900, էջ 74, 228): Բաղմամլէպի մէջ (1897, էջ 467—73) հրատարակած իմ մէկ հէքիաթս հանուած է Ալլահվէրդեանի գրքէն:

Ասոնցմէ զատ ունիմ մանրամասն ուսումնասիրութիւն մը Զէյթունի բարբառին վրայ, զոր պատրաստած եմ 1910 թուին ամառնային ճամբորդութեանս ժամանակ՝ Պօլսոյ մէջ, օգնութեամբ բնիկ Զէյթունցի և Պօլսոյ Կեդրոնական վարժարանի ուսանող պր. Օննիկ Մահտեսեանի և իշխանորդի Յ. Շաղուղեանի:

Մարաշի ենթաբարբառը ուսումնասիրած է նախ համառօտիւ Մէլիք Ս. Դաւիթ բէկ՝ Հանդէս Ամսօրեայի մէջ 1896, էջ 43—45, 113—114, 229—232 և 354—357: Այս ուսումնասիրութիւնը՝ որ յետոյ աւելի համառօտ կերպով հրատարակուած է Փրանսերէն Թարգմանութեամբ Mélanges de Harlez Թերթին մէջ, պատրաստուած է Արաքս 1889, Բ. էջ 21—27 հրատարակուած նմոյշներուն վրայէն: Ուրիշ աւելի կատարեալ ուսումնասիրու-

Թիւն մը և քանի մը բնագիրներ հրատարակած է բնիկ Մաւրաշի Յ. Վարժապետեան՝ Բիւրակն թերթին մէջ (1898, էջ 179, 360, 387, 425, 452, 465, 481, 535, 570, 585, 597, 693, 860, 888. —1899, էջ 101, 314, 349, 405, 425. —1900, էջ 185 և 363):

Հաճինի ենթաբարբառին վրայ ունինք նախ Հայկանուշ Պօյաճեանի բաւական բնագրձակ յօդուածը (Արաքս, 1889, Ա. էջ 47—51) և քանի մը մանր գրութիւններ Բիւրակնի մէջ (1898, էջ 779. —1899, էջ 41. —1900, էջ 331): Անտիոքի շրջակայ գիւղերէն Քէսապի և այլ գիւղերու լեզուին վրայ տես Բիւրակն, 1899, էջ 443 և 1900, էջ 731: Միւս տեղերու լեզուին մասին տեղեկութիւն չկայ բնաւ:

Կիլիկիոյ բարբառը՝ որուն ամէնէն գլխաւոր ներկայացուցիչը Ձէյթունն է, կը պարունակէ — ա, ո, ե, է, ը, մ, ի, օ, ո, էօ, ու, իւ ձայնաւորները: Ասոնց մէջ մ նոր հնչիւն մ'է, որ կը ներկայացնէ ը և ա ձայնաւորներուն միջին աստիճանը, Բաղաձայններն ունին երեք աստիճան Ձէյթունի բարբառին և Հաճինի ենթաբարբառին մէջ (թրթռուն, թրթռուն շնչաւոր և թաւ բաղաձայններ). հարաւային կողմը՝ այն է Մարաշի ենթաբարբառին մէջ թրթռուն շնչաւորները ջնջուած են: Ձէյթունի Շորվայեան թաղին մէջ կը գտնեմ նաև խուլ ծ, ճ, պ, կ, տ, ձայններ: Անտիոքի գիւղերուն մէջ կան նաև օռ, էյ, իյ, այ երկբարբառները, որոնք ուրիշ տեղ գոյութիւն չունին:

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ՝ ամէնէն յատկանշականն ու ամբողջ Կիլիկիոյ մէջ տարածուածը ա ձայնին օ-ի վերածումն է շեշտի տակ: Օր.

Ձթ. — օսղ՝ աստղ, այըսղօխ՝ առաստաղ, ք'անլօլ՝ բանալ, Ասք'օծ՝ Աստուած, անգ'օն՝ անագան (ուշ), իշնօլ՝ իջնալ: Ձէյթունի Եաղուբեան թաղը այս օ-երուն դէմ կը հանէ միշտ ո:

Մրշ. — քարօք՝ պարապ, քաղօք՝ քաղաք. գըննօ՝ կըլլայ (կը լինի), մօրթ՝ մարդ, քօր՝ քար:

Հճ. — գաշդօմ՝ կերթամ, քիգ՝ գօմ՝ պիտի գամ, հազօր՝ հազար, հօղ՝ հատ, քօրղք՝ պարտք են:

Անտ. — դօղ՝ տատ (հայր), էխշօր՝ աշխարհ, զօ գըննօմ՝ կը կենամ, ըննօ՝ լինի (ըլլայ), ըրօ՝ աբա, քօրղք՝ պարտք են:

Շեշտի տակ չեղած ժամանակ ա ձայնաւորը կը մնայ ա կամ կը դառնայ ո, ինչպէս նաև ու, էօ են՝ համաձայն զանազան

ձայնաբանական պայմաններու. Օր. 2թ. թորովիւր՝ թազաւոր, հոյէօյ՝ արօր, ր'այոգ՝ բարակ, էվոչք՝ աւաչ (կրգ), էշգիյո՝ աշակերտ են:

Ն և է ձայները թէ միավանկ և թէ բաղաժանկ բառերու մէջ կը դառնան է կամ ի. օր. 2թ. իյզոն՝ երեկոյ, իս՝ հս, էոսոն՝ երեսուն, իյիս՝ երես, իյզոմ՝ երկամունք, իյզօնք-քօյ՝ երկանաքար, իյանի՝ երանի, իզիյք՝ եղբ. Հճ. ծիք՝ երեք, թիթիվ՝ թեթև. Մրշ. գիշիք՝ գիշեր, իրիք՝ երեք են: 2էյթունի մէջ կը մնայ նաև ն. ինչ. սիսնո, գնդ:

Ը ձայնին դէմ շատ անգամ 2էյթունի մէջ կը գտնենք մ.

Ո ձայնաւորը սովորաբար կը մնայ ի, բայց ձգտում ունի հետզհետէ բացուելու. 2էյթունի բարբառին մէջ տեղ տեղ դարձած է է, ը, մ, ա, Մարաշի մէջ եղած է ա. օր. միս > 2թ. մմս, Մրշ. մասս, կին, կնիկ > 2թ. գմնագ, Մրշ. գրնագ են: Միւս ձայնաւորներուն մէջ ո > օ, իւ, էօ, ու > օ, իւ, իւ > ի, մ, է, ոյ > իւ, ի, այ > ու: 2էյթունի բարբառին և Հաճընի ենթաբարբառին մէջ հայերէնի թրթռուն բաղաձայնները դարձած են թըրթռուն շնչաւոր, խուլերը դարձած են թրթռուն, իսկ թաւերը կը մնան անփոփոխ: Մարաշի ենթաբարբառին մէջ՝ ուր՝ ինչպէս ըսինք, թրթռուն շնչաւորները կը պակսին, թէ թրթռուն և թէ խուլ բաղաձայնները դարձած են թրթռուն: Բաղաձայնը 2էյթունի շրջանին մէջ շատ տեղ դարձած է յ. բուն 2էյթուն աւանին մէջ այս ձայնափոխութիւնը կը գտնուի Շորվոյեան թաղը, որ գաղթական կը համարուի. միւս թաղերը կը հնչեն ը: Նոյն բաղաձայնը Հաճինի մէջ տ ձայնին քով վերածուած է շ, ուրիշ տեղ յ:

Կիլիկիոյ բարբառին ընդհանուր մէկ յատկութիւնն ալ բառի մը մէջ գտնուած բոլոր ձայնաւորներուն նմանացման ձգտումն է. օրինակի համար 2էյթունի բարբառով կ'ըսուի՝ գ'օնօց՝ գնաց, քօսօն՝ քսան, գօնգօն՝ կնկան, իսգի՝ ոսկի, իւսգիյ՝ ոսկոր, սեռ. իսգիյի, գօրթօմ՝ կերթամ. Մարաշի ենթաբարբառով՝ իւսիւր՝ ասոր (սորա), իւսիւս Բիւրիւսիւս Եիսուս Գրիստոս: Ասոնց մէջ կը տեսնուի որ ը, ո, ն, ա, ի ձայնաւորները իրենց իրական ձևը թողած՝ վերածուած են յաջորդ վանկին ձայնաւորին:

Քերականութեան մէջ կան քանի մը նորութիւններ, իսկ ձայնաբանական օրէնքները յառաջ բերած են շատ տարօրինակ

ձևերու Օրինակի համար՝ Մարաշի ենթաբարբառին մէջ՝ որոշեալ ը
և անորոշ մը յօդերը ստացած են՝ առաջինը ը, հ, ու, իւ և երկ-
րորդը մը, մի, մու, միւ ձևերը, բառին վերջին վանկին ձայնա-
ւորին համաձայն. այսպէս՝ շաքա՛գը՝ շապիկը, փէ՛ղի՝ փայտը,
ախշի՛նի՝ աղջիկը, դանձ՛գու՝ դանակը, մո՛ւզու՝ մուկը, խի՛ւղի՝
խոտը, շաքա՛գ մը՝ շապիկ մը, փէ՛ղ մի՝ փայտ մը, ախշին մի՝
աղջիկ մը, դանձ՛գ մու՝ դանակ մը, մու՛գ մու՝ մուկ մը, խի՛ւղ
միւ՝ խոտ մը, էօր միւ՝ օր մը:

Հոլովմանց թիւը Խարբերդի և աւելի արեւմտեան բարբառ-
ներուն հետ նոյն է. յոգնակին կը կադուի իր, նիր (իյ, նիյ),
նա, նը, դոք մասնիկներով. ինչպէս՝ ցիյի՛ննիր՝ ցորեններ, սմ-
սմոնը՝ սիսեռներ, սէօխդի՛նա՝ սխտորներ, ծաղը՛զնա, ծաղը՛զ-
նիյ, ծաղը՛ննիյ՝ ծաղիկներ ևն:

Դերանունները կը հոլովին հետեւեալ ձևով.

Ձէյթուսի մէջ՝

Ո.	իւ	դ'օն	տն
Ս.	իմ	քու	էօնիւյ
Տ.	ինձե	քիզ	»
Հ.	մամզ	մղբիզ	դտն
Բ.	իմնեց	քիննեց	էնիքէց
Գ.	իմնէօլ	քիզմէօլ	էօնիւվէօք

Ո.	մինք	դ'օք	տնիյ
Ս.	մէյ, միյ	ձ'իյ, ձ'էյ	էօնիւնց
Տ.	միզ	ձ'իզ	»
Հ.	մզմիզ	մզձ'իզ	զէնիյ
Բ.	միյնեց	ձ'իյնեց	էօնիւցնե
Գ.	միյնէօլ	ձ'իզմէօլ	էօնիւնցմէօլ

Ո.	իւլ	չիյք, իւնչ
Ս. Տ.	օմ	չիյքու, իւնչի, ինչի
Հ.	զիւլ	չիյք, իւնչ
Բ.	օմնեց	չիյքեն, ինչեն
Գ.	օմ հիդ	չիւյքէօլ

Կը գտնենք նաև զըզըիզ՝ ղքեզ (երկու նախդիրով), օսօ,

օղօ, ծնօ՝ այս, այդ, այն, սեռ. ընիր՝ անոր, իրինք՝ իրենք, յօր՝ որ, յօրրը՝ ուր որ, չորրո՞ւ՝ էր. Մարաշի ենթաբարբառին մէջ՝ էս, ըսօ՝ այս, էդ, ըդօ՝ այդ, էն, ընօ՝ այն, սեռ. ըսիր, բց. ըսի՝ գէմ, գրծ. ըսիգիւ, յգ. ուղ. ըսինք, իւսինք, սեռ. ըսինց, իւսինց, բց. ըսինցմէ, իւսինցմէ, գրծ. ըսինցմիւ, իւսինցմիւ ևն.

Ահաւասիկ նս, դու, որ գեղանուններուն ամբողջական հոլովումը Մարաշի ենթաբարբառով.

Ո.	իս	դօն	իւրիւ
Ս.	իմ	քին	ուրուման
Տ.	իէս	քէզ	»
Հ.	յաս	լսգի	իւրիւ
Բ.	իմնէ	քիննէ	ուրումէն
Գ.	իմիւ	քիննիւ	ուրումիւ

Ո.	մինք	դէք	իւրիւրի
Ս.	միք	ձիք	իւրուրուն
Տ.	միզ	ձիզ	»
Հ.	միզնի	ձիզնի	իւրիւրի
Բ.	միքնէ	ձիքնէ	իւրուրունէ
Գ.	միքնիւ	ձիքնիւ	իւրուրումի

Խոնարհման մէջ բայերուն սահմանական ներկայ և անկատար ձևերը կազմելու համար Զէյթունի բարբառը կը գործածէ զօ մասնիկը, որ ձայնաւորով սկսող, ինչպէս և միավանկ բայերու քով կրկնուելով՝ կը դառնայ շարունակական. Մարաշի ենթաբարբառը կը գործածէ կը, կի, կու մասնիկները. առաջինը՝ եթէ բային առաջին ձայնաւորը ա, է, օ ըլլայ. երկրորդը՝ եթէ նոյն ձայնաւորը ի ըլլայ և երրորդը՝ եթէ նոյն ձայնաւորը ու ըլլայ. Թէ Մարաշի և թէ Հաճինի ենթաբարբառներուն մէջ սահմանականի մասնիկը չի կրկնուիր. Օր.

Զթ. զօ ծախին՝ կը ծախեն, զօ գիւրիմ՝ կեփեմ, զօ գուզիմ՝ կուզեմ, զօ գուղօս՝ կուտաս:

Մըշ. գը գարթօմ՝ կը կարդամ, գը գէնիմ՝ կը գարնեմ, գի սիրիմ՝ կը սիրեմ, գու խումիմ՝ կը խմեմ, գիւլէ՝ կեւլէ, գառնու՝ կառնէ:

Հճ. գաշղօմ՝ կ'երթամ, գազ'գօմ՝ կուգամ:

Անկատարը Հաճինի հնթաբարբառին մէջ երկու ձև ունի. առաջին՝ պարզ ձև՝ որ կը յաստատանայ հայերէնի անկատարէն, և երկրորդ՝ բաղադրեալ ձև, որ կը կազմուի նոյնին վրայ աւելցնելով իղի (թրբ. idi անկատար կազմող մասնիկը). Ահա իբր օրինակ երթամք և զամբայերուն կրկին անկատարները:

Ա ծել

գաշդի

գագ՝գի

գաշդիյ

գագ՝գիյ

գաշդէյ

գագ՝դէյ

գաշդինք

գագ՝գինք

գաշդիք

գագ՝գիք

գաշդին

գագ՝գին

Բ ծել

գաշդի իդի

գագ՝գի իդի

գաշդիյ իդի

գագ՝գիյ իդի

գաշդէյ իդի

գագ՝դէյ իդի

գաշդինք իդի

գագ՝գինք իդի

գաշդիք իդի

գագ՝գիք իդի

գաշդին իդի

գագ՝գին իդի

Շարունակական ձևերը կը պակսին Հաճինի մէջ. բայց Մարաշի հնթաբարբառն ունի և կը կազմէ զօ մասնիկով. այս մասնիկը ձայնաւորին քով չի կրճատուիր. օր. զօ սիրիմ, անկ. զօ սիրա (կը տիրէի կոր), զօ իլլէ՝ կեյլէ կոր, զօ առնու՝ կառնէ կոր են:

Ապառնին Մարաշի հնթաբարբառին մէջ երկու ձև ունի. հասարակ ապառնի՝ որ կը կազմուի ըստ սովորականին ըիդէ (պիտի) մասնիկով և անմիջական ապառնի՝ որ կը կազմուի իզիլ (ուզիլ) բայով. օր. ըիդէ ըիդիմ՝ պիտի բերեմ, զիզիմ ըիդի՝ անմիջապէս պիտի բերեմ: Հաճինի մէջ ապառնիի մասնիկը կրճատուած դարձած է ը (Հպ), իսկ անցեալ ապառնին կը կազմուի վերոյիշեալ թուրքական իղի մասնիկով. Ահա երթամք և զամբայերուն կրկին ապառնիները:

Ներկայ ապառնի

բիշդօմ

բիգ՝գօմ

բիշդօս

բիգ՝գօս

բիշդօ	բիգ'գօ
բիշդօնք	բիգ'գօնք
բիշդէք	բիգ'գէք
բիշդօն	բիգ'գօն

Անցեալ սուպանի

բիշդի իդի	բիգ'գի իդի
բիշդիյ իդի	բիգ'գիյ իդի
բիշդէյ իդի	բիգ'գէյ իդի
բիշդօնք իդի	բիգ'գինք իդի
բիշդէք իդի	բիգ'գէք իդի
բիշդին իդի	բիգ'գին իդի

Անցեալ դերբայը Մարաշի մէջ իր ձևն ունի, Հաճինի և Զէյթունի մէջ դարձած է իյ՝ ըստ տեղական արտասանութեան. աւելի շատ գործածական է օծ (< ած) ձևը. բայց կայ նաև մօն (յն, menos) մասնիկը՝ կրաւորակերպ բայերու համար, Օր. գիրիւր է, գիրիւ է, գիրօծ է՝ կերած է, իփմօն է՝ եփուած, փօնմօն՝ փուռած են:

* * *

Յայտնի է թէ Կիլիկիայի արևմտեան մասէն սկսեալ մինչև Զմիւռնիոյ և Նիկոմիդիոյ սահմանը հայերէն լեզու չկայ. տեղական լեզուն՝ թուրքերէնը՝ դարձած է նաև մայրենի լեզու: Սակայն քանի մը գիւղերու մէջ հայերէնը դեռ պահուած է. ասոնք են Սթանօզ (էնկիւրիի արևմտեան կողմը), Սիվրիհիսար (անկէ հարաւ-արևմուտք), Նալլըխան (Սթանօզի հիւսիսային արևմտեան կողմը) և քանի մը գիւղեր Եօզղատի քով: Ասոնց վրայ տեղեկութիւններ կը պակսին: Սթանօզի լեզուին մասին քանի մը տեղեկութիւններ և փոքրիկ բնագիր մը կայ Բիւրակնի մէջ (1899, էջ 670 և 1900, էջ 233): Այս կտորները թէև բնաւ բաւական չեն յիշեալ տեղերու լեզուին ուսումնասիրութեան համար, բայց կը թուին ցուցնել թէ իրենք ալ Կիլիկիոյ ենթաբարբառները պիտի կազմեն:

խի. չօց իս մէջ էձուգ ունամ նը՝ տ'ն գօ գմթիս: Չուքօնը ա-
սոց. «Մինձ անսա, իս խարօյ չունամ»: Ու իփըյ դանգնամագը
էդօլ՝ ովո չուքօնը այձիլ դ'օնօց. մյմդվմնէ իգիք չուքօնը նը՝
ովո բառուգը Զէնչից. «Ջա'նըմ, ովո՞ գմթիցիյ. չօց Ասըձէ չը
վոխոձ մէջ մ'իս էդի դ'օն»: Ղն միգու էօյը բառուգը դաւորն-
մյը (նիզանալ) նուէօլ՝ իլօլ էձգօնը իգիվը դ'օնօց. տձն տ այ.
ձիլէն այձիլէն իլօլ իւղիւյթ բմլմզան խէչը դ'օնօց ու գօ ձմձցմնէյ.
Բառուգը ույսխնիլէօլ առօլ բօլուգը՝ դունը դ'օնօց. Զօվօց դ'ըյաց-
նիլը, ասոց թը «Ամա'ն, չուքօնը չօ գմթի էդիյ էձուգիս. իւ-
լո (այլ) իմ էձուգը բմգիգ մը ունցիյ է: Ղս բօլուգը ձառիցին
(խնամնէ), չիւյ մինձձ'օլ: Բօսոն-քըսանը հինգ դայվօն ոսնդրո,
ան թոքովիւյը ու վէզիլը պիլիլէն իգին տս բմլմզան քէօյը. քու
դիանուն յույ բօլուգ մը դո, ու էօնիւյ էձու դօղո գօջօվօն: Թո-
քովիւյը ասոց թը «Ջա'նըմ, չուգիւ էձու դօղո գօջօվմք»: Էնիյ տ
էօնիւյ ասըն թը «Բառօք մը էձուգ մ'ունէյ. տս տձը
դայիմ բայօք դուգ'էյ. ձմձը դոթ չէյ գինէյ. էօյ մը բառօք դ'օ-
նօց դիսօլ յույ տձը բըդիգօն մը էդիլը (վրայ) չուքիյ է՝ գօ ձմձ-
ցմնէ. առօլ դունը բ'իլօլ ու ձառից, մօնձձ'ուց ղէ'հի, գօ Զօվօն
էձու դօղո: Ղն ագինը թոքովիւյը ու վէզիլը դանուշուխ էյան
թը ոգ մէյ չսլուսն մէչ քայօձ բօլուգն է. դ'եո սող գիցիյ է: Մէգ-
միգի ասըն թը էօդիւյ ծոռը (ձ'տը) թուխթ մը դօնք, խափինք
ու գ'օլօխը. դօնք գմգրիւ Ծմ (ձ'մ) մը դմվմն, թուխթ մօ թը օսո
ղէ ֆօլօն թոքովիլէն սէյոն դօյ. տն տ իլօլ ծմն հէձօլ,
թուխթն տ առօլ դայօլ: Բօլուգը իւղիւյթ սէյոն դ'օնօց. գօյթէյ
նը՝ սային քէօլը բաշջո մը գէյ. էձուն դէդոն մմդքէօլը ասոց թը
օսո բէշջոն բառգիմ: Գու դանըմ զսիւյ (հարկաւ), էէօն բառգին
իքէն, թոքովիլէն բմգիգ աշգինը դիսօլ յույ բաշջին մէչը գմգ-
ռմջ մը բառգիյ է. աշգինը՝ դ'օնօց, գմգռմջմն քէօլը գանիցօլ. ու
դոն հաֆիցօլ. դիսօլ յույ ձիւցը թուխթ մը դո. դոն բ'ացօվ,
գայդ'օց, դիսօլ յույ մէչը կօյմօն է թը տս բօլուգը չիւյ իգ'ո նը
(հաղիւ եկած)՝ չուխուսուցունիլէօլ քէլլոն գմգրիցէք: Աշգինը
տն գ'օյվօձը անցուց ու ինք տ գ'մից թը սայիս (պալատիս)
դէմը սայո մը շինիցէք՝ ու քառսուն էօյ հայսնըք էյէք, բմգիգ
աշգինս տ էօնիւյ. դմվէք. խմփնից (գոցից), ովո ձիւցը դ'օյօլ:
Ջիւյ տն ագինը իլօլ, բօլուգը թուխթը սէյոն դայօլ: Թուխթը
բ'ացըն, գայդ'ացըն, դիսօն յույ թոքովիլէն ու վէզիլէն մէօհիլը

մէջը դս. գոյվօճը զիմի էյմն, Շինիցին սէյտն, քառասուն էօյ ու քառասուն գիշի հայտնը էյտն, տն բօլուզը տն աշգընան հիզը փսագիցին, Մէք-քանը՝ դայը՝ սօնդոտ՝ Թոքովիւյը ու վէզիւյը իփըյ էգին, թիւմ (ամբողջ) քախքըցմը գէմ գալցըն, իյ էնիշլոտն տ քէօմէօլու (շատ) սանսալսթէօլ տէմ իլօվ, Թոքովիւյը իփըյ տն դէդտն ջէնչօց, շաշմըշ էդօվ մօնօց, Խդքը ջօվօց իյ վէքիլիսօյջը ու ասօց. «Դս պոնաճնըդ՝ շիք է. տս բօլուզը չույսէ ինդտս էյմք», Զիւյ տն ադինը վէքիլիսօյջը Թուխթը ձուցէն հանից, Թոքովիւյէն ու վէզիւյէն ցօցուց. էնիյ տ իփըյ Թուխթը դիսօն, դայմացօն, Զիւյ տն ադինը Թոքովիւյը Թուխթը բաքօվ, գօլիսօն դօյօվ ու դմդան ասօց Թը «Դիօն ոլ իմ դէդտն իս. գօյվօճը չանցըն էզիյ է»:

2. Հանինի ննթաբարըստով *)

— Բարէվ ըարա,
— Ասձօ բարին,
— Ընչօց իս,
— Ըսինդ իմ,
— Ուսդէ գագօս,
— Սէհէլէն,
— Ինչ գօ. քնչ չօգօ,
— Ըսընդութին,
— Բանվընիդ ընչօց էր,
— Է՛, զարօր չուհէր,
— Բօքթը ընչօց էր,
— Ա դարի քիչ մը քէֆլու է,
— Ասէլ է էփէյի բօրդք դըվիք,
— Փօք Ասդըձու. էրէջէրին գղին հագօր դրուշ բօրդք բարդօնք իգի, վեց հէրիւր դըվօնք՝ չօրս հէրիւր մնօց. Ֆայիզն ա վրան դրօվ՝ ալա ինը հէրիւր դրուշի սէնէդ մը դըվօնք, Թըսսարգիսին դըղին ա ձիք (երեք. հմմտ. Ննիշ, Ժէր) հէրիւր դրուշ բօրդք բարդօնք, էշվընիս էրգու հօդ էր՝ մէգը դըվօնք, մնացածին ա Ֆայիզէվի էրգու հէրիւր խառն դրուշի սէնէդ մը դըվօնք. վէրգուլիս ա քիչ մը Թիթիֆցընէնք նէ՝ մնէդ ըուլաշլղէվէն ա դընվընիս էշուներ գու լեցնինք, բըլըդդէքէ րահօթ դէնէն:

*) Տես Բիւրահն, 1899, էջ 41 և 1900, էջ 331.

* * *

Փէօյիդ խանձի. հէգ՝գիդ խանձի. Ասդօձ հէգ՝գիդ առնօ. չդինօս զէնջութօնիդ խայիյը (թրք. խայիր). խօգ մէռնիս. խօգ սադգիս. մույը բէլէվիս (մուրը պլլուիս). չհասնիս զէնջութօն. սիյդիդ դ՛ուռը թէգիհնօ (թող կենայ). օջախդ անցնի. էչքիդ գույնօ (աչքդ կուրանայ). թիվիդ խանձի:

3. Մարաշի ենթաբարձատով (**)

Դէղցա մը քաղօք իզիլ է, բէգօրու բիւլիւ-իբէն՝ դօլանդր-րըջը (խաբիբայ) մը գօ հասդընօ քի իւսիւր բէօվիւ փարօ գօ, ու յունսմուշ դօննօ իւսիւր:

Յօր քի դէսնա «բէռն, բարիվ իզիր, չօց իս, ըռընդ իս...» դօսէ:

Դէղցան է գըսէ քի «լն դդօ, իս քին բէռադ չիմ»:

— Ձէ, իլլէ դօն իմ քէռաս իս. իս քիննէ չիմ անցնաւ. ինդէս դօսէ դօլանդրըջըն:

Էօր մ'է գօսէ քի—Քէռա, իգօ իսդի (դքեդ) քէրաջուվա խանութ մու դանամ դէ՝ քիդ քէքօք մու գըրցնիմ:

Դէղցան էս լսօձու զիմի քէֆ գօ էնէ. աւչիվի գօ ընգնա՝ քարաքօր գօրթօն:

Խանութու գօ մըդնան, իվիրի գօ իլլին, քէքօքու ուտուլէն սօնրօ՝ դօլանդրըջըն գօսէ քի. «Քէռա, իվէր ըրթօմ դէ այրօն մու բիրըցնիմ (բերել տամ), խումինք»:

Իվէր գօ իչնա՝ քէրաքըլվան գօսէ քի «ահա իս գօրթօմ, իվիրի գինօդ մօրթէն փարէն օս (առ) դէ փոցու»:

Ինդէս գօսէ՝ հէրիֆի դօրս գօ իլլէ գօրթօ. Դէղցան մէգ քէքլէմիշ գօ էնէ, իրգու քէքլէմիշ գօ էնէ՝ սօնսօնու իվէր գօ իչնա, գօ դիսնն քի հէրիֆի գացիլ ա. քէրաքըլուն է ինքիրնէ փարօ գօ ուղէ:

Դէղցան մէգ իրիսի լացօձ, մէգ իրիսի ձըձադօձ՝ «հազօր դարու իս քին քէռադ չիմ ըսա դէ, չէ իլլէ դօն իմ քէռաս իս լսօձ» ըսիլէն փարին ձրսրու գօ աձգէ:

*) Տես Բիւրակն, 1899, էջ 405 և 101.

* * *

էօր միւ գէղցա մը ի ժամու դէրբարուն խուսգովանիլ-
լիքէն գօսէ քի. «Դէրբօր, մօրթ մու սրանըցի, էն մէխքի չիմ
համրի. մօրթ մու գէղվըցի, էն է չիմ համրի. դուն մու բաղաբցի,
էն է չիմ համրի. ամմա բօք (պահք) էօր միւ իշյաղը միմէն
չըբուխիս վաւըցի, էս մէխքաս հազօր դարու մէղօ. թուղութուն
դուր, դէրբօր»:

Դէրբօրն է գօսէ քի. «Ի՛լ էլ, էդ մէխքն է իս չիմ համրի»:

4. Անտիրքի Բէսապ գիւղէն *)

Էօվ մեր բիւրը, սուրփ էղնի քէ տնուն, քէ թէքէվիւրու-
թիւնը թըղ գօ. քէ իրաղէթդ ըննօ, չիւց ըր քի իրգյանքը, թըր-
զէն էլ ի գէղիւնը. մեր ամէն էվիւր հօըցը դուր մեզ էս էվիւր էլ,
մեր բօրդքը մեղի բաղըլլամուշ ըրօ, չիւց ըր քի մէնք գինօնք
մերօնցը, վէ գըղմեզ փօրցիության մի գանօ. հաբօ խալըսօ ի
չարէն, չիւնքի քէ է թէքէվիւրութիւնը, շէրէֆը, դուվէթը. հապի-
դիյինս հապիգօնից ամօն:

5. Անտիրքի միւս գիւղերէն **)

Իս ձի գիւղիւրթ գիւղիւրթ գէսիմ թը ցերինը հէօդ չին-
նէյըլ գիյդէյն ու միոնայը, էնք բէս գօ. ըմմը թը գը միոնա,
շիւդ մահսօլ գօ դու. Ան ըր գէյը վիշիւղը գը սիբիյ՝ գան գը
սիբի. օ ան ըր գէյը վիշըրդը գը գօդգի (կ'առէ), յաս էխշօր
էրէղի էօմըրէն գօ բըհի գան. ան ըր գէյս գը բաշգի՝ յէմ իգդը
գէյ գօ գ'ու. օ իս յէօր գօ գ'ինօմ, էյմ իյըզմէթջին է հօն գը
գինօ. թէ գէյս գը բաշգի, էյմ դօդն է էնիւր իքըամ գինի:

6. Սթանօզի ենթաբարձառով

Մօյրամ, Մօյրամ, մօյր Ասդուծօ,

Գին էս մը դարթուն էս մը.

*) Տես Բիւրակն, 1900, էջ 731.

**) Տես Բիւրակն, 1899, էջ 443. Անոր վրայ տես և յաջորդ գլխով:

Օչ օր բուն էմ, օչ օր զարթուն էմ.

Գ'ընէրին զէսը մէգ էլած (հրազ) դէսօ,

Գըրազը ընգօ չօրէցօ.

Դէնիզ ընգօ չը խըդդըվէցօ,

Անդի ղիւնյօն գնացի' չը գօրսնըվէցօ:

Օհօն Օհօն էսգիրիրօն,

Դարէս ամէն չարուս բիրօն,

Դ'ավազանը դուսիս վիրօն,

Խաչը զուսդիս վիրօն,

Փիւնը օրթիգիս վիրօն,

Թէօթ հայրաբէդին աղօթքը

Ամէնին վիրօն, ամէն:

11. ՍԻՒՐԻՈՅ ԲԱՐԲԱՆ

Հանդէս Ամսօրհայի 1907 տարւոյն մէջ՝ էջ 27 կար փոքրիկ հատուած մը՝ Արամոյ գիւղի բարբառով Ըստ յօդուածագրին՝ այս փոքրիկ հայաբնակ գիւղը կը գտնուի Շուղը կամ Ծիար-ի-Շուղուր գիւղաքաղաքին մօտ՝ Սիւրիոյ մէջ, Մէջ բերուած հատուածին լեզուն այնքան հեռացած է հին հայերէնէն, որ լեզուաբանն անգամ դժուարաւ պիտի հասկնայ զայն։ Որովհետեւ յօդուածագիրը քիչ մը աւելի ընդարձակ տեղեկութիւններ տուած չէ, ուստի չենք կրնար ըսել թէ արդեօք այս բարբառը միմիայն Արամօ գիւղէն յատուկ է, թէ շրջակայքին մէջ ուրիշ տեղեր ալ կը խօսուի։ Վերջին պարագան շատ հաւանական կերեւալ։ Սուեաթոյ գաւառականը՝ որ գրականութեան մէջ բացարձակապէս անծանօթ է, կրնայ նոյն ճիւղին պատկանիլ։ Արդէն Անտիոքի քանի մը հայ գիւղերու լեզուով մէջ բերուած հատուածը (տես էջ 210) շատ նմանութիւններ կը կրէ այս բարբառին հետ և եթէ աւելի մեծ հատուած մը ունենայինք մեր ձեռքը, կրնայինք թերեւ ըսել թէ Անտիոքի յիշեալ գիւղերն ալ կը պատկանին Արամոյի բարբառին։ Այս պատճառով է ահա որ Արամոյի անունը բաւական չհամարելով՝ ուզեցինք աւելի ընդհանրացնել անունը և կոչեցինք Սիւրիոյ բարբառ։

Դատելով Հանդէսի մէջ յիշատակուած հատուածէն, որ և քիչ մը վարը պիտի գնենք, կրնանք հետևեցնել թէ Սիւրիոյ բարբառը կը ճանչնայ ա, է, ը, ի, օ, ու ձախաւորները. սակայն ո, էօ, իւ կը պակսին։ Վերջին կէտը շատ բնական է, որովհետեւ արաբերէն լեզուն ալ, որ նոյն շրջանին բնիկ լեզուն է, չունի յիշեալ ձայները։ Ասոր հակառակ՝ Սիւրիոյ բարբառը կը ճանչնայ քանի մը երկբարբառներ, որոնք ուրիշ տեղ հազուագիւտ են կամ նոյն իսկ գոյութիւն չունին. ինչ, այ, աը, աւ, էյ, Ե, ուս։

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ հետեւեալ կէտերը անքի կը զարնեն.

ա > ու. օր. հաց՝ հուց, պարտք՝ բուրք, բաց՝ բուց, բերան՝ բէրուն, չար՝ չուր:

Ն > ի. օր. մեր՝ միր, մեք՝ միք, զմեզ՝ ըզմի:

Ը > ա. օր. հացը՝ հո՛ւցա, բերանը՝ բէրո՛ւնա, պարտքերը՝ բուրքբէրա:

Ն > էյ. օր. երկինք՝ յերգէնք, հողին՝ հօքէն, գիս՝ յէյս:

Ու > աւ. օր. սուրբ՝ սաւրի, անուն՝ անւան:

Հատուածին մէջ կը տեսնուի որ հայցականի համար կը գործածուի միշտ զ նախդիրը, իսկ բացառականի և ներգոյակաւնի համար ի նախդիրը Վերջինը խորունկ հնութիւն մ'ունի և ոչ մէկ բարբառի մէջ կը գտնուի. օր. ի գէղէնքա՝ ի գետին, ըզմիր հուցա՝ զհաց մեր, ի փուրցունքա՝ ի փորձանա, ի չուրքէն՝ ի չարէն, զիմ բէրո՛ւնա՝ զբերան իմ, զիմ՝ չարգո՛ւմա՝ զթշնամին (զչարակամն) իմ են:

ՆՄՈՅՇ

ՍԻՆՐԻՈՅ ԲԱՐԲԱՌՈՎ

Արամօ գիւղէն *)

Եւ միւր Դուդա իւ գուս յերգէնքա. սաւրի ըննու քու ա- նաւնա: Ու ուքու քու ըրքայութէնա ու ըննու քու ըաղաղ չուս- մա գու յերգէնքա հանց ըննու ի գէղէնքա: Զմիւր հուցա ի ա- մէն ջ'ուք դադա մի ըսցօր: Ու գղէ գմիր բուրքա չուսմա միք գղէնք միգ միգա բուրքբէրա: Ու չը սալմէս ըզմի ի փուրցուն- քա. լաքին նաջլի ըզմի ի չուրքէն: Լալն քու է ըրքայութէնա ու քու լաթա ու ըճգահամակա լրի յէղդայնքա ամեն:

Եւ Ասդուն գիմ բուրգունգա բ'ուց ու գիմ բ'էրունա նաղմի քու գօրշհութէնա: Օրշհալ համաքում ու ըրթթը հա-

*) Տես Հանդէս Ամսօրեայ, 1907, էջ 27.

դառն ընթացիկ սաւրի էրօրթօթէնա գիւղաու գձըթթա ու
 գձօթէն սաւրիա համագալթի յէգգայն յէգգայնքա ամին։

Եւ Աստուծ շաղէրա էգէն նէկէն յէյս, ու շաղէրա էլայն
 էր վաս։ Շաղէրա ասէցայն զիմ գունձայն, թի չբագէր խալաս
 էր Աստուծայն։ Լաքին դուն, յա Դիր, նաքրն իս ու զիմ օձն իս
 ու զիմ գ'ըլուխա բ'անցրացնուլա դուն իս։

Դրությամի քուլ, Դիր, սաղգէցօ զիմ չարգումա ու լամն
 նէկի զիմ գունձ լալն իս քում արդն իմ։

Մաջդ Դուգա ու Ջրթթա ու Հէթէն սաւրիա։

12. ԱՐԱՐԿԻՐԻ ԲԱՐՔԱՆ

Արարկիրի, Տիվրիկի, Կիւրինի, Տարէնաէի, ինչպէս և Կեսաւրիոյ գիւղերու ջանքի մը զիւղերու հայերէնը՝ ունենալով բաւական հասարակաց դժիւր՝ միացուցի մէկ անուան տակ, զոր և կը կոչիմ Արարկիրի բարբառ, որովհետեւ Արարկիրն է այս շրջանին ամէնէն մեծ կեդրոնը. Տիվրիկ, Կիւրին, Տարէնաէ և Կեսաւրիա կրնան կազմել անոր ենթաբարբառները:

Բուն Արարկիր քաղաքին բարբառը քննուած է մանրամասն կերպով նոյն տիպի լեզուաբան Մէլիք Ս. Դաւիթ քէլի ձեռքով (տես Հանդէս Ամսօրեայ 1900—1906 տարիները): Հոն կը գտնենք նաեւ քանի մը բնադիրներ՝ բուական ճշտութեամբ զրի առնուած: Արարկիրի հանելուկներու հաւաքածոյ մը կայ Բիրտկնի մէջ, 1900, էջ 135: Միւս ենթաբարբառներէն հետեւող նմոյշները կան.

Կիւրինի ենթաբարբառով—Բիւրակն, 1898, էջ 839.—1899, էջ 410, 425, 478.—1900, էջ 331, 634:

Տարէնաէի ենթաբարբառով—Բիւրակն, 1899, էջ 295, 498 և 572:

Կեսաւրիոյ գիւղերու ենթաբարբառով*)—Բիւրակն, 1898, էջ 331, 406, 454, 580, 647.—1899, էջ 74, 200.—1900, էջ 469, 636.—Բանասէր. 1902, էջ 174—5:

Տիվրիկի ենթաբարբառով—տես Էմինեան Ազգագրական Ժողովածու, հատ. 2. էջ 206, 312, 327, 364, 378:

*) Կեսաւրիա քաղաքը, ինչպէս և անկէ առեւտուք ամբողջ հայաբնակ թրքական է. բայց կան քանի մը գիւղեր՝ որոնք հայերէն կը խօսին. այս գիւղերն են՝ Էֆէրէ, Էվէրէ, Թոմարդա, Մունճուսուն, Նիզէ, Պարահէսի, Ֆէնէսէ: Նոյնպէս է նաեւ Նոզդաւ. քաղաքը թրքական է, բայց ունի քանի մը հայաբնակ գիւղեր:

Արաբկիրի բարբառը 7 ձայնաւոր ունի. ա, տ, է, ը, ի, օ, ու. բաղաձայնները երեք աստիճան ունին (թրթռուն, թրթռուն շնչաւոր և թաւ), Սակայն այս կողմէ Արաբկիրի բարբառին շրջանը երկու մեծ ճիւղի վերածելու է. առաջին ճիւղին կը պատկանին Արաբկիրի բարբառն ու Տիվրիկի ենթաբարբառը. իսկ երկրորդին կը պատկանին Կիւրինի, Տարէնաէի և Կեսարիոյ ենթաբարբառները: Վերջին ճիւղին հիմնական տարբերութիւնն այն է որ բաղաձայններուն մէջէն թրթռուն շնչաւորներու խումբը ամբողջապէս կը պակսի: Նմանապէս մինչդեռ Արաբկիրի բարբառը այ երկրորդաւոր կը վերածէ ա, Կիւրինի և միւս ենթաբարբառները կը դարձնեն զայն է:

Երկու ճիւղերուն և անոնց ենթաբարբառներուն ընդհանուր յատկանիշները հետեւեալներն են.

1. Գործիականի մասնիկն է օք (փոխանակ ըսելու ուլ). աւսիկա դրաբարի ա բունին յոգնակի գործիականի մասնիկն է, որ հոս եզակի նշանակութիւն առած է: օք, ծէրքօք կամ ծէրքօք՝ ձիւքով, խօսէլքօ՝ խօսելով են:

2. Սահմանական ներկայի և տնկատարի մասնիկներն են զա, զօ, զու. ասոնք կը դրուին բայէն առաջ կամ յետոյ և ձայնաւորով սկսող բայերուն քով կը կրկնուին. ինչ.

Արբ.—դրգո գո՛ւ՝ կը յրկէ, զրսո գո՛ւ՝ կըսէ, գէթա գո՛ւ՝ կերթայ: Կիւրին—զօ խրխղէս՝ կը խեղդես, զօ գէրթամ՝ կերթամ, զուղէ զօ՝ կուտէ:

Կեսարիա—զա գէրթամ՝ կերթամ, զա գոռղէն՝ կուտեն:

Տարէնաէ—քէրէմ՝ զա՝ կը բերեմ:

Թէ ձայնական փոփոխութեանց և թէ քերականական կազմութեան մէջ Արաբկիրի բարբառը նոր երևոյթներ չ'ընծայիր և կրնանք ըսել թէ առհասարակ հին հայերէնին հաւատարիմ բարբառ մ'է, մանաւանդ երբ համեմատենք Կիլիկիոյ բարբառին հետ:

Միակ ձեւը որ կրնայ քիչ թէ շատ հետաքրքիր համարուի՝ Կեսարիոյ ենթաբարբառին մէջ անորոշ դերբային սեռականն է. ինչ. մընալույի, խօսէլույի, դալույի, էրթալույի են: Ինչպէս կը տեսնուի, ասոնք ստացած են կրկին սեռականի նշան (ու և ի), բան մը՝ որ ոչ մէկ բարբառի մէջ գոյութիւն ունի:

Արաբկիրի մէջ շարունակականը կը կազմուի նը մասնիկով. օք. գէրթամ՝նը, խմիմ՝նը:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

1. Արաբկիրի բարձրառով*)

Նասրէզդին խօջան յիւ դան մէջը աղօթած վախճան ըսաց Աստու. «Ըման Ասված բարա, Բշ գլխի գու, յընձի հարիւր լիրա ղըրգու. շադ բէքք ունիւմ փարայիւ. Ըման թոմամ հարիւր լիրա յընէլու ո, տգոր մէգ հադ մը բադաս՝ ղոխսանը ինը հադ յըլլին նո՝ չօթթէր. հոմ ղոյ չէմ առնարա:

Խօջան յահուրի դուրացին մը գունէնա գու վօր ան դախըրոն գէնէրը նստէր ո էդէր. խօջային ձանը լսածին գիւրի գէթա յընգաջ դու գու յու յէքքէն յինք յիրէնը գըստ գու.

— Երոջուփա ղոխսանը ինը օսգի գէսնա նո իրաւցընէ՛ չառնա գի (< պիտի) խօջան. էս լիրանէրը իսա բաջայէն վար ձըրքիւմ ղոյ գէսնամ Բշ գէնա գի իդա խօջան:

Կէքքէն ղոխսանը ինը լիրա քէսոյի մը մէջը գէնա գու յու գուրգա գու բաջայէն փըրթ... վար նէդո գու. յինք ալ հօնիդ բոքլամիշ գէնա գու քի գէսնա գէ խօջան Բշ գէնա գի:

Խօջան հրմըն օջախը վազո գու յու գէսնա գու քի գէնա գու քի յընգէր ո ֆօն. թէգ մը գառնա գու, ղէշոգի մը վրան նսգի գու, քէսոն բանա գու վօր՝ Բշ գէսնա... օսգի՛, Կէքքէն բաշլայոյ. գու մէգիդ մէգիդ հարմէլ. գէսնա գու քի ղոխսանը ինը հադ էն օսգիները. մէյ մալ գու հարմէ, էրգուք գու հարմէ՛ բոքլի յաղըլմիշ էդա ըսէլօք. յոմմէն հէդ հրսաք էնէլուն նօրէն ղոխսանը ինը հադ գըգնա գու. յէքքէն գըստ գու Աստու. «Դու ոք ղոխսանը ինը լիրանէրը ղըգէցիւր յընձի՝ հոլըթ մէգալ մէգ հադնալ ղըգէս գու:

2. Կիրնիի ենթաբարձրով**)

Օրը շադ է քանց գորէգը:

Աստուծու բըհաձը գէլը չուգէր:

Ուգօղը չի գիգէ՝ փշօղը գիգէ:

Էրգըրի ուք է հանէր՝ դիրուն հօքին:

Ղըքը գէսածը դիրուն խէր չէնէր:

*) Տես Հանդէս Ամսօրեայ, 1900, էջ 251, Հեղինակին մէջ բերած ցուցմունքներուն համաձայն վերածած եմ գիտական ուղղադրութեան:

**) Տես Բիւրակն, 1899, էջ 410, 425, 473:

Փըչաձ օջախը ջուր չուզեր՝
 Խըադ խրադ լէսն ի վէր, յէս դօ գէրթամ ձօրն ի վէր,
 Էրթ դաս, դարի չուզէր:
 Մէգը մէգուն էքի մը դվեր է, էնի էնօր գիզ (ողկոյզ) մը
 հաղօղ չէ գըվեր:
 Մայը փշէլօլ (մանր փշրելով) փօր չի գըշգանար:
 Ուզողուն մէգ էրեսը սեւ, չի դըվօղուն էրգու էրեսը:
 Գէդէն անցար դէ գաւառը դօ խըղդիս:
 Գօվիս մէնէր է, խարիս գըյէր է:
 Դուռիդ դօց բռնէ՝ դրացիդ դօրթ բռնէ:
 Բազը ձուռ է, գօվը դաթ դօ չի դար:
 Սուդ խէնթ էդէր է, վանքին հալէրը գուդէ դօ:
 Զաղարջը ջուրն է դարի՝ շախշախ դօ բռնա:
 Գաղու չէդած մուգ դօ բռնէս:
 Թէմբէլութէնէն իշուն «քէոի» դօ գըսէ:
 Սօխ գէրած չիմ օր սիրդիս էրի:
 Դանձ էիր նը հասար, խնձօր էիր նը գէյմըրէցար:
 Զայը (ծանր) նադիր օր լիւր դաս:
 Թէք ինգիզին (ընկոյզին) քար չի նէդէր:
 Մէյմէգի միս գուդէն դօ:
 Թըքալին բէրնօլը դը գէրցնէ, գօթօլը էշքը գը հանէ:
 Սադգաձ էշ կը բա՝ օր նալը քէշէ:
 Սօխին բարսը (քաղցրը) չիլար:
 Մէյմէգի իշին (համար) դուշուն (գնդակ) դամին դօ (կը
 սեղմեն):

3. Տարէնտէի ննթաըարըստով *)

Զի հաջնաձ մարդը շօրէր գուրցէ գա օր փօրդ-քօքօգը նէ-
 դէ գա:

Ասվաձ լէռը գը հայի՝ ձունն անօր գէօրէ գուգա:
 Վար թուքէս մօրուք, վէր թուքէս ԲԸԵԸԸԸ:
 Հէյ սիրդդ սիրէմ Ասվաձ, գօմէշը գօդօշն լիւն է:
 Բանին մէշ բան գա, մաձունին մէշ թան գա:
 Հարսնիք գէրթամ, դաթա գուտէմ թէ դան նէ:

*) Տես Բիւրական 1899, էջ 498:

Ձերթայլը ադ ջաղարչը՝ չուղէիւ ադ բաղարչը,
Գոյած (կոտորած) ընդուզը հաղարն անցավ:
Ջուրը տէսնա ձուգ գըլլա, գաղուն դէսնա մուգ գըլլա:

* * *

Դնդուկ դնդուկ մաղարա, մէնք հարս մ'ունինք գը խաղա,
Ջուրը ցըքէնք կը լօղա, ջուրէն հանէնք գը դօղա, ձէոքը չամիչ
մը դանք նէ, մինչէվ իրիգուն գը խաղա:

Աղվընի, խաղից գուքաս.—Արիւնօղ ձօլէն.—Վըրադ օրք
արիւն չէ էղէր.—Ասդուձու հրամանօլ:

Արարը փօսն ընդալ, գըլօխը դուրսն ընդալ:

Քէօքը ֆէօղին մէչ, միչուզն էշին մէչ, գըլօխը փօրուդ մէչ:

Աննէրդ գէրմուր՝ անդանազ քէրթուք (աքլորի կատար):

4. Կեանքի յնթարարառով

ա. Մուննուսու գիւղէն *)

Մարթ մը մէգ հաղիգ աչգին մը ունէ դըլէմ, օր ըաշխա
գէդի գիգիլի դղայի հէդ գը գարքէ: Օր մը էս մարթը գէլէ իր
աչգանը դունը էրթալու, փէսին հէդ, աչգինին հէդ գէսնըվլուլի,
էրթալ իքէն ջամփան, լինչ գըսէս, դայայի մը արալլիք՝ աւլա-
նի մը ձաքէրը՝ առչէվնին իրէք դարվան բըլուդ դղա մը առէլ
գա դուդէն: Էս մարթը հէմէն գը վաղէ, շադ մը էգիլէթնէրօք
գը խըլասէ: Ինքը մէգ աչգինէն ըաշխա գավադ չուննալուլին
համար.—«Իմ սօն օրիս Ասդուձ ինձի դղա մը դվալ՝ դէյի շադ
գը խընդա: Էնգիւց դօմդօրթ էդ խըլասած դղան գուջալը ա-
ռած, աչգանը դունը գէրթա:

Աչգինը խընդալէն, «հէր, էս ավը հւրգէղէն ավլամիշ
էրիլ» գըսէ:

բ. Պալահէսի գիւղէն **)

Աղէնօք Ուղուգէլի անուն գէդի մը հարուսդին մէգը հէչ չօ-
ջուկ չուննար էղէր, մէգ օր դիւշիւնմիւշ գէնէ օր, աշաքա իմ

*) Տես Բիւրակն 1898, էջ 407.

**) Տես Բիւրակն, 1898, էջ 580.

դուռին ջովասաթը ըզմէն Էզիյէթ քէշէլմընըյին համար մը Ասձ-վաձ ընձը չօջուխ գա չի դա՝

Էս դիշիմնգէյօք ինդէր աղային հէզը՝ թաղդիլի դըյաֆէթը, բէլլէլու գէլլէն Բէլլէն իրէն դավրիշի մը րասդ գուքան, Հա-րուսզը բադիվ գուգա դարվիշին, դարվիշն է—Ասձուձու բարին իննն, ա՛ղա գըսէ՝

Հարուսզը դարվիշին՝

— Դուռն իմ իշխան ըլլալիս՝ էնօր է աղա ըլլալը ինչէն գա գիգէնաս, ըսաձը գիբի, դարվիշն է՝

— Սէ գի գիգէմ օր, գըսէ, ինչ օր էս դարը չօջուխ չուն-նալուդ համար, աջալա դուռն ջովասաթը ըզմէն Էզիյէթ մը գա քէշէ ղէյի թաղդիլի դըյաֆէթ Էզիյէ էք. ամմա քու դունդ մէշը գդնվող փիթին ջովասաթը քէզմէն խօշնուդ է. Էզէր քի-չուգ մը առաջ էրթաք նա, ջուրը մը րասդ բըզը գուքաք, ջուրը խնձօր մը բըզը պէրէ, էդ խնձօրը առ՝ էրէսը ձիուդ գէրցուր, մէշն է գնըգիդ՝

գ. Էվէրէկէն *)

Փամէրնիս փըլցըվաձ,

Սըրգէրնիս խըռօվաձ,

Ամբարը չըքա հաց...

Օրդնյալ էս, Դէր Ասվաձ,

Դուրսվիքը ձիւն ձըմէո,

Փագվէր է ջամփա լէո,

Նէ Լգօդ, նէ էրթօդ,

Չօրս դընիս վախ ու դօդ՝

Ահանց դէ չօրս ամիս

Չը դըրինք բէրաննիս

Բադառ մը միս, բուլղուր,

Համփիրթին մէզի դուր՝

Ձիձ ձըձօդ մէսիւմնին՝

Ուգէլու գաթ չունին,

*) Տես Բանասէր, 1902, էջ 174:

Գա գուլան ինչու՝ ըզուն...

Էրէնին հայիս դուն:

Էրզըթէ սիրդ բէզդ է,

Ձէսքիդ է (ալ) չի աղգէ...

Ձօցվօրը դուննէ դուն՝

Գա մուրա հաց աքուր:

Էդ աղէն զօռէլէն

Դէլ զիւրի գօռալէն

Ալաղգէնէր գա թափնէն...

Երջէնէնէր գալուրին:

Դէլէն դուրս, քիզէրը,

Անքրիստօս թուրքէրը

Հէրիւր մարթ քշէր էն...

Վայ անխիղ անօրէն...

13. ԱԿՆԱՅ ԲԱՐԲԱՌ

Ակնայ բարբառը կը խօսուի միայն Ակն քաղաքին մէջ՝ իր շրջակայ քանի մը հայ գիւղերով։ Այս բարբառով գրուած հատուածներ կը գտնուին Յ Ճանիկեանի ազգագրական հարուստ ժողովածուին մէջ (Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլիս, 1895) և Մ. Ս. Դարբիէլիանի ընդարձակ, բայց ոչ գիտական մէթոտով գրուած ուսումնասիրութեան մէջ (Ակնայ գաւառաբարբառը. Հ. Ա. 1908—1911 և շար.)։ Ուրիշ համառօտ բնագիրներ կան Բիւրակնի մէջ 1898, էջ 101, 330, 360, 393, 492, 557, 565, 601, 827, 895.—1900, էջ 388, 695։ Ակնայ բարբառով համառօտ խօսակցութիւններ կան նաև Տարեցոյց նշանՊէրպէրեանի, 1897, էջ 67—72. 1898, էջ 23—24, 147.—1899, էջ 54—71, 1900, էջ 254—266, 1903, էջ 145—168 և «Երանոս Աղբար կամ Թապալաքեար վարժապետը» ու «Թապալաքեար Փիլիկ աղապր աղջիկտեսը» կատակերգական գրուածքները։

Ակնայ բարբառն ունի 8 ձայնաւոր, ա, է, ը, ի, օ, էօ, ու, իւ և երեք կարգ բաղաձայն՝ Արաբկիբի բարբառին նման։ Իր ձայնական փոփոխութեանց մէջ յատկանշական պարագաները հետևեալներն են։

Հին հայերէնի ա ձայնը ռնգականէն անմիջապէս առաջ գտնուած ժամանակ կը դառնայ օ՝ ինչպէս է և Համշէնի բարբառին մէջ. օր. ճանճ՝ ջօնջ, անալի՝ օլլի, անձրև՝ օրզէվ. — ու ձայնաւորը կը դառնայ իւ, իսկ ո և օ կըլլան էօ. ինչ. ունիս՝ իւնիս, ութ՝ իւթ, չորս՝ չէօրս, դուռն՝ դէտո, այսօր՝ աուէօր են։

Ակնայ բարբառին միայն յատուկ գիծ մ'է ո շունչէն անմիջապէս առաջ գտնուած ձայնաւորներուն քով աւելցնել յ կիսաձայնը. ինչ. մահ՝ մւայ, գոհ՝ գօյ, շահ՝ շւայ, ահ՝ ալայ են։ Այս յատկութիւնը նոյն իսկ ուսեալ Ակնեցոց քով անխուսափելի է։

Երկբարբառներու փոփոխութեանց մէջ նկատելի են այ > ա, ոյ > ու, իւ > ու. ինչ. մայր՝ մար, հայր՝ հար, լոյս՝ լուս, արիւն՝ արուն, ձիւն՝ ձուն են։

Բաղաձայններու փոփոխութիւնը ճիշտ նոյն է՝ ինչ որ խար-
բերդի, Արարիկերի և Սեբաստիոյ մէջ:

Ակնայ բարբառին քերականութիւնը չի ներկայացներ առան-
ձին յատկանշական դժեւր. իսկ եղած ինչ ինչ տարբերութիւն-
ները յառաջացած են ընդհանուր ձայնաբանական օրէնքներու
ազդեցութեամբ. օրինակի համար սեռականի իւ մասնիկը. ինչ.
Ասորիւծիւ՝ Աստուծոյ, հօքիւն՝ հոգւոյն, մէռէլնէրիւն՝ մեռելներուն.
նոյնպէս սահմանական ներկայի և անկատարի գիւ (կու) մասնի-
կը. ինչ. գիւ դամ՝ կու տամ, գիւ լամ՝ կու լամ: Բայական վեր-
ջաւորութեանց մէջ և ձայնաւորը ռնգականներու քով կը դառ-
նայ ի, իսկ ուրիշ տեղ կը մնայ անփոփոխ. օր.

գիւ խըրգիմ

գիւ խըրգէս

գիւ խըրգէ

գիւ խըրգինք

գիւ խըրգէք

գիւ խըրգին

Սեբաստիոյ բարբառին նման՝ անկ. ու կատ. յրգ. ա դէմքին
վերջաւորութիւնն է անը (հոս ան՝ օն ձայնափոխութիւնը տեղի
չ'ունենար), որ աւելի նման է հայերէնի արջ վերջաւորութեան,
քան թէ միւս բարբառներուն ինը ձևը. օր.

Հին հայ. ուտէար > աշխ. կուտէինը — Ակն. գիւլէանը

Հին հայ. բերար > աշխ. բերինը — Ակն. բ'էրանը

Ապառնիին մասնիկն է դի, որ ձայնաւորի առջև կը կրճատ-
ուի և կ'ըլլայ դ. (ասիկա պիտի ձեին համառօտութիւնն է) օր.

Ներկ. ապ.

Անց. ապ.

դի բ'էրիմ

դիւդէի

դի բ'էրէս

դիւդէիւր

դի բ'էրէ

դիւդէր

դի բ'էրինք

դիւդէանք

դի բ'էրէք

դիւդէիք

դի բ'էրին

դիւդէին

ՆՄՈՅՇ

Ակնայ բարբառէն *)

- Նըսդէ նայիմ, յէգէն Թօրօս, ինդէօր էս:
- Ձառա իմ ա'ղա, Ասված գէնք դա:
- Ի՞նչ գա իշ չի գա, յէ՛գէն:
- Բաղվազան գէնթանությանդ դուվաջի ինք: Հրամանքէդ իրիջայէ մի իմ էգէն: Ըմմա չի գ'իդիմ քի խաբուլ գանէս:
- Ըսէ նայիմ, խաբիլիլ գ'օրձ է իսէ, փէ'ր աղէգ:
- Վէր Ասված, վար հրամանքդ: գ'լէօխս նէդի գ'ա նը ռւր գէրթամ: Տէլքէթ հէօս դի գ'ամ: Թաջիզութիւն չի դանք, ա'ղա: Խընթիւքս սա է թը՝ առիւդիւր մի գա՝ դի տնիմ: հաղար ղրուշ բագաս է: քէրէմ առէ գիւր, Ֆայիզօվը գիւդամ:
- Թանվիլ մի գ'րէ, Գաւրաքէդ, առ սա բ'ալլին, գ'հա նէրսի դօլաքէս հաղար ղրուշ բ'էր, յէգէնին գիւր, Թանվիլը առ:
- Շինօյհրապալ իմ աղա, Ասված իշխանության բահէ:
- Հարսի՞ն իշ գա իշ չի գա: առիւդիւրնէրը ինդէօր է:
- Ասված քէրէքէթ դա, ըմմա առիւդիւրնէրը քէսաղ է: ցօրէն, բանիւր շադ գիւդ'ա, լաքին թիւքէնջիլնէրը էռէչքը գէրթան, գիւ բ'էրին: Յասսիս գանին քի էռէչքը մարթ չի դէրթա: մդիգ չին անէր գինէ գէրթան, էսնէֆը նէղը գիւ ֆա, անիւնց քէր մի գիւդա գառնէ: Բ'էրօղը գուգէ իւր (որ) դընվօրին դա, ըմմա մդիգ անծղն օվ է: ջ'օրին բ'էռնօվ ձ'էռքէն գիւ քաշին գառնին: քիչ մալ դ'իմանա նը՝ գիւ ձէձին: Հէդդս չէ ըմմա, չիլ-լիւր իւր ժամը ձանիւցիւմ անին քի անիւնցմէ բ'ան մ'անէք: Հայն իւր անիւնցմէ չառնէ նը առաձնին չին գընար ձախէր, ալ չին առնէր:
- Ադ բսածդ էռէչ էր: ան վախթը խասքին մէգը գամ իւր իշը գ'իշիւթիւն մի անէր նը՝ ժամը գանիւնէյին թը ան մարթէն միս գամ իւրիշ բ'ան մ'անէք, չէյին առնէր: մինչիւզ իւր գ'ար մէղա ըսէր, նէօրէն ձանիւցիւմ անէյին քի, առէք: Հըմա էռչի միյափանութիւնը չիգա: աղէնդ բ'անէր ձանիւցիւմ չանվիւր: անին ալ նը՝ վօրը մդիգ գանէ, վօրը չանէր: Դ'իւն քիւ գ'օրձդ գէսար նը ադ նայէ:

*) Տես Հնութիւնք Ակնայ, էջ 292:

14. ՍԵՐԱՍՏԻՈՑ ԲԱՐԲԱՌ

Այս բարբառը յատուկ է Սերաստիա հայաշատ քաղաքին և անոր շրջակայ բազմաթիւ հայ գիւղերուն, որոնք բռնած են Ալիսի հովիտը, Սերաստիայէն սկսեալ դէպի արևելք մինչև Զառա-Հարաւային սահմանն է Ուլաշ. այս գիւղէն սկսեալ մինչև Ման-ճըլըզ և անկէ հիւսիս-արևմուտք՝ Թօնուս գաւառակը՝ մինչև Կէ-մէրէկ կը պատկանի Կիւրիւնի ենթաբարբառին։ Ալիսի հովիտին գիւղերը քիչ մը կը տարբերին քաղաքին բարբառէն։ Առանձին ենթաբարբառ մը կը կազմէ Բրգնիկ գիւղը, որ կը գտնուի քաղաքէն մէկ ժամ հեռու դէպի հիւսիս-արևելքը։

Սերաստիոյ բարբառը ուսումնասիրուած չէ դեռ. զարմանալի է որ բնագիրներ ալ չկան հրատարակուած։ Առաջին անգամ Փարիզի մէջ առիթ ունեցայ քննելու Սերաստական պալթուցիկներու հնչումը Ռուսոյ արբային ձայնախօսական գործիքներով. արդիւնքը հրատարակուած է իմ Les explosives աշխատութեանս մէջ։ Բարբառին վրայ պր. Կ. Գաբրիկեան ունի ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը՝ որ վարձատրուած է Իզմիրեան մրցանակով, բայց դժբախտաբար դեռ անտիպ է։ Այս աշխատութենէն քաղելով՝ պր. Գաբրիկեան բարի եղած է ուղարկելու ինձ բարբառին ուսումնասիրութեան վրայ համառօտ տետրակ մը և մի քանի էջ բնագիր, որ առաջ պիտի բերեմ քիչ յետոյ։

Սերաստիոյ բարբառին ձայնական դրութիւնը նման է Կարնոյ և Խարբերդ-Երզնկայի բարբառին։ Ձայնաւորներուն մէջ, բացի ա, է, ը, ի, օ, ու ձայներէն, կը գտնենք նաև m, n, էօ, իւ և ձ. Վերջինը Սերաստիոյ յատուկ յատկանշական ձայն մ'է, որուն հնչիւնը մօտաւորապէս ուէօ խումբին արագ սրտառանութեան նման է։ Կը գտնուի բառին սկիզբը և մէջը, բայց միշտ շիշտի տակ. երբ շեշտէն զրկուի, կը դառնայ պարզ օ. ինչ. զ'ձրդ՝ գորտ, սեռ.

գ'օրդան. Բ'աղգ՝ բողկ, սեռ. տր Բ'օղգի, բց. Բ'օղգէ, գրծ. Բ'օղգօլ ևն. Ե (հնչուած ծանր իէ) աւելի սովորական է Ալիսի հովիտին գիւղերուն մէջ. ինչ. մեր՝ մեր, Գարաբնդ՝ Կարապետ, գ'նացեր՝ գնացիր, Բ'երան՝ բերան ևն. Քիչ անգամ կը դանհնք m. ինչ. ճ'տոր՝ ձեռք, մ'ոռէլ՝ մեռեալ:

Բաղաձայնները ունին երեք աստիճան. Թրթռուն, Թրթռուն շնչաւոր և Թաւ, որոնց փոփոխութիւնը ճիշտ այնպէս է, ինչպէս Կարնոյ և Խարբերդի բարբառներուն մէջ. Հոս ունինք նաև 3 ձայնը, որ շատ անգամ կ'աւելնայ ձայնաւորով սկսող բառերուն սկիզբը. ինչ. չագի՝ ագի, չաբէ՛թ՝ արեթ, Ժալիս՝ Ալիս (գետը):

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ կարեւորները հետևեալներն են.

Ե Թէ միավանկ և Թէ բազմավանկ բառերուն սկիզբը երբեմն յէ և երբեմն է. ինչ. յէկ՝ երբ, յէգ՝ եզն, յէգէրէլ՝ եզերել, էրէս՝ երես, էրգաթ՝ երկաթ, ևն. Բառին մէջ է, m, ե. ինչ. Տէրու՝ հերու, ճ'տոր՝ ձեռք, Բ'երան՝ բերան ևն:

Ո միավանկ բառերուն սկիզբը կ'ըլլայ օ, բազմավանկերուն սկիզբը օ. շեշտի տակ օ, անշեշտ օ. ինչ. օվ՝ ով, օջ՝ ոչ, օրց՝ որձ, օրթ՝ որդ, օրի՝ որբ, գ'օրդ՝ գորտ, սեռ. գ'օրդան, փօր՝ փոր, գ'օրծէլի՝ գործելի (ածուխ), օսգօր՝ ոսկր, օշխար՝ ոչխար. Բացառաբար վօռ կամ յօռ՝ յետոյբ:

Երկբարբառներուն մէջ այ > ա, իւ > ու, ոյ > ու. ինչ. մար՝ մալր, գ'ալ՝ գայլ, ալուր՝ ալիւր, արուն՝ արին, լուս՝ լոյս, ընգուգ՝ ընկոյգ:

Բաղաձայններուն մէջ նկատելի են. ք դարձած յ, որ կը պատահի Ալիսի գիւղերուն մէջ. ինչ. վայհ՝ վանք, իրէյհ՝ երեք, փափայհ՝ փափաք.—կ դարձած յ՝ բաղաձայնէ առաջ. ինչ. այնադ՝ ակնատ, հրըշտայնին՝ հրեշտակներ, ջայ մը՝ ճանկ մը, ախջիյ դըս՝ աղջիկ-տղայ, Բ'այլա՝ բակլայ ևն. Գ ձայնը՝ ուր որ ք հնչումն առած է, կը դառնայ նոյնպէս յ, իսկ ուր որ գ հնչումն առած է, կը դառնայ յ. ինչ. Թայիվօր՝ Թագաւոր, լօյցընէլ՝ լոգցնել, գօյհ՝ գոգ. հիյ՝ հինգ, գ'օյհնօց գոգնոց, լօյնալ՝ լոգնալ, գայնիլ՝ կանգնիլ, հիյնօց՝ հինգնոց. ասոր համեմատ ալ շաքիյհ՝ շապիկ (անցնելով շապիք ձևէն):

Հ միավանկ բառերու մէջ, այն է շեշտեալ ո ձայնին քով

կը դառնայ Ֆ. ինչ. Ֆեր՝ հոր, Ֆերթ՝ հորթ, Ֆեղ՝ հող, Ֆեք՝ հոգ, բայց հօրալ՝ հոգալ, հօրէզէր՝ հորի եղերք են:

Տր կը վերածուի յյ և եթէ անկէ առաջ ռնգական կայ՝ կրնայ կորսուիլ. ինչ. զըյէլ՝ կտրել, զըյուզ՝ կտրուկ, զըյիջ՝ կըտրիճ, հընյէլ՝ ընտրել, մայյը՝ ման(տ)ը, ծանյը՝ ծանաւ, զօյյէլ՝ կտորել, Բէյյէօս՝ Պետրոս են:

Բերգնիկի ենթաբարբառին մէջ կը գտնենք ա $> \hat{a}$, օ ձայնափոխութիւնները, որ չկան Սեբաստիոյ բարբառին մէջ. ինչ. բձնիր՝ պանիր, Մօյյամ՝ Մարիամ, աղօնգ՝ ատանկ, այդպէս, ինչ՝ խաչ, ժօմանգու՝ ժամանակով են: Ո ձայնը կը դառնայ ա՝ վ, մ. ն ձայներուն քով. ինչ. Գալլըուն՝ Կովտուն (գիւղի անուն), գ՛ամէշ կամ գ՛ալմէշ՝ գոմէշ, մինչև անգամ անըիր՝ 11, փոխանակ աճկ. onbir:

Քերականութիւնը շատ նման է Պօլսոյ բարբառին. հոլովուածը նոյն է. Դերանուններուն մէջ նկատելի են՝ ասի, աղի, անի՝ այս, այդ, այն, զըվիզազ՝ սոս, զըզէ՝ ասկէ. ասոնցմէ նաև զաւնգըս, զըվիզանգ՝ այսպէս: Բայերուն պարզ ներկան կը կազմուի Կարնոյ բարբառին նման՝ յետադաս զը մասնիկով, որ երբեք կընայ առաջ ալ դրուիլ. ձայնաւորով սկսող բայերու քով կը դրուի գ նախամասնիկը, բայց զը յետամասնիկն ալ աւելցնելով շատ անգամ. ինչ. հարցնէ զը, ցքէ զը կամ զը ցքէ, գէլլէ կամ գէլլէ զը, գէրթա կամ գէրթա զը, զըսէն զը: Միավանկ բայերը կառնեն զու, իսկ զամ բայը գ՛ու. ինչ. զուղա, գ՛ուզա: Շարունակականը՝ որ Կարնոյ մէջ գոյութիւն չունի, կը կազմուի Պօլսոյ նման զօր մասնիկով, բայց հոս զը մասնիկը միայն ձայնաւորով սկսող բայերու վրայ կ՛աւելնայ. ինչ. Բ՛էրէմ՝ զօր՝ կը բերեմ կոր, զընէք զօր՝ կ՛ընէք կոր, զուէյի զօր՝ կուտէի կոր:

Ապառնին կ՛առնէ ըիղի մասնիկը, որ կրնայ բայէն յետոյ ալ դրուիլ և ձայնաւորի քով կ՛ըլլայ ըի. ինչ. ըիղի դամ կամ դամ՝ ըիղի, բայց ըի ընենք:

Պոնարհման մէջ ձայնաւորի փոփոխութիւն չկայ. միայն կատարեալը կը ցուցնէ յգ. ա. դէմքին մէջ անը, որ համաձայն է հին լեզուին. ինչ. գ՛րէցանը՝ գրեցինք: Ալիսի հովիտին գիւղերը և Բերգնիկի ենթաբարբառը այս եմ վերջաւորութեան տեղ կը դնեն իմ. ինչ. Բ՛էրիմ՝ զը՝ կը բերեմ. բացասականի մէջ Ե կը դառնայ ու. ինչ. չում ջօշնար՝ չեմ ճանչնար:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

Սերաստիոյ քարքառէն *)

1. Գրվածը չավրովիր

Ժամանակին թաքավորին մէկը թէքդիլ գէլէ, Գնաւն իրէն էլման գէդ մը գէլէ յէնջէլը, Գէդը բոնէ գորովէր մինչէլ ազը գէրթա օր էրգու մարթ թուղթ մը գրէն՝ ջուրը ցքէն գօր՝

— Ի՞նչ գրէնք գօր—դէյի հարցնէ զը նէ՝

— Ի՞նչ բի ընէնք, աա ինչին ախչիզը աա ինչին գլին գրինք գօր. անինչին ախչիզը նաինչին գլին—գըսէն գը՝

— Իմ ախչիզս օրու գրէնք բիդի — հարցնէ զը թաքավէօրը նէ՝

— Գու ախչիդ ալ անիշ գէդը չօքան մը գա, անէօր գլին գրէցանք—գըսէն:

— Վայ, ի՞նչ լուէլ ըլլաւ. յէս թաքավէօր մ'ըլլամ դէ, ախչիզս չօքնի մը գլին գրէնք. ախչալք յախչիքի գա նէ ըլլալք բան չէ աղի.—գըսէ, ինչոքի, շիդագ գէրթա չօքանը գրէն, դունը միսաջիր գըլլա գը: Նոյի գը օր մանչը օրէօքը մըջը՝ մըջը՝ քնանա գօր, Գրնէ-չինէր՝ չօքնին մէղէն շինէ, գրիօքը (ծանրութեամբը) օսգի գլիտոնէ, մանչը գրնէ գը: Գառնէ ձիօր մը դանի, «գէ, ախչիզս չօքնին գլին թօղ գրէն նէյիմ» գըսէ, մէջքէն խոնջորը հանէ, մանչուն սիրգը դը խօթէ, հին ցքէ, գանի գէրթա գը: Մանչը մոռալ գրիդնա գը:

Աղգէղվանք չօքնի մը սիրիւյէն աղ մը յամմէն օր գադիլ, գուգա մանչը ձըձցընէ գոշթա էղէր: Աձը բառալի մըն է էղէր՝ բառալը յամմէն յիրինգուն նոյի գը օր աձուն ձձէրը բարբաձ է. բուդ մը գաթ օր ըսէն չիգա: Անբաջլառ չօքանը աա աձը գթէ գօր գըսէ, գէրթա հէդը ձէղգըլի գը՝

Չօքանը յէրթում-բադառ գըլլա, «Շան արուն-թարախ ըլլա, թո օր աձգ գթէմ գօր նէ» գըսէ. բառալը չաղգընար:

Ձէղգըլէլօղ թօղ ըլլան, հէղ մա նոյին գը օր, աձը սիրիւ-յէն գադիլ, գլօխն առէր գէրթա գօր: Աձուն յէղէվէ հէղքիշուք

*) Գրի առաւ պը. Կ. Գաբիկեան. վերածած եմ գիտական ուղղագրութեան:

գերթան. հեյին դը օր աղվէօր, բ'շգ'առ դղա մը՝ ածը վրան ձուէր ձծցնէ գօր յՍէնչէրն ալ մանչուն սիրդն է. հանէն դը օր, բարաբին էգէր, մանչուն հէշ բ'ան մըն ա չէ էղէր: Զարմանք կը փնան:

Զօրանը՝ «բ'արի աշօվդ դէսամը հիմա օր ածդ յէս չէմ գթէր գօր էղէր, չէրթում-բադառ դըլլայի գօր, չէիւ ալդընար գօր» գըսէ:

Բառավը՝ «Յէս քէդ մէղա. մէղքդ մգնէի գօր, գըսէ, նոյէ դէս Աստու. բ'անը օր՝ ածս գ'ուգ'ա ուէ մէխսումը ձըծցնէ գը էղէր. իշ գ'իդնամ. գ'իդէմ թէ գթէս գօր. օրմա միք (միտք) գ'ուգ'ա. Ասվազ բահէր ուէ, գ'ալագէր չէ էղէր» գըսէ:

Աս հէղու չօքանն ինէն բառավը բաշլիյէն գը չիւրարու հէդ հաջագընովիլ (հակահառուիլ). ան թէ մանչը ընձի, ան թէ՝ ընձի. էնդ չէգըր բառավը խօսքը գընէ. «Ա'սղըղէր ադէն է ածս ձըծցնէ գօր էղէր, ընձի գըյին» գըսէ, մանչը գառնէ, դուն գը բ'էրէ, դղա գընէ գը: Անունն ալ Բուլղուիլ (թրք. գտանք) գ'նէ գը: Մանչը մէղնա, ուռուօլէօր (կայտառ) գըյիջ մը գըլլա:

Ասանգ օխր՝ մը (առեհ մը) գասնի: Թաքավէօրը օր մը գինէ թէրդիլ գէլլէ. չիւրինգուն գըլլա. յուր էրթամ, յուր չէրթամ, գ'ուգ'ա բառավին դունը գիշնէ գը: Նոյի գը օր մար վու դղա մըն էն. բառավը իշ գ'իդէ թէ թաքավէօրն է, լէշիլ-բ'արցը գը ցըէ, թաքավէօրը նադի գը:

Բառավը քանի դղին «Բուլղուիլ, գըվի բ'էր, Բուլղուիլ, դըվի դար» դէյի անունը դուգա գը նէ, թաքավօրին միքըր կը քոչէ (կասկած արթննալ). հէդ մը մանչուն վրա նոյի գը, հէդ մը բառավին, «աս ասէօր դղան չըմանիւր գօր ըմմա, հըլէ դէս-նինք» գըսէ: Հէդ մըն ա գ'էմը նոյի գը օր՝ չօքնին դղուն սիր-դը խօթած ան իր իսէնչէրը բադը գ'ամէն գախված է: Խէլըր դուն գընէ, ալ գը հառդընա օր ասի ան չօքնին դղան է: «Վա՛յ, սաղ փնացէր է, գըսէ, գէցի տս հէղուն անանգ բ'ուն մը ընէմ օր, ալ իսալլսում չունէնա» գըսէ մըքքօվը:

Բառավը դէղանը (անկողինը) գը ցքէ, թաքավէօրը բառգի գը. առդըվանց գըլլա, թաքավէօրը գարթննա, մանչուն թուխթ մը գուգա, շիդագ թաքավօրին ղօնախը դար, գըսէ, քէդ յանդէդ էջա գընէնա:

Մանչը թուխթը գառնէ, իրէք օր, իրէք քիշէր գէրթա, ղօ-

Նախին յեռչեղ հասնի գը՝ «Հէլէ քիշ մը հօքնութիւնս առնէմ» գըսէ, բադապը նադի գը՝ Հէղ մալ նոյիս՝ քունը դանի, քնա- նա գը՝

Թաքավօրին ախչիգը յօդան նադէր՝ քերգէֆ նաշիւէ գօր էղէր. նադաղ դէղը խէլքը բարս գընէ (յանկարծ ասնպէս մտա- ծել), փէնջիբին գէլէ, դ'արվար նէյէ գը օր, իշ գը նէյիս, աղ- վէօր աղվէօր դղա մը քնանա գօր. քէզի մէգ սարէն գըյաձ գըյիջ. մանչուն զարնըվի գը. «Անբաջջառ յէս սս դղան գառնէմ» գըսէ, վար գիշնէ, նոյէ գը օր թուխթը մանչուն ձօցուն դ'ուս է ընդէր. դառնէ նոյի գը օր հօրը գ'իւրն է. բ'անա գարթա գը օր՝ հարը գ'րէր է թէ՛ «Աս դղան էգաձին բէս ջէլլադ ընէք»:

Ախչիգանը ձ'ուքը-ձիքը դ'նդ գէլէ. ինչ ընէ, ինչ չընէ. յըմըն «Ջէլլադ ըրէք» ը «ախչիգանս հեղ նիքյար ընէք (պսակի- ցէք)» զընէ, թուխթը մանչուն ձօցը դ'նէ՝ գարթոցնէ գը:

Մանչը գարթնա, նոյի գը օր գ'իւրուն վէրէվ ախչիյ մը գայ- նէր է ըմմա՛, քէզի մէգ հրըշդաք մը, օխդը բ'էրդ՝ արէգ'ադ աղվէօր: Մանչուն խէլքը գ'իւլէն թոի գը. ախչիգը գըսէ գը քի «Մի գէնար, ձօցուդ թուխթը հօրս վէզիրին դար»:

Մանչը թուխթը գառնէ՝ վէզիրին դանի գը. վէզիրը նէյի գը օր թաքավօրին գ'իւրն է, բաքնէ ջայդին դ'նէ, բ'անա գը գար- թա օր՝ «Աս դղան էգաձին բէս ախչիգանս հեղ նիքյար ընէք» գ'րէր է:

Վէզիրը թէզ մը հաշնիքը գը բ'ռնէ. թէլլալ գանչէլ գուդա. քառսուն օր հաշնիք, քառսուն օր բ'աղնիք գընէն, մանչն ու ախչիգը բսագէն: Անէօնք գը հասնին իրէնց մուրադին, դ'ուք ալ հասնիք ձ'եր մուրադին:

Օր յէդը, թաքավէօրը խաբար գը զրգէ քի գ'ուգ'ամ գօր. դուն-դունօրթօլ դ'էմ գէրթան. թաքավէօրը հոռունէն նոյի գը օր էգօղնէրուն մէչ մէգը գա, ջանջածը չէ. գը հասնին, վէզի- րին հարցընէ գը քի, «Ադ չէ ըմմա, մա ճվ է» գըսէ մանչուն համար: Վէզիրը թուխթը հանէ՝ թաքավօրին ձ'ուքը գուդա. «Թաքավէօր, արբաղ գէնաս, փէսադ է, գըսէ. ասանգ ասանգ գ'րէր էիր թէ էգաձին բէս ախչիգանս հեղ գարքէք. մէնք ալ հրամանդ դէղը դարանք»:

Թաքավէօրը հասգնա գը օր ան դղան է. հէղ մը մյօրուքը

ձ'տուքը գառնէ, գ'լօխը դը փարդէ, ձ'ան չի հանէր.— Թ'նչ ընէ, էղածը էղէր է. Վերավօր, զըսէ, գ'ըվածը չավլըվիւր էղէր»:

Եւրպընուցը էրգու խնձօր յընգավ, մէգը ըսողին, մէյն ալ լսողին:

2. Փէսա Ղազար

Գնդանը մէգը Ղազար անուռնօլ դղա մու փէսա մը ունի էղէր: Աս գնիգը յամմէն օր ժամ դէրթա, «Ա'ավաղ, դ'ուն Ղազարիս օղօրմիս» ըսէլէն՝ սրդին ձէձէ գուլա գաղօթէ էղէր: Դղան մէրախը փնս գը ըրի ըջաը աս մարս ձը Ղազարին համոր գաղօթէ գօր. առդըվանց մը գանուխ քըղ մարն յոռաչ գէլլէ ժամ դէրթա, սէղանին յէդէվ բաբըրդի գը (կը պահվտի): Նէյիս մարը գ'ուգ'ա, «Ա'ավաձ, դ'ուն Ղազարիս օղօրմիս» ըսէլէն՝ գուլա գաղօթէ նէ, դղան սէղանին յէդէվէն գամացէն մը՝ «ձը Ղազարիդ օղօրմիմ» զըսէ: Գնիգը դ'իդէ ըրի Աավաղ ձ'անը լսէց, «Փէսսա Ղազարիս, փէսսա Ղազարիս» զըսէ: Դղան հասգնա գը օր փէսա Ղազարին համար գաղօթէ գօր էղէր, սէղանին յէդէվէն գէլլէ, աղվէօր մը մարը ձէձէ գը:

15. ԵՒԴՈՒԿՅՈՑ ԲԱՐԲԱՌ

Եւդոկիոյ բարբառը կը խօսուի գլխաւորապէս Եւդոկիոյ կամ Թօքաթ քաղաքին մէջ. կը տարածուի մինչև Ամասիա, Մարսիան, Օրտու, Սամսոն և Սինօպ՝ իրենց շրջակայ գիւղերով: Վերջին երեք քաղաքներուն հայութիւնը դեռ նոր ժամանակի գաղթականութիւն մը ըլլալով՝ չի կրնար բնականաբար սեփական բարբառ մ'ունենալ. բայց որովհետեւ գաղթականութեան մեծագոյն մասը Եւդոկիայէն եկած է, ուստի յարմար համարեցինք զանոնք ալ այս բարբառին տակ դասել:

Եւդոկիոյ բարբառը ուսումնասիրած է Յ. Գաղանճեան բաւական ընդարձակ գործի մը մէջ (Եւդոկիոյ Հայոց գաւառաբարբառը, Վիեննա, 1899): Ասկէ զատ նոյն բարբառին քննութեան առթիւ յօդուած մ'ալ ունի Բիւրակնի մէջ 1898, էջ 317: Եւդոկիոյ բարբառով բնագիրներ կան Գաղանճեանի գործին մէջ՝ էջ 5—8, 95 ևն: Ենթաբարբառներէն գրի առնուած կտոր մը կայ միայն Մարգվանէն (Բիւրակն, 1900, էջ 427) և քանի մը տեղեկութիւն Օրտույի ենթաբարբառին վրայ (անդ, էջ 73):

Եւդոկիոյ մօտ է Գիրգորէս գիւղը՝ որ առանձին ենթաբարբառ մը կը խօսի:

Եւդոկիոյ բարբառին ձայնական դրութիւնը կը պարուհակէ ընդ ամէնը 31 ձայն. ասոնք են.

Ձայնաւորներ—ա, է, ը, ի, օ, ուէ.

Բաղաձայններ—բ, փ, գ, ք, դ, թ, ծ, ց, ջ, չ, զ, ժ, ս, շ, խ, դ, հ, լ, մ, ն, յ, ռ, ու, վ, ֆ:

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ նկատելի են.

1. Ծ ձայնաւորը միավանկ բառերուն սկիզբը կը դառնայ յէ, իսկ ուրիշ ամէն պարագայի մէջ կ'ըլլայ է. ինչ, յէս՝ ևս, էրզոն՝ երկու, էփէլ՝ եփել, էլլէլ՝ ելլել. բայց յէփ՝ երբ և յէլ՝ ել՝ որովհետեւ միավանկ են:

2. Ո ձայնաւորը բառին սկիզբը կամ մէջը յաճախ կը հըն-

չուի ուէ նրկբարբառային հնչումով. օր. սոխ՝ սուէխ, բողկ՝ փուէղգ, հոս՝ հուէղ, որբ՝ վուէրփ, որձ՝ ուէրց, ոսպ՝ ուէսք, գործեկ՝ գուէրժէլ ևն:

3. Երկբարբառներուն մէջ այ կ'ըլլայ ա, ոյ > ու, իւ > ու. օր. այս՝ աս, այլ՝ ալ, լոյս՝ լուս, ձիւն՝ ձոմն ևն.

4. Բաղաձայններուն փոփոխութիւնը շատ մեծ է. Եւդոկիոյ բարբառը Տրապիզոնի, Պօլսոյ, Չմիւսնիոյ և Խրիմի բարբառներուն նման հին հայերէնի բաղաձայններուն երեք շարքերը վերածած է երկուքի, ջնջելով խուլերը և պահելով միայն թրթռունները և թաւերը: Թրթռուն շնչաւոր բաղաձայնները գոյութիւն չունին հոս: Ըստ այսմ հայերէնի թրթռուն և խուլ ձայնները հաւասարապէս վերածուած են թրթռունի, իսկ թաւերը կը մնան անփոփոխ:

5. Բ՝ ձայնէն առաջ դառնուած ատամնականը կ'իյնայ՝ յաջորդը ձայնը ո դարձնելով. ինչ. կտրել՝ զլոէլ, կտտրել՝ զոռէլ. եթէ ատամնականէն առաջ ն ձայնը կայ՝ նոյնպէս կ'իյնայ. ինչ. սանտր՝ սառ, Վերջինիս համաձայն հայերէն վերջաձայն նր ձևը, որ ատամնականի յաւելմամբ դարձած է նորը, Եւդոկիոյ բարբառին մէջ կ'ըլլայ պարզապէս ո. ինչ. ծանր՝ ծառ, մանր մունր՝ մառ մուռ:

Եւդոկիոյ բարբառին բերականութիւնը նորութիւններ չի պարունակիր և լիովին համաձայն է Պօլսոյ բարբառին ու արեւմտեան գրական լեզուին: Միմիայն հազուադիւս տարբերութիւններ կան. ինչպէս բայերուն եզակի և յոգնակի առաջին դէմքին մէջ ե յանդին ի դառնալը, մինչդեռ միւս դէմքերը անփոփոխ կը պահեն դայն. օր.

զը սիրիմ

զը սիրինք

զը սիրէս

զը սիրէք

զը սիրէ

զը սիրէն

Եւդոկիոյ բարբառը ունի շարունակական ներկայ և անկատար, որ կը կազմէ Սեբաստիոյ և Պօլսոյ բարբառին պէս կործանելով. օր. գուղիմ՝ կուտեմ, գուղիմ՝ գոր՝ կուտեմ կոր, զը տէրէյի՝ կը բերէի, զը բէրէյի գոր՝ կը բերէի կոր ևն: Կը կարծուի թէ յիշեալ կոր մասնիկը ծագած է թուրքերէն հոմանիշ

yor ձեէն՝ հմմտ. getiri-yor-ətm «կը բերեմ կոր», getiri-yor-ədam «կը բերէի կոր» ենու Ամասիա և Մարսիան կոր-ի տեղ ունին զա մասնիկը. ինչ. գրէմ զա, գէրթամ զա:

Ապառնին կը կաղմուի ըրիզի ձեով, որ ձայնաւորի քով կ'ըլլայ ըրի. Օրտուի ենթաբարբառը վերջին պարագային կը գործածէ պարզապէս ը. ինչ. ըէրթամ՝ պիտի հրթամ:

Հարցական բայերուն վրայ կը դուռի մը մասնիկը, որ թուրքերէնի մի, մը ձեէն փոխառեալ է. օր. զուրա՞ս մը՝ թրք. վէրը՞ր մի սին, զառնէ՞ մը՝ թրք. ալը՞ր մի Պօլսոյ բարբառը նոյն պարագային կը գործածէ մի. օր. զուրա՞ս մի, զառնէ՞ մի:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

1. Նւղոկիոյ ըարըառէն *)

Վախթիս-ժամանագին էրիզ-գնիզ մը զան էղէր, ութ-դասը դարվան ախշիզ մը, էրզու-իրէք դարվան ալ մօնչ մը ունին է-ղէր: Ասուէնք շաղ ախքադ, օրէ բանօղ, օրէ ուզօղ մարթիզ էն էղէր: Էրիզը դուրսը ըռըըըութին գանէ, գնիզն ալ դուռը դէզ-զէն՝ զը գուէրձէ էղէր. ասանգօվ էրիզ-գնիզ վասըղդաձօջըին ան-ջա՛ր նէզ-նըվազ, ցամաք-հաց, գըձու-սուէխ աբրուսդ մը զը ջա-րէն էղէր:

Իրինգվանը մէզը էրիզը բանէն էլլէլօվ դուն քալու աղէնը զը նէի ըի չարսուն աղվուրիզ նախշունիզ հալ մը զը ձախէն գօր:

Մարթը հալուն աղվուրգութանը զը հալաւսի, մըդքէն գըսէ ըի՛յէս աս իրինգուն դուն հաց չէմ դանիր. թէք աս իրինգուն անօթի գը գէնանք, իլլէ սի հալը գառնիմ: Ասանգ ըսէլօվ ան օրվան առաձ օրչէքը գուդա, հալը գառնէ, դուն գը դանի, օղային ըռաֆիզը գը գընէ, գէր գը թափէ էւչէվը: Նաշխունիզ հալը գըդ-գըդ գըդ-գըդ անէլօվ գէրը գուդէ, ըռաֆին վրա գը բըդըդի Գնիզը գըսէ ըի Վիս, աս հալը ինչձե առիր. — Վիշթէ բան մըն էր արի. աղ-ւուրգութանը հալասէցա դէ առի, գըսէ էրիզը: Ի՛նչ է նէ՛ ան իրինգունը էուչի օրվան հացի էվէլցուք գըդըրդուքնէրօվ էօյիմ գանցունէն, անգի վէրչը դղաքը հալը գը սիրէն, անգի ալ գը

*) Այս պատմութիւնը հաղորդած է ինձ Նւղոկիացի պը. Յովն. Գա-ղանձեան՝ հայ բարբառագիտութեան հռանգուն հետեւողը՝ իր մէկ ընդարձակ նամակով (8 հոկտ. 1897, Նւղոկիա): Ուղղագրութիւնը գիտական ճշտութեամբ է:

բառգիրն դը քնանան: Մէ մըն ալ քիշերը գարթննան քի օղան լուսավորվէր է. աս Թնչ էջէյիք լուս է՝ ըսէլօվ՝ գէւէն գը նէյին քի հավը հավգիթ մըն է ամէր, անդար շերմագ, անդար փառ- լախ հավգիթ մը քի՝ էլմասի բէս փառ-փառ գը վառի, օղան լու- սավօրէ գօր: Էրիգ-գնիգ շադ գը գարմանան քի աս Թնչ թէվիւր հավգիթ է: Անդի վերչ ամմէն օր հավը ադանգ մէ մէգ հավգիթ գածէ: Ավուրը մէգը մարթը գըսէ քի «Գնիգ, էգու սի հավգիթ- նէրէն քանի մը հադ չարշուն գանիմ դէ ձախիմ. քէքի քանի մը փարա բընէն»: Գնիգն ալ «գար դէ ձախէ» գըսէ: Էրիգը գառնէ քանի մը հավգիթ, չարշուն գանէլու ադէնը ղույումջի մը գը գէսնէ, հէռույն գը գանչէ՝ գինքը: Մարթը գէրթա ղույումջուն բօվ. ղույումջին գըսէ քի՝ «ադ հավգիթնէրը ձախէս մը գօր»:— «Հա, ձախիմ գօր. քանի փարա գուդաս», գըսէ մարթը: Ղու- յումջին հավգիթը ձէգը գառնէ, գը նէյի քի խալիս էլմաս է. մարթուն գըսէ քի՝ «հադար ղուրուշի գուդաս մը»: Մարթը Թնչ քիգէ հավգիթին էլմաս ըննալը, գըսէ քի «Ախբար, ընձի գէք- լէնմի՞շ մը գանէս գօր»:— «Չէ, Թնչ գէքլէնմէ է. քիչ է նէ էրգու հադար գամ»:— «Ախբար, Թնչ գըսէս գօր, ընձի գէքլէնմի՞շ մը գանէս գօր»: «Հէ՛, իրէք հադար դամ անանգ է նէ»:

Մարթը գը մգածէ քի էջէք ղույումջին իրմով մը գըոէ գօր՝ շախա՞ մը. հէմէն գըսէ քի «դուր փարան»: Ղույումջին իրէք հադարը գը հանէ գուդա, հավգիթը գառնէ: «Աս հավգիթէն դա- հա գա՞ մը» գըսէ:— Հարա, գա:— «Անանգ է նէ՛ Թնչըր ունիս նէ ընձի բէր. յէս հադը իրէք հադարագանի գառնիմ»:

Մարթը խնդումէն ձադիգը բառէլօվ (իմա ծաղիկը պատուի «չափադանց ուրախանալ») դուն գէրթա. «Գնիգ, մէնք է՛յյալլիւր դդանք»՝ ըսէլօվ գնգանն ալ բանը գիմացնէ. գնիգն ալ շադ գու- րախանա: Ալ գը հաղընան քի հավէրնին էլմաս ամօդ հալ է էղէր. ալ անգի վէրչը էրիգը ըռղրղութինը, գնիգն ալ դէզգէ՛ գուէրձիւր վար գը ցքէ. հավուն հավգիթնէրը ձախէլօվ գուդէն գը խմէն, գյանք-գէնթանութին ժամանագ գանցունէն: Վախիթ վէրչը դօնախի բէս սիւլլիւ դուն մըն ալ շինէլ գուդան, մէյը գը նսդին:

Ձադգըվան օր մը քախքին վարթաբէդը փօքրավօրին հէդ մէգդեդ դուն-օրհնէնքի գուքա մարթուն դունը: Օրհնէլու ադէն- նին փօքրավօրը ըռաֆին վրայի հավը գը դէսնէ, գը նէյի քի հա- վուն ղանաղին վրա գիր գա. գը գարթա քի սըվիսանգ գըված

է. «Աս հալուեն ուէղքն ուղողը վաղան (լաւ վաղող) զըննա, սիրդն ուղողը իմասդուն զըննա, զլօխն ուղողը թաքավաւէր զըննա»։ Փօքրավօրը զը մղածէ քի սի հալը ինչընս անիմ ղէ ձէռք ցբիւմ։ Մէր (թրք. մէղէր) մարթուն գնիգն ալ անթիէն փօքրավօրին զէնջութանը զէրնըվէր է (սիրահարուիլ)։ աչքօվ ունքօվ նիշաննէր գանէ էղէր. փօքրավօրը բանը հասգնալով դամաց մը գնգանը քօվը գէրթաւ. գնիգը գամացուգ մը զըսէ քի «վաղը մէղի էգու»։ փօքրավօրն ալ զըսէ քի «էղէր (կթէ) դի (այդ) հալը զը մօրթէս գէփէս նէ գուքամ»։ «Փէք աղէդ, զը մօրթիմ, գէփիմ» գըսէ գնիգը։ Էրթէսի վանգուցը (առաւօտ) էրգանը էրթալէն վէրչը գնիգը զը բունէ հալը զը մօրթէ, թէնգիրէն զը զընէ գէփէ։ Մէնն ալ փօքրավօրը գուքաւ. գնիգը զդաքը գլխէն շամիւլու համար՝ ախջիգանը զըսէ քի «սի ախբարը ան ղէ բըզըդցուք»։ Ախջիգն ալ ախբարը զըրգած օղայէն դուրս գէլլէ, դանը մէջ վէր վաը դառնալու աղէնը օջախին գլխը գէրթաւ. դղան օջախին վրայի թէնգիրէն գէսնելով զը նէղէ քուրը քի անիգի բուն դա ղէ ուղէ. ախջիգն ալ թէնգիրէն զը բանա, հալուն գլխը ախբօրը զը գէրցնէ, սիրդը ինէն ուէղքէն ալ ինքը գուղէ. մէ նն ալ վրան իմասդութին քալով զը մղածէ քի «յէս ինչն աս հալէն գէրա. հիմա մարըս զը հէրսօղի, դիս զը ձէձէ»։ Ըսելով մօրը վախուն՝ դղան գիրդը՝ դունէն դուրս գընգնի, վաղէլով զը վախի։ Ախջիգը հալուն սիրդը ինէն ուէղքը ուղէլով հէմ իմասդուն էղէր էր, հէմ վաղան։ Գը վաղէ զը վաղէ, շադ շադ գէղ վաղէլէն էրթալէն վէրչը՝ լէթը զը բասի (լիարդը պատուիլ «չափազանց յոգնիլ») զը ննա. զը նէյի քի մէյղան գէղ մը ղալաքալլիս մը գա, մէդ ձաք (ձագ՝ Եղդկիոյ բարբառով կը նշանակէ «թռչուն») մը թոցնէն դօր. լիւն է ղէյի քօվէրնին գէրթաւ. մէ մըն ալ ձաքը գուքաւ գըղի ախբօրը գլխուն գը նադի։ Մարթիգը ասի չէղալ, ասի չէղալ ըսելով ձաքը զը բըսնէն, նօրէն զը թոցնէն, նօրէն գուքաւ դղուն գլխուն գը նադի. «նօրէն չէղալ, նօրէն չէղալ» ըսելով նօրէն ձաքը զը թոցնէն, գինէ գուքաւ դղուն գլխուն ղօնմիշ գանէ։ Մարթիգը զը նէյին քի ըննալիք չունի, «էյ, թաքավուէրնիս զաւիժր ասի է էղէր» ըսելով՝ դղան ախջիգանը հէդ գառնէն իրէնց քաղաքը, սէրայը զը դանին, թաքավուէր զը նաղէցնէն։ Մէր աղ քախքին թաքավուէրը մէռած է էղէր, աղ ձաքն ալ ղէօլվէթ ղոյշի է էղէր քի վօրու գլխն նադի. նէ՝ անի

Թաքավուէր ըննա. ադ քախքին էղէթը աղանգ է էղէր: Ադ բը-
ղըղիդ դղան Թաքավուէրութին դայնա մը անէր. ըմմա քուրը
իմաստութիւնովը ախրօրը դէղը Թաքավուէրութինը դանէ, ան-
ղար աղէդ դանէ քի վախիթ անցնէլով աա ախջգան իմաստու-
թինը ամմէն թարաւփ շան գուդա, մէնձ անունը դը հանէ:

Քանք հիմա հօրը մօրը:

Հարը ան իրինգունը գունը գուքա քի հալը չի գա. «Դնիդ,
հալը վաւը է», գըսէ նէ, «Ի՛նչ գիդնամ» գըսէ գնիգը». մէ ֆն ալ
մարթըր գը նայի քի դղաքն ալ չի գան. «Քա դղաքը վաւը էն»,
գըսէ նէ՝ գնիգը անօր ալ «չիմ գիդէր» գըսէ: Մարթըր խէվի բէս
սօխպընէրը գընգնի դղա փնդոէլու, հալ փնդոէլու, ըմմա նէ՝
դղա գը գըղնէ, նէ՝ հալ: Մարթըր շադ մէրաք դանէ, քիշէր ցօ-
րէդ օֆ փիւֆ անէլով մղաձէլ գէնալն իքէն՝ մէ ֆն ալ գիմանա
քի հէռու բաղաք մը իմաստուն ախջիգ մը գա էղէր, Թաքա-
վուէրի քուր, ամմէն բան գիդէ էղէր, ի՛նչ հարցընէս նէ
Ջուղաքը գուդա էղէր: Մարթըր քանի մը հալգիթ ձօցը
դնէլով՝ գէլէ ադ ախջիգը փնդոէլու գէրթա. գըսէ քի «էրթամ
ադ ախջիգանը սի հալգիթնէրը հէղիյէ դա՛մ, ցալըս բադմիմ,
բէքի ընձի ջար մը գը ցըցընէ»: Ասանգ մղաձէլով շադ ջամփա
էրթալէն վէրչը ադ քաղաքը գը հասնի, սէրայը գէրթա: Ախջի-
ղը ախրօրը հէդ նադաձ դէղը գը հասգընա քի հարը գուքա գօր,
ախրօրը խաքար գուդա. էմիր դանէն, նէրս գուքա. հարէրնին խօ-
րաթձընէլէն վէրչը՝ «մէնք քու փնդոաձ գալգընէրդ էնք» ըսէ-
լով գէրթան վիղը գը բըլլըվին. հարն ալ խնդումէն լալ գը բաշ-
լըյէ, էն վէրչը իրարու հէրսէթ առնէլէն յէդքը՝ հօրէրնուն գը-
սէն քի «Գնա դուն, դնով դէղով աա քաղաքը մէր քօվն էգու,
ֆէս (հոս) գէնանք»: Մարթն ալ գէրթա, դուն դէդ գը ձախէ գը
ձախվօրի, գընգանը հէդ գէլէ դղօցը քօլ գուքա: Ան վախթը
ախջիգը մօրը գըսէ քի «Մարիդ, հալը ի՛նչ էղալ, մէգի բիդ՝ ըսէս».
անի ալ գըսէ քի «Ի՛նչ գիդնամ, գօրալ»: Ան աղէնը ախջիգը հօրը
էոչէլը մէգիդ մէգիդ գը բադմէ մօրը աբուրքը («աբաբք»), հալը
մօրթէլը, փօքրավօրին քալը, հալուն գլօխը, սիրդը, ուէդքէրը ու-
դէնին, վախէրնուն դնէն փախչէլնին, մինչի Թաքավուէր ըննալնին:
Մարը ասուէնք լսածին բէս գաս-գաբուդ գըննա գընգնի գը
մէռնի. դղաքը հարէրնին մէնձ բադիֆնէրով գը բահէն, օրէրնին
էրչանիդ գանցընէն:

2. Մարգվանի ենթաբարձատով *)

Իրիգունը դրի մաղ մը հավգիթ՝ վանդուց չգար հիչ մէդ
հաղիգ (աստղեր)։

Ինքը սէվ, էրէսը ջերմագ (սուրճ)։

Էվէլ բարին աչք չի հանիր։

Էշը չգէրած խօզը ուղէ նէ՝ փօրը գը ցավի։

Յօրէգին ձութ գը ձամէ՝ քիշէրը ձէթ գը վառէ։

Էրէսին զէօրէ սիլլէ գը զարնէն։

Չանրը հաղիր օր լըռ գաս։

*) Տես Բիւրակն, 1900, էջ 427.

16. ԶՄԻՌՆԻՈՅ ԲԱՐԲԱՍ

Եւդոկիոյ, Սեբաստիոյ և Կիլիկիոյ շրջանէն անդին գէպի արևմուտք գտնուած հայութիւնը թրքախօս է, ինչպէս գիտենք, Բայց երկու խոշոր գաղութներ բացառութիւն կը կազմեն ընդհանուր Փոքր-Ասիոյ մէջ և հայկական առանձին բարբառներ կը խօսին. ասոնք են Զմիւռնիա և Նիկոմիդիա:

Զմիւռնիոյ բարբառը կը խօսուի ոչ միայն Զմիւռնիոյ մէջ, որ շրջանին միծագոյն և նշանաւոր կեդրոնն է, այլ և իր շրջակայ քանի մը քաղաքներուն մէջ, որոնք են՝ Մանիսա, Գասապա, Մէնէմէն, Պալընտըր, Գըրգադա և քանի մը ուրիշ գիւղեր ալ:

Զմիւռնիոյ բարբառը ամենեւին ուսումնասիրուած չէ՝ դեռ. կայ միայն կարճ բնագիր մը նոյն բարբառով՝ Բօսնիանի «Հայքի Զմիւռնիա և իշրջակայս» աշխատութեան մէջ (Վիեննա, 1899, էջ 300): Այս հատուածը կը դնենք իւրեւ նմոյշ:

Հատուածէս կերեայ որ Զմիւռնիոյ բարբառը Պօլսոյ, յատկապէս Եւդոկիոյ բարբառին հետ չափազանց նման է, և ինչ ինչ կէտերու մէջ միայն տարբերութիւններ կ'ընծայէ:

ՆՄՈՅՇ

Զմիւռնիոյ բարբառէն

— Քա եսվրում Կիւլիցա, ինտիւ իս:

— Վիւրէդ քարի, Համաս ղատըն. հայես նէ հաղկէկ կը խօսամ. մէկալ օրվան անձրեւ շէրչիֆնէնէրուն արալըլըն ներս վաղէր օտին քանաւիէն պիւս պիւթիւն թրջեր էր. շարշին ելած էի մախսուս զատիլն հէմար ալաճա գնելու, տուն դառնալքէն խապէրսիզ քանաւիէն վիւրէն են եկայ քիչ մը հանդէսելու. ինչ հա-

յիս, նէմխալսը գէհիրի պէս թալս օսկրնհրս անցիր է, հրկու. օրէ վեր հալ չունիւմ, երէկ հրկու հեղ պալլմիշ եղայ. եսալրում, այս ինչ ծանոր բան է. չօճօղները օրթան մնացիր, հայող չունին:

— Քա առ Բնչ լախրտը, Վաճ գլխուս, աղջկեղ Հոխսիմէն, ռւր է. անոր խելքը հիմա պլիթիւն է, թօղ չօծողները ան հայի. դուն հիչ տիւշիւնմիշ մըլլար, քեզի պաշխաւ հլամ չկայ. ըանաթ տեղդ նստէ, զէնճէֆիլի քեօքը ղայնաթմըշ ընիւ տուր աղկէկ մը խմէ, ատոր զոպէթը պէնդ պաշխաւ բան է. տիւշիւնմիշ մըլլար, քէֆ-սըզըղդդ կանցնի. հիմա Իզմիր աղկէկ է. կըսեն. կիւլենք տէ մենք ալ մէկ աղկէկ փարլաղ գատիկ մը կըրնենք:

17. ՆԻԿՈՄԻԴԻՈՅ ԲԱՐՐԱՆ

Այս խիստ հայաշատ շրջանը՝ որ Փոքր-Ասիոյ հիւսիսային աղբյուրների ծայրը աննկուն կը պահէ դեռ հայ լիզուն, երկու դըլ-խուսոր քաղաք ունի. Նիկոմիդիա (տճկ. Իզմիտ կամ Իզմիդիտ) և Ատտափաղար: Ասոնց շուրջը ցրուած են բազմաթիւ և մեծ մեծ հայ գիւղեր, որոնց մէջ յիշատակելի են Նալովա, Ասլանբէկ, Պարտիզակ (տճկ. Պահչէճիկ), Բաղարքէօյ, Կէյլէ, Օրթաքէօյ, Սէօլէօզ, Պէնլի, Իզնիկ (հինն Նիկիա) ևն: Այս զանազան գաւառակայաններով քանի մը բնագիւղներ կան հրատարակուած Բիւրակ-նի մէջ, որոնք են՝

Կէյլէէն—1900, էջ 563, 579, 598, 618.

Պարտիզակէն—1898, էջ 396, 471.

Օվաճըքէն—1898, էջ 473, 540.

Ատտափաղարէն—1898, էջ 597, 887,—1900, էջ 676.

Պէնլիէն—1898, էջ 120.

Ճշմարիտ է թէ այս բարբառները կը ներկայացնեն իրենց մէջ զանազան տարբերութիւններ, բայց կը թուի թէ պէտք է դանոնք միացնել մէկ խումբի մէջ և բաժնել քանի մը ենթաբարբառներու: Մեր ձեռքն ունեցած բնագիւղներուն անպահանջու-յիչ վիճակը և անոնց գիտական անճշտութիւնը թոյլ չեն տար մեզի այս բաժանումն ընելու և իւրաքանչիւր ենթաբարբառի սահմանները որոշելու:

Շրջանիս ենթաբարբառներուն մէջ ամէնէն իսկատիպ և խիստ յատկանշական երևոյթներ ընծայողը Ասլանբէկի ենթաբարբառն է. և ահա ասոր համար է որ Փարիզի մէջ քննութեան առի նոյնը՝ Ասլանբէկցի երիտասարդ պը. Ալեքսան Նալբանդ-եանի աշխատակցութեամբ: Ուսումնասիրութիւնս տպուեցաւ նախ Բազմալէպի մէջ, յետոյ ալ հրատարակուեցաւ արանձին

հատորով (Քննութիւն Ասլանբէզի բարբառին. Վենետիկ 1898): Ասկէ զատ քննութեան առի նոյնպէս յիշեալ երիտասարդին ձայնը՝ Արբա Ռուսլոյի ձայնախօսական մեքենայով, որուն արդիւնքն ալ հրատարակուած է իմ Les Explosives de l'anc. arm. (Paris 1899) աշխատութեանս մէջ:

Ասլանբէզի հնթարբառին ձայնական դրութիւնը կը պարունակէ հետեւեալ հնչիւնները.

Ձայնաւորներ—ա, m, փ, է, է', ը, ի, օ, էօ, իւ.

Բաղաձայններ—ը, փ, գ, ք, դ, թ, ծ, ց, ջ, չ, զ, ժ, ս, շ, յ, ր, ո, լ', լ, մ, ն, վ, ֆ, խ, ղ, հ:

Ասոնց մէջ փ կը ներկայացնէ ռնգային ալ ձայնը. է' կը ներկայացնէ շատ բաց է ձայնը, իսկ էօ, իւ շեշտէ առաջ սովորական գոցութեամբ, իսկ շեշտի տակ շատ բաց կարտասանութիւն, իբր էօա, իւր:

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ նկատելի են. ա > m առանց որոշ կանոնի. ռնգականի քով կըլլայ փ. երբ ռնգականէն յետոյ ու, օ ձայնները դանձ ա կը դառնայ է. օր. էնիշ՝ անուշ, էնիւն՝ անուն, էնէօթի՝ անօթի, էմիւր՝ ամուր. երբ ռնգականէն յետոյ յաջորդէ ր ձայնը՝ ա կը դառնայ օ. ինչ. մօրյը՝ մանր, ծօրյը՝ ծանր, սօրյը՝ սանր, սանդր. երբ ռնգականէն յետոյ երկու բաղաձայն միասին յաջորդեն՝ ա ձայնը կը դառնայ էօ, իսկ ռնգականը կը ջնջուի. ինչ. գէօշնալ՝ ճանչնալ, ճանաչել, էօրգով՝ անձրեւ, թէօրզը՝ թանձր:

Ե բառերուն սկիզբը կըլլայ է, ուրիշ տեղ է'. Օ ձայնը սովորաբար կըլլայ էօ, բայց ռնգականի քով կը դառնայ ա. ինչ. զամէշ՝ գոմէշ, Միւսներուն մէջ ու > իւ, ոյ > իւ, իւ > իւ, այ > ա (շեշտի տակ), է (առանց շեշտի). ինչ. հար՝ հայր, էրէլ՝ տարել:

Բաղաձայններու ձևափոխութիւնը շատ հետաքրքիր է. առհասարակ խօսելով՝ Ասլանբէզի հնթարբառին համար պայթուցիկ + բաղաձայն խումբերը տանելի չեն: Երբ այսպիսի խումբեր պատահին բառերու մէջ ի բնէ (ինչ. ոտք, ձեռք, մարդ, կռճիկ, մեծնալ, կանգնիլ, ծնկվըներ) կամ պատահաբար խօսքի մէջ երևան գան պայթուցիկ ձայնով վերջացող բառի մը և բաղաձայնով սկսող բառի մը իրարու հետ հանգիստման ժամանակ (ինչ. հաց տուր, դուք զացէք, մենք քեզի ըսինք, կրակ վառէ, ուր հց, քգ, քք, կվ խումբերը երևան եկած են), այս պարագա-

յին բաղաձայններուն մէջէն առաջին պայթուցիկ ձայնը հետեւեալ փոփոխութիւնները կը կրէ։

1. զ կը դառնայ յ կիսաձայնին. օր. միւյ մը՝ մուկ մը, հիյ-դասը՝ հինդ-տասը։

2. ք, բ, փ, դ, թ կ'իյնան, բայց իրենց տեղը կ'որոշուի շունչի յանկարծական ընդհատումով և կոկորդի սեղմումով, զոր կը նշանակենք * նշանով։ Այս ձևափոխութիւնը խիստ հետաքրքիր է ընդհանուր ձայնալսօսութեան տեսակէտով և կը ցուցնէ թէ բաղաձայնները իսպառ կ'որոշուիէ առաջ ինչ ճամբով կ'անցնին. օր. շա* մարթ, շտտ մարդ, փա* զա* փայտ կաշ. էօ*քը՝ ոտքը են։

3. Շչական ճ, ջ, չ, ծ, ծ, ց ձայնները իրենց առաջնական պայթուցիկ մասը կ'որսնցնելով պարզապէս ժ, շ, զ, ւ ձայններուն կը վերածուին։ Օր. մըզ մարթ՝ մեծ մարդ, վէ՛ս դըտ՝ վեց տղայ, դատգընալ՝ տոճկնալ։

4. Այս երեք պարագային ալ՝ եթէ պայթուցիկ ձայնէն առաջ ռնգական ն ձայնը կայ՝ կը ջնջուի անհետ. օր. իյնալ՝ ինկնալ, անկանել, թէօրզը՝ թանձր, ըսըսը՝ բարձր, ջաժ մը՝ ճանձ մը, ասնիլ՝ անցնիլ։

5. Ինքնին հասկանալի է որ երբորդ պարագային եթէ շչականները իյնան անհամապատասխան աստիճանի բաղաձայններու քով՝ անոնց աստիճանին կը վերածուին՝ խուլը թրթռունի և թրթռունը խուլի դառնալով. օր. զարշ քիթ՝ կարճ քիթ. ըսասս է՝ ասածս է։

Քերականական ձևերը նման են պօլսականին. սակայն բայերուն խոնարհման մէջ և վերջաւորութիւնը ռնգականի քով կը փոխուի իւ Անկատարն ու կատարեալը Եւդոկիոյ բարբառին նման հին հայերէնի աք (նոր հայերէնի ինք) վերջաւորութիւնը կը դարձնեն անք, Շարունակականը կը կազմուի միշտ հայէ մասնիկով։ Ահա սիրեմ բային յիշեալ ձևերը.

Ներկայ

Ներկ. շար.

զը սիրիմ	զը սիրինք	զը սիրեմ հայէ	զը սիրինք հայէ
զը սիրէ՛ս	զը սիրէ՛ք	զը սիրէ՛ս »	զը սիրէ՛ք »
զը սիրէ՛	զը սիրին	զը սիրէ՛ »	զը սիրին »

Անկատ.	Անկ. շար.	Կատ.
զը սիրէի	զը սիրէի հայէ	սիրէցի
զը սիրէիր	զը սիրէիր »	սրբէցիր
զը սիրէ՛ր	զը սիրէ՛ր »	սիրէ՛ց
զը սիրէանք	զը սիրէանք »	սիրէցանք
զը սիրէիք	զը սիրէիք »	սրբէցիք
զը սիրէին	զը սիրէին »	սրբէցին

Միւս ժամանակները կը կազմուին ասոնց համեմատ. ինչ. ապառնի՝ բիրի սիրիմ, անցեալ ապառնի՝ բիրի սիրէի, հրամ.՝ սիրէ՛, սառը. ներկ.՝ սիրիմ նը, անցեալ՝ սիրէի նը ևն:

Ներկոմիդիա բաղաքին մէջ շարունակականը կը կազմուի յօր մասնիկով, որ ճիշտ թիւք. յօր մասնիկէն փոխառեալ է:

Ներկոմիդիոյ շրջանին մէջ խօսակցութիւնը առհասարակ շատ երկար շեշտով է. ամէն բառի կամ խօսքի ծայրը Շամախեցոց նման կ'երկնցնեն հրգելու եղանակով. բիրի էրթա՛ւս..., անունը ի՞նչ է՛:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

ՆԻԿՈՄԻԴԻՈՅ ԲԱՐՅԱՌԼՆ

1. Ասլանբէկի ենթաբարբառով *)

- Փար իրգիւն, խաշգիւր ախաբ:
- Դոէր ըլ՛ւա:
- Օվագէմ բաբային բլիւն էգաճը իմացմը, էքիին մասլանաթը:
- Իրավ էօր էրէգ իրգիւն ադայ լաֆ մը դար հըմը, ըոի* մը չիյգիմ:
- Էքին քէօղ էգէ՛ր է՛ դը ջիւղէ՛րը տնընգիւյ գէօդըր-գէ՛ր ին:
- Ձիւ ըրը իշ դայնէ՛ր է՛ք, ցիյէ՛րը քաշցէք դը իզը իանք. աս փանը ընէօղը Լագէ՛րը ըլ՛ւալիւ ին. տաշի էօրն ա վարթան տոջիւն էքին ըրէ՛ր ին: Թիւն քընը Գարըբէգին իլէն Մինանին գանչէ՛, էս ա էրգիւ հա* բէգիրջի ջարիմ:

*) Քննութ. Ասլանբէկի բարբառին, էջ 35:

Մանուկը գիտ Գարբրեհին դիմել.

— Փարի լիւյս, Բայձառ, Գարբրեհը վէրն է՝

— յտէր քիւտ, Խաչիւր Կարբար, վէրն է՝

— Թէօդ չիւֆղոն առնէ՝ դը քա՛

Բայձառը վէր գիտ՝

— Մար*, գըսէ՛, էլի չիւֆղոն առ դը վար քնը՝

Գարբրեհը գը քա*գէ՛, չիւֆղոն տմիւզը գը գարնէ՛, գէնէ

Ի՛նչ դա ըջըը, գըսէ՛, վար գիշնա՛

— Փարի լիւյս, Մանուկ ախարա՛

— Աս*ծիւ փարին, քննի՛ սանսթէն վար գիշնա՛. Թաչիգը

դայֆոն ին. Լադէ՛րին բիգի իւնը՝

— Շա* գիյանիւթին ըրէ՛ր ին՝

— Ախարա, հալէօդնէ՛րը իւղէնին հա՛ղէ՛ գարար չիւնի

ըսինք, գէօջէ՛րն ա տնընդիւ* դէօդդէ՛ր ին՝

— Անանգ է՛ նը քննի մը հաղ ա ցի առնէլիւ է՛.

2. Պարտիզակէն *)

Էլանք գացանք Գալիլիա,

Գալիլիան ծով մը կար,

Ծովուն մէջ ծառ մը կար,

Ծառին վրա բուն մը կար,

Բնին մէջ հալկիթ մը կար,

Հալկիթին մէջ ձառ մը կար,

Ան ձառը անդանակ մօրթեցին,

Անկրակ եփեցին,

Ով կերաւ զարմացաւ,

Ով չկերաւ ճաթեցաւ:

Աչք ընողուն աչքը ճաթի:

Աղէկ շօնուխին օրնէն (օրմանէն) կառնին,

Աղէկ կրիճին (կարիճին) փէրքըմէն կառնին,

Աղէկ եզան լիծէն կառնին,

Աղէկ գոմշուն կոտորէն կառնին զարմ.

Աչք ընողուն աչքը ճաթի:

*) Տես Բիւրակն 1898, էջ 396.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԳԵՂԱՐԱՆԻ ԲԱՐՈՋԱՐԱՆ
1900 թ. 1000 հրատարակ.

Երսուն երկու ձի ու ջորի,
 Էկան անցան յիսուս պտղաւն,
 Կարմիր կովը մարթեցին,
 Վէ՛վ կերաւ զարմացաւ,
 Վէ՛վ չկերաւ ճաթեցա՛վ:

3. Օվաճըքէն *)

Հարիկ չունէր, մարիկ ունէր,
 Զըխաւդուք (զոյգ) քըրվըաւնք ունէր
 Նէ հարիկ ունիմ, նէ մարիկ,
 Ունիմ միայն մէ աղբարիկ,
 Մարիկ չունիմ, աղբար չունիմ,
 Մէկ հատիկ քուրիկ մ'ունիմ,
 Մօրկանս սիրելին էի,
 Հօրկանս զանձապահն էի,
 Մօրկանս մէկ հասն էի,
 Եղբօրս սրտաշն էի.
 Որ շարած մարգրիտ էինք,
 Շարքուկ շարքուկ քակրվեցանք,
 Մինք ջուխթ մի կէօվէրճին էինք,
 Որքս սար ելանք, որքս ձոր:
 Որ ծալած դումաշիկ էինք,
 Ծալուկ ծալուկ քակրվեցանք,
 Զին արժան տեղվանքներ ինկանք,
 Մեր բուրը հարսնիք է բունկը,
 Աղբօրը մոմ մը չէ զրկեր,
 Ղրկեր է տեղը հասեր,
 Այս աշխարհըս առին տարին,
 Աղջիկ աղին հացն էր հարամ:

4. Ատափազարէն **)

Աղբար աղբարուկ էանք,
 Խմելու պաղ ջուր էանք.

*) Տես Բիւրական 1898, էջ 475:

**) Տես Բիւրական, 1900, էջ 676:

Ըստամոլուն հերիմ բերէք, հաղիկս ցըցուցէք,
 Իմ հաղիկս հաղիկ չէ, բարձիկս դարձուցէք,
 Ես որ մեռնիմ, մայրիկ, փոսս խորունկ փորեցէք,
 Իմ քաշած չարչարանքներս վրաս գրեցէք,
 Խարիստիկան բանը նաման դիժարէ,
 Աշխարհս լուս արե՛մ մեզի տուման է,
 Մի լար, մայրիկ, մի լար, աչվիդ Կաւրի,
 Մէրտիվէնէն վար իջնամ նէ սրտիկդ կը մարի,
 Իմ սէրս քու սէրդ դատաստան մնաց,
 Շատ մուրազներ ունէանք՝ կիսկատար մնաց,
 Մերթար օղուլ, մերթար, մինակ կը մնանք,
 Կերթաս ալ չես ի դար՝ կարօտ կը մնանք,
 Փէշերդ սօթուցիր, գօտիդ խօթեցիր,
 Քու ղարիստիկ հայրիկդ ու մայրիկդ որք ձգեցիր,
 Մի լար, մայրիկ, մի լար, էս կէնէ կուգամ,
 Ասկէ տասնը հինգ օրէն երազդ կուգամ,
 Օ՛ղուլ, երազով կարօտ չառնուիր,
 Էրկիրմով ալ մուրազ չառնուիր,
 Մի լար, մայրիկ, մի լար դու ինծի համար,
 Ինչո՞ւ մեզ աշխարհք բերիր, մեռնելու համար,
 Մէրտիվէնէն վար իջնամ նէ՛ հտեէս նայէ,
 Դուռնէն դուրս ելլիմ նէ ըմուտդ կըրեմէ:

5. Պէնիլէն *)

Արտերը փուսեր է փուսը,
 Վէրուսաղում էլավ լուսը.
 Հոռւփսիմա Մարյամ կուսը
 Օրնէ ըս մէր թողովէօրը:
 Քահանանին անցան տասը
 Բաժնեցին խօվէօրդն (հաղորդ) ու մասը.
 Երկինքէն կախվեր է փուլքը,
 Ի՞նչ ընեմ աշխրբիս միլքը.
 Ըռըսդագէս վարեց ծովը,
 Տասվերկու աշակերտ քովը,

*) Տես Բիւրակն, 1898, էջ 120.

Օրնէ ըս մեր Թողովէօրը,
 Օրնէ Թողովէօրն ու Թաղաւհին,
 Օրնէ անմէնքս ալ միասին,
 Ծովին մէջի կարմիր աղան,
 Ասոված փրկէ չարն ու խաղաւտ,
 Էրզրնկավու Սափուղ տաւտան,
 Օրնէ ըս մեր հէօրսն ու փեսան,
 Օրնէ Թողովէօր, օրնէ սաղաղուն,
 Օրնէ ամէնքս ալ միարան,
 Ան վէօլ էր օր ընկավ հէօրը,
 Վրան լցին քարն ու փէօթը,
 Լուսաւորիչ Դիւղէօր հէօրը,
 Օրնէ ըս մեր Թողովէօրը

18. ՊՕԼՍՈՅ ԲԱՐԲԱՌ

Պօլսոյ բարբառը կը խօսուի Կոստանդնուպօլիս քաղաքին և Վասփորի ու Ոսկեղջիւրի երկու եզերքները ցրուած գիւղերուն մէջ: Ինչպէս Թիֆլիսը արեւելեան գրականութեան, նոյնպէս և Պօլիսը արեւմտեան գրականութեան կեդրոնը ըլլալով՝ Պօլսոյ բարբառը ծաւալած է իբրեւ հիմն արեւմտեան գրական լիզուն կազմութեան համար: Այս մեծ դերը ի նկատի ունենալով՝ շատ զարմանալի է որ Պօլսոյ բարբառը դեռ մանրամասն ըննութեան առնուած չէ: Սակայն անթիւ են այն գրուածքները, որոնց մէջ Պօլսոյ բարբառը քիչ կամ շատ հարադասութեամբ գրի առնուած է: Երբ առաջին անգամ հիմնուեցաւ աշխարհաբար հայ լիզուն, Թէ Պօլիս, Թէ Վենետիկ և Թէ Ջովիոնիս հրատարակուած թերթերն ու գրքերը կը գրուէին Պօլսոյ ժողովրդական ռամիկ դասին խօսակցական լիզուով. հայ հեղինակները քիչ քիչ զայն մաքրեցին գրարարի միջոցով և շինեցին նոր գրական լիզուն:

Պօլսոյ բարբառին ձայնական զրութիւնը կը պարունակէ հետեւեալ 8 ձայնաւորները. ա, է, ը, ի, օ, էօ, ու, իւ—m ձայնաւորը՝ որ շատ ուրիշ բարբառներու մէջ գոյութիւն ունի, հոս կը պակսի. նոյնպէս ւ, է և ո, օ ձայներուն տարբերութիւնը անծանօթ է. իւ կը պտնուի թուրքերէնէ փոխառեալ բառերու մէջ, բայց Պօլսոյ գրական լիզուն կը գործածէ զայն հին հայերէնի իւ երկբարբառին փոխարէն՝ բաղաձայնի քով. օր. ծիւն, ուիւն բառերը Պօլսոյ գրականով կը հնչուին ցիւն, սիւն (cün, sünn), Թէև ռամիկ բարբառը կը գործածէ ծոնն: Ընդհակառակը էօ ձայնաւորը կը պակսի գրականին մէջ, իսկ ժողովրդական լիզուն մէջ կայ և կը փոխանակէ է, օ ձայները՝ եթէ ասոնք իրենցմէ առաջ կամ վերջը օ և է ձայներն ունենան. օր. ցէօրէն՝ ցորեն, ցորեան, ցէօրէզ՝ ցորեկ, Բէօրէօփէ՝ Քիրովքէ, Սէօրէօփէ՝ Սեովքէ:

Երկբարբառներ չկան Պօլսոյ բարբառին մէջ:

Բաղաձայններն ունին երկու աստիճան. թրթռուն և թաւ Պէտք է սակայն նկատել որ Պօլսոյ թրթռուն բաղաձայնները նման են գերմանական թրթռուններուն և օրինակի համար՝ ֆրանսական լազուլթիւնը զանոնք իբր խուլ կը մտնէ: Երբ ուղուի ձայնին սաստկութիւնն առաջնայն ժամանակ թրթռումը կրնայ աւելնալ և մօտենալ ֆրանսական թրթռուն ձայներու աստիճանին: Այնպէս որ շատ անգամ միեւնոյն մարդը միեւնոյն բառը երբեմն կ'արտասանէ խուլ և երբեմն շատ թրթռուն: Ասոնց մանրամասնութիւնը և արտասանութեան մէջ կոկորդի քննութիւնը տես իմ Les explosives de l'anc arm. աշխատութեանս մէջ:

Ձայնական փոփոխութիւնները մեծ չին Պօլսոյ բարբառին մէջ: Թէև հայ հրկրի սահմաններէն շատ հեռու, սակայն շատ աւելի հաւատարիմ է նա հին հայերէնին, քան թէ հայ երկրի բարբառներէն շատերը: Ձայնաւորներն առհասարակ հին արտասանութիւնը պահած են. ա > ա, ե > է (ամէն պարագայի մէջ), ը > ը, ի > ի, ո, օ (աւ) > օ (ամէն պարագայի մէջ), ու > ու. երկբարբառները դարձած են պարզ ձայնաւորներ. այ > ա, եա > է, իւ > ու, ոյ > ու. օր. հայր՝ հար, սեաւ՝ սէվ, ձիւն՝ ծուն, լոյս՝ լուս, քոյր՝ քուր. ձայնաւորի քով կամ անկախ՝ ասոնք կը դառնան ձայնաւոր + բաղաձայն. ինչ. հայու, նայիլ, հիվանդ են: Բաղաձայններուն մէջ թրթռունները կը մնան թրթռուն, բայց ը ձայնէն յետոյ կը դառնան համապատասխան թաւ աստիճանին. խուլերը ամէն տեղ դարձած են թրթռուն. թաւերը անփոփոխ կը մնան:

Պօլսոյ բարբառը բառասկիզբը ղ ձայն չի ձանձնար և ամէն անգամ որ նոյն ձայնը կը պատահի բառին սկիզբը, կը վերածէ իւ. օր. զրկել (ուղարկել) > խրկել. * զաւրել (ուղևորել) > խավրել, Ղուկաս > Խուկաս, Ղազարոս > Խազարոս. նոյն իսկ ղ գրին անունը դարձած է իսար:

Հոլովման մէջ մտցուած է խիստ պարզութիւն. կայ միայն չորս հոլով. ուղղական—հայցական, սեռական—տրական, բացառական և գործիական. յոգնակին կը կազմուի էր կամ նէր մասնիկով: Ահա հոլովման ընդհանուր պատկերը.

Ո. Հ.	հաց	հաց-էր
Ս. Տ.	հաց-ի	հաց-էրու
Բց.	հաց-է	հաց-էր-է
Գրծ.	հաց-ով	հաց-էր-ով

Բացի բանի մը սակաւաթիւ բացառութիւններէ, որոնք մասնաւոր հոլովմանց խմբակներ կը կազմեն (ասոնց մէջ յատկապէս նկատելի են -ուծիկն՝ -ութիւն զերացական մասնիկով կազմուածները), մնացեալ բոլոր բառերը այս հոլովման վրայ կ'երթան, նոյն իսկ շուն, տուն, մուկ, ծուկ բառերը և ի յանգով ձկները. ինչ. շունի, մուկի, դունի, ծուկի, տունէ, ծուկէ, զինիի, զարիի են:

Ահա և դերանուններուն հոլովման պատկերը.

Ո. էս	մէնք	դուն	դուք
Ս. իմ	մէլ	քու	ձէր
Տ. ընձի	մէզի	քեզի	ձեզի
Հ. իս, ընձի	մէզի	քեզի	ձեզի
Բ. իզմէ	մէզմէ	քեզմէ	ձեզմէ
Գ. իզմով	մէզմով	քեզմով	ձեզմով

Ո. ան	անօնք	սա	ս(ա)վօնք
Ս. անօր	անօնց	սըվօր	ս(ա)վօնց
Տ. անօր	անօնց	»	»
Հ. ան	անօնք	սըվիգա	ս(ա)վօնք
Բ. անդէ	անօնցմէ	սը(վ)գէ	ս(ա)վօնցմէ
Գ. անով	անօնցմով	սըվով	ս(ա)վօնցմով

Կան նաև սա, աղ, սուիգա, սղիգա, անիգա, սսիգազ, աղիգազ, անիգազ, դա, նա, սսվիգա, դսվիգա, նսվիգա, սսվիգազ, դսվիգազ, նսվիգազ, սվիգա, դվիգա, նվիգա, սվիգազ, դվիգազ, նվիգազ ձևերը, որոնք բոլոր կը հոլովին պարզապէս սա, սա գերանուններուն վրայ:

Բայերու լծորդութեանց մէջ կը մնան միայն էլ, իլ, ալ և նէլ, նիլ, նսլ. կը դնենք հոս սիրեմ՝ բային խոնարհումը՝ իբրև օրինակ առաջին լծորդութեան:

Ներկ.	Կատար.	Անց. ապատ.
զը սիրէմ	սիրէցի	բիզի սիրէի
զը սիրէս	սիրէցիր	» սիրէիր
զը սիրէ	սիրէց	» սիրէր
զը սիրէնք	սիրէցինք	» սիրէինք
զը սիրէք	սիրէցիք	» սիրէիք
զը սիրէն	սիրէցին	» սիրէին
Շար.	Յարակ.	Հրամ.
զը սիրէմ զօր	սիրէր էմ	սիրէ
զը սիրէս զօր	» էս	մի սիրէր, մը՝ սիրէր
զը սիրէ զօր	» է	սիրէցէք
զը սիրէնք զօր	» էնք	մի սիրէք, մը՝ սիրէք
զը սիրէք զօր	» էք	
զը սիրէն զօր	» էն	

Անկատ.	Գերակ.	Ստոր. ներկ.
զը սիրէի	սիրէր էի	սիրէմ
զը սիրէիր	» էիր	սիրէս
զը սիրէր	» էր	սիրէ
զը սիրէինք	» էինք	սիրէնք
զը սիրէիք	» էիք	սիրէք
զը սիրէին	» էին	սիրէն

Շար.	Ապատ.	Ստոր. անց.
զը սիրէի զօր	բիզի սիրէմ	սիրէի
զը սիրէիր զօր	» սիրէս	սիրէիր
զը սիրէր զօր	» սիրէ	սիրէր
զը սիրէինք զօր	» սիրէնք	սիրէինք
զը սիրէիք զօր	» սիրէք	սիրէիք
զը սիրէին զօր	» սիրէն	սիրէին

Դերք.

սիրէլ

սիրած, սիրէր

սիրելու, սիրելիք

Դերբայններուն մէջ սիրած և սիրելու ձևերը կը կազմեն խիստ բազմաթիւ բազադրեալ ձևեր: ասոնք են.

սիրած էմ

- » էմ էղէր
- » գըլլամ
- » գըլլամ էղէր
- » գըլլամ գօր
- » գըլլամ գօր էղէր
- » ըլլամ (նէ)
- » ըլլամ (նէ) էղէր
- » էղա
- » բիդի ըլլամ
- » բիդի ըլլամ էղէր
- » ըլլալու էմ
- » ըլլալու էմ էղէր
- » ըլլալու ըլլամ (նէ)
- » ըլլալու ըլլամ (նէ) էղէր

սիրած էի

- » էի էղէր
- » գըլլայի
- » գըլլայի էղէր
- » գըլլայի գօր
- » գըլլայի գօր էղէր
- » ըլլայի (նէ)
- » ըլլայի (նէ) էղէր
- » բիդի ըլլայի
- » բիդի ըլլայի էղէր
- » ըլլալու էի
- » ըլլալու էի էղէր
- » ըլլալու ըլլայի (նէ)
- » ըլլալու ըլլայի (նէ) էղէր

սիրելու էմ

- » էմ էղէր
- » գըլլամ
- » գըլլամ էղէր

«Իրելու գլխամ գօր

» գլխամ գօր էղէր

» ըլլամ (նէ)

» ըլլամ (նէ) էղէր

» էղա

» բիդի ըլլամ

» բիդի ըլլամ էղէր

«Իրելու էի

» էի էղէր

» գլխայի

» գլխայի էղէր

» գլխայի գօր

» գլխայի գօր էղէր

» ըլլայի (նէ)

» ըլլայի նէ էղէր

» բիդի ըլլայի

» բիդի ըլլայի էղէր

Խնչպէս վերը ըսինք, Պօլսոյ բարբառը դեռ ուսումնասիրուած չէ. նոյն բարբառով գրուած անթիւ բնագիրները (թերթեր, վէպեր, առակներ, առածներ, ժողովրդական երգեր, մասնաւորապէս զաւեշտական գրուածքներ և կատակերգութիւններ) առ հասարակ պէտք եղած գիտական ճշտութիւնը չունին: Վերջին պայմանը կրնայ լրացնել իմ Պօլսահայ բանաւոր գրականութեան հաւաքածուս, որմէ մաս մը միայն տպուեցաւ Ազգագրական Հանդէս, Թ. էջ 160—196: Իբր նմոյշ կը դնեմ հոս հետեւալ իրական դէպքը՝ որ իմ մէկ նամակս է գիտական ուղղագրութեամբ:

ՆՄՈՅՇ

Պօլսոյ բարբառէն

Ան իրինգունը Բէօյիւք-Դէրէ գացէր էի, ձօվին քէնարը վէր վար փիյացա (պտոյտ) գընէի գօր: Բանէ մը խաբար չունինք: Մէյ մըն ա դէսնաս քաֆօրը էգաւ, մէչէն խընջախընջ մարթիքը դուրս թափեցան. ամմէնուն ըռէնգը նէդէր, ըէնգը-

ըէթը դէղնէր, իրարու հէդ խօսէլ-խօրաթէլ ըիլէ չիքա (չկայ),
Հրանդը դէմս էլալ. մօղէցա, ձառքս օմուզին դրի, — Խնչ գա,
սխբար, ըսի:

— Սո՛ւս էղիր, ըսալ գամաց ձանօլ մը, բան չիքա, գա-
մաց խօրաթէ, բողին վրա ջանջ գա (ծածկաբանութիւն որ կը
նշանակէ «լսող օտար մարդ կայ»):

Էրզուրնիս քօլ քօվի՝ բէրաննիս բաբընձաձ՝ իսգէլէէն ան-
ցանք լիկյացան: Օրթալըիւ մարթ. մարթասանք չմնաց. ամմէն
մարթ դուն վազէց: Նայէցա ըի մէզի լսող չիքա, նօրէն դարցա
Հրանդին.

— Է՛, Հրանդ, ըսէ նայի՛նք, լէզույիթ դազը բան մը գա
ամմա, դը բահէս գօր:

— Տույը էղալ, ցճւյց... ըսալ գամաց ձանօլ մը:

— Ձօ քնչ գըսէս, ցճւյց մի...

— Հա, Հնչադյաննէրը Բաբա-Ալին զօխէր էն, քանի մը
սագէր մէսցուցէր էն. Դաջիգնէրը դուրս թափէցան, զարգին,
ջարթէցին, հազարէն էլիէ հայ մէսցուցէր էն. անջախ խանութ-
նիս գօցէցինք, ընօփրիլ փախանք, ինքըղինքնիս ըաֆօր (շոգե-
նաւ) նէդէցինք:

— Ձօ քնչ գըսէս բէ: Ադ քնչ գէշ խաբար դուվիր ինձի:

— Ասիգա զաթը շադօնց ըլլար բիդի. ինգիլիզին զըռխըր-
նէրը էգաձ շարվաձ էն Չանախ-Սալէին ըննարը. չըթի մը գը
ընքլէէին գօր. աս ցույցը մա՛խսուսդան ըրին ըի, Դաջիգնէրը էլ-
լան հայէրը ջարթէն, ինգիլիզնէրն ա «Վան, դուն հայէրը գը
ջարթէս գօր մի» ըսէլօվ՝ էլլան, յալլան, Չանախ-Սալէն գօխէն,
դի՛ւզ Սդամբօլին վրան...:

Սիւրդս Թըփըր Թըփըր նէդէլ ըաշլայէց. խնդամ մի՛ լամ
մի. ան թաքքէյին գուզէի ըի Հրանդին փաթդըվիմ՝ էրէսը, բէ-
րանը բաքնէմ:

— Աս բիշէր ջամփա բիդի էլլան, ըսալ, էյէր ըի դէս քի-
շէրին թօփի-թիւֆէնգի ձանէր առնէս նէ, հիչ չվախնաս, ինգիլիզ-
նէրն էն. մէզի աղադէլու բիդի գան:

Ասանգ խաբար մը գը բահվի. դուն վազէցի. նայէցա
քի սուֆրան դրէր էն, հարըս, մարըս, Հէրսիլյան, Արմէնույին,
Հայգը նադէր էն, ընձի գը ընքլէէն գօր: Բանէ խաբար չունին:

— Ասօր վարը գուիվ էղէր է. հայէրը Բաբա-Ալին սոէր էն.

հազարէն եղել հայ ջարթուիւն է. ամա վախճալու բան չիքա. առ քիշէր ինգիլիզին զլոկսլընէրը Չանախ-Պալէն բիդի գօխէն, Բօլիսին վրա բիդի դան, քաղաքը բիդի առնէն, մէդի թաքալօրու-թին բիդի դան:

Ամէնը դէղէրնուն վէր ցաթգէցին. ուրախութանուն ինչ ընէնին չիդէն. Հայդը բաշլայէց ձառքվընէրը իրարու զարնէլ. հարըս «Ա՛ֆէրիմ հայէր, ըսա՛վ. տէսմը մի, գնիդ, էս քէզի չէ՛ք ըսէր գօր քի առ դարի մի՛թլախա ազադութին մը բիդի ըլլա՞ւ. — «է՛, ըսա՛վ մարս ա, էս ա չէ՛ք ըսէր գօր քի առ աշգըս քանի մը օր է գը խաղա գօր. բան մը բիդի ըլլա ամմա, ինչ ըլլալիքը չիդէի՞ք:

— Թօղ ըլլա, Թօղ ըլլա. առ ձէրութանս՝ բաց աշգօվ մէյ մը սա թաքալօրնիս դէսնամ դէ, բաշլաա բան չէ՛մ ուզէր Աս-ձուձմէ... Տիշ բան մը չգըրնամ ընէր նէ՛ Տիշ չէ նէ բիդի էրթամ ասգէրնէրուն համար փրինձ ըսողգէլու:

Հացէրնիս դէրանք, էս իմ օղաս բաշլէցա, հարս, մարս, բուրէրս, ախարս ալ իրէնց դէղէրը բաշլէցոն բառգէցան. Ամա վօրէն քունը գը դանի. Աշգըս բաց գը բէքլէ՛մ դօր քի հա հիմա գուքան ինգիլիզնէրը, հա հիմա:

Գէս քիշէրը անցէր էր. մէյ մըն ալ բո՛ւմբ... ձան մը էլա՛վ. մդիդ ըրի. ձանը կըդրէցա՛վ. աշարա անդաջիս էգա՛վ գըսէ՛մ. քիշ մը բէքլէցի, դէսա քի չէ, բո՛ւմբ... ձան մը դանա էլա՛վ. բո՛ւմբ... գէնէ էգէվէն, գէնէ էգէվէն... Ալթըի շիսիէ չմնաց:

Հարս անթիի օղայէն ձան դուլա՛վ.

— Ձօ, Հրանյա, արթո՛ւն էս...:

— Արթուն է՛մ, հայրիդ...:

— Գը լսէ՛ս գօր, ի՛նչ է առ...:

— Գը լսէ՛մ գօր, անճիք է՛ն...:

Ձանէրը էգէվէ էգէվ շաղձան. դէօշէգնէրնուս ցաթգէցինք, փէնջիլիէին առչէվը վաղէցինք, ձօլին հէռունէրը գը նայինք գօր... խօրունդէն էգա՛ձ ձան մըն էր, թամամ գրադին թօփին ձանը գըլմանէր... ձանէն յէթի ալ բարագ լուս մը դէլլար, ձօլին վրա-յէն խըզըլըմի. բէս գը զարնէր գասնէր գօր:

— Ինգիլիզին թօփէն էն, ըսինք. Չանախ-Պալէն առին...:

— Է՛ Չանախ-Պալէն միսչէվ հօս թօփի ձան գուրմ. քանի՛ սահալթվան ջամփա-յ-է:

— Օր մը գը բաշէ ամա, ասօր ինզիլիզ գըսէն... ինզիլիզին ինչ ըլլալը գիտէս...

— Ադօր խօսք դա... Բէլքիյ-ա քի (թերես և) Ձանախ-խալէն անէր էն դէ, Սիլիվրիին յս Ձաթալային բացէրն էն:

— Ագանգ ըլլալու է:

Խնդումնիս փօրէննիս բահաձ, հէմ՝ վախօվ, հէմ՝ ուրախու-թինօվ սիրդէննիս լեցունդ, ինչ ընէնք չիյդէնք. աշվընէննիս ձօլին դնգէր գը Բէլքէնք գօր: Ձանէրը էրթալօվ շաղձան... Մէյ մըն ալ մէգ օրօդում մը, մէգ գիւրիվթիւ-փաթըրդը մը, խրզըլ-ջրմ, սաղանախի բէս աղէվ մը, աղէվ մը քի դունէննիս հէմէն դէդէն քշէ՝ դանի ձօլը լեցունէ բիդի: Արդէվին խրզէն օլուխնէ-րը թէվէրու բէս նէդէլ ըաշլայէցին, թալանին հին ու մին դէ-դէրէն ջուրը շաղըլ-շուրուլ գը վազէ, ասդին դօցէնք՝ անթին գը վազէ, անթին դօցէնք՝ ասդին գը վազէ:

— Առբր մի հիմա ինզիլիզը, ըսալ հարըս:

Հէռույէն էգաձ ձանէրը օրօդումի ձան է էդէր, լուսն ա խրզըլըմին իլէն չըմշըրախին փաղըլթըն... մէնք ա ինզիլիզը էգալ ըսէլէն՝ գը Բէլքէնք գօր:

Ինչ օր քէզի բրէցի նէ՝ մինագ մէզի չէղալ. ամմէնուն դունն ա ասանգ էգալ, հէմ հայ, հէմ դաջիգ, վարը (վոսփորի հայիրը այսպէս կը կոչեն բուն Պօլիսը) դահա խրյախ էդէր է. փիլթիլն դաջիգնէրը հայէրուն դունէրը լեցիւր էն, «Հիմա ինզիլիզը բիդի դա՝ փիլթիլն դաջիգնէրը ջարթէ բիդի, Ասձուձու սի-րուն, ասղար դարվան դրացնութան սիրուն՝ մէզի ձագ մը խօ-թէցէք բահէցէք» ըսէլէն:

19. ՌՈՏՈՍԹՈՅԻ ԲԱՐԲԱՌ

Եւրոպական Թուրքիոյ մէջ միակ հայ գաղթականութիւնը՝ որ հայերէն լեզուն դեռ անկորուստ կը պահէ, Ռոտոսթոյի և Մալկարայի գաղութն է. երկուքն ալ դրացի և հայաշատ քաղաքներ. միւս տեղերը՝ ինչպէս Սիլիվրի, Չաթալճա, Չօրու, Կիւմիւլճինա, Էտիրնէ ևն բոլորովին թրքախօս են:

Այս շրջանի հայոց բարբառը ուսումնասիրուած չէ դեռ: Ռոտոսթոյի լեզուէն տող մ'իսկ դրի առնուած չէ. միայն Մալկարայէն կայ ժողովրդական աղօթք մը՝ հրատարակուած Բիւրակնի մէջ, 1898, էջ 756:

1910 թուի ամառը՝ յատկապէս բարբառին ուսումնասիրութեան համար անցայ Ռոտոսթօ, ուր հայկաբան և բանասէր Մեծ. Տիգրան էֆ. Պաղտիկեանի աշխատակցութեամբ կազմեցի բարբառին քննութիւնը: Այս անտիպ աշխատութիւնէս կը հանձն հետեւալ համառօտ ուրուագիծը:

Ռոտոսթոյի բարբառը շատ չի տարբերիր Պօլսոյ բարբառէն. ձայնական դրութիւնը արդէն միեւնոյնն է, բաղաձայնները հոս ալ երկու աստիճան միայն ունին՝ թրթռուն և թաւ: Սակայն Ռոտոսթոյի և Պօլսոյ բարբառներուն մէջ շատ խոշոր տարբերութիւն մը կայ: Մինչդեռ հին հայերէնի խուլ ձայններ հոս թրթռուն դարձած են և թաւերն ալ միւս բարբառներուն նման՝ թաւ ֆնացած են, ընդհակառակը թրթռունն ըստօրոյնս զօրացած են թաւի: Այս ձայնափոխութիւնը՝ որ յատուկ է նաև Տիգրանակերտի և Մալթիոյ բարբառին՝ շատ հետաքրքիր է արեւմտեան գրական լեզուին արտասանութեան տեսակէտով: Ինչպէս գիտենք՝ արեւմտեան գրական լեզուն հայերէնի թրթռուն բաղաձայնները թաւ կը հնչէ (ը--ր', գ--կ', դ--տ' ևն), հակառակ նոյն իսկ Պօլսոյ ժողովրդական լեզուին՝ որ նոյն բաղաձայնները

կը վերածէ թրթռուն ձայներու, այնպէս որ հնչման երկուութիւնը
ամենասովորական երեսոյթ մըն է արեւմտեան հայոց համար: Պօլ-
սեցին երբ տան մէջ կը խօսի՝ կը հնչէ դուռը բաց, դուռը զօցէ,
խկ երբ գրական անձի մը հետ կը խօսի՝ գրական արտասանու-
թեամբ կ'ըսէ թուրք փաց, թուրք քօցէ: Այս արտասանութեան
երկուութիւնը զարմանալի երեցած է միշտ ուսումնասիրողներուն.
ամէն մարդ այն կարծիքն է ունեցած որ իբր թէ Պօլսոյ գրագէտ-
ները արուեստական կերպով հնարած են յիշեալ արտասանու-
թիւնը: Սակայն Ռոտոսթոյի արտասանութեան եղանակը՝ միա-
ցած Տիգրանապոլսի եւ Մալաթիոյ հետ՝ կուգայ վերջապէս այս
տարապարտ կարծիքը ջնջելու եւ ազայուցանելու թէ Պօլսոյ գրա-
կան արտասանութիւնը՝ այս կողմերէն եկած հայ գաղթականու-
թեան մը գործն է: Պօլսոյ սուալին գրագէտները կը պատկանէին
անդուշտ նոյն գաղթականութեանց եւ իրենք ալ ներմուծած են
իրենց արտասանութեան եղանակը, ինչպէս որ հիմայ ալ Պօլսե-
ցիք կը տարածեն զայն գաւառները:

Կը մնայ հարցնիլ թէ արտասանութեան այս թաւութիւնը
Ռոտոսթոյի, Մալաթիոյ եւ Տիգրանապոլսի բարբառներուն մէջ
ինչպէս յոտաջացաւ:

Իմ կարծիքովս այս ձայնաշրջութեան ձամբան թրթռուն շըն-
չաւոր բաղաձայններն են: Թէ Ռոտոսթոցիք, թէ Մալաթացիք եւ
թէ Տիգրանապոլսացիք ունէին կանխապէս թրթռուն շնչաւոր բա-
ղաձայններ՝ փոխանակ հին հայերէնի թրթռուն բաղաձայնե-
րուն: Թրթռուն շնչաւորները իրենց պարունակած շունչին պատ-
ճառաւ (bh, gh, dh, jh) դեռ այսօր ալ որոշ թաւութիւն կը ներ-
կայացնեն, այնպէս որ անվարժ տղանք մը զանոնք իբր թաւ կը
լսէ. այսպէս Փրանսացիք նոյն ձայները p, k, t են լսեցին: Ահա
այս շունչն էր որ բիշ մը աւելի զօրանալով՝ նախորդ տարրը
աւելի խուլցուց, որով յոտաջացաւ թաւ բաղաձայններու խումբը:

Ձայնաւորներու եւ երկբարբառներու փոփոխութեանց մէջ
կը նկատենք՝ ե > է (ամէն պարագայի մէջ, բացի յէս՝ ես, յէփ՝
երբ եւ յէրք՝ երգ բառերէն). ո միավանկ բառերու սկիզբը կը
դառնայ վօ, ուրիշ ամէն տեղ օ. այ > ա, ոյ ե իւ > ու:

Քիրականութեան մէջ հոլովմունքը ընաւ տարբերութիւն
չունի Պօլսէն. -ուծիւն վերջացող բառերուն բացառականը միայն
կ'ըլլայ կրկին ն-ով. ինչ. մէնծուծէնէ: Թուական ածականն-

բաւն մէջ հետաքրքիր է յէթմիշ, սէրսէն, դօխսան (70, 80, 90), որոնք ինչև Պօլիս և ուրիշ տեղեր ալ կան, բայց ասոնց մէջ համարանքի ժամանակ կը պահանջեն հայերէն միաւորներ. ընդհակառակը Ռոտտսթոյի մէջ միաւորն ալ թուրքերէն կ'ըլլայ. օր. յէթմիշ բէշ, սէրսէն բիր, դօխսան իւշ (75, 81, 93) ևն. մինչդեռ միւս տառնաւորները (10-60) կ'առնեն հայերէն միաւոր:

Դերանունները նոյնպէս Պօլսոյ հետ նոյն ևն. հոս կը գրուենք առաջին դէմքի հայցականը յէս՝ զիս, միւսներուն համար նկատելի են ինծի, մէզի, քէզի, ցէզի ձևերը՝ որոնք Պօլսոյ մէջ թէ արական ևն և թէ հայցական, բայց Ռոտտսթոյի բարբառին մէջ միայն արական ևն. հայցականի ձևերն են՝ մէզ, քէզ, ցէզ: Երբորդ դէմքի դերանուններէն կը յիշենք աս, ասիզա, ասիզագ, ասիզազը, սըվիզա, սըվիզազը, ասօնը, սլօնը ևն:

Խոնարհման մէջ և ձայնաւորը անդականի բով կը դառնայ ի. ինչ. զը սիրիմ, զը սիրէս, զը սիրէ, զը սիրինք, զը սիրէր, զը սիրին: Շարունակականը կը կազմուի զօր մասնիկով, որուն դէմ երբեմն կը գտնենք զօ կամ օր. ինչ. զուղիմ զօր, զուղիմ զօ, զուղիմ օր: Անկատարին և կատարեալին յոգ. ա. դէմքը Սիբաստիոյ և Ակնայ բարբառին նման ունի ա ձայնաւորը. զը սիրէանք, սիրէցանք: Ապառնին կը շինուի բըղը մասնիկով, որ կրնայ բայէն յետոյ ալ գրուիլ, և ձայնաւորի բով կը կրճատուի կ'ըլլայ բըղ. օր. բըղը սիրիմ, սիրիմ բըղը, բըղ անիմ: Հիները ունին նաև բըղըր, որ կը ծագի «պիտի որ» ձևէն. բըղըր սիրիմ, բըղըր սիրէյի:

ՆՄՈՑՇՆԵՐ

Ռոտտսթոյի բարբառէն *)

1.

Դարի մը մէջք չէթէյօվ (խումբ) էլանք Իշմէն քացանք. ջանփան ջոռջինսնիս (մեր խիղկատակութիւնը) շադ ղըյախ էր. արաբային էոչին ըոէյիզը նսդած էր. սահաթը քիշէրվան ալ օխդն ու գէսը գար. ըոէյիզը թէնջիրէ մը ղափուսխան ցառըր փոնած

*) Այս երկու հատուածներն ալ յատկապէս ինձ համար պատմեցին Ռոտտսթոյի զուարթ երիտասարդներու մեծ խումբ մը, որոնց զուլին էր նպարտվաճառ պը. Յակոբ Մալաքեան. գրի առի գիտական ուղղագրութեամբ:

էր. ան բանի արարան գէրէրա՝ դօ նէ՛ իշղար մէջը յէղ դօ նէ՛ վրան քօխը մէյ մը արավ: Ինչ է նէ՛ վէ՛լասըլ (վերջապէս) Աղալին ախիուրը հասանք: Օնդօղօցը մէր արարաջին իշգիւզարու-թին մ'անէլ ուզէց, մանդանէրուն չըլըրէն (սանձ) փռնէց, իշղար դուլէթ ունէր նէ՛ քաշէց էշօղլուն: Գուզէս արարան բաթմիշ ըլլա չամուտին մէջը: Մանդանէրը բաթմիշ էղան, բօյունդուրըխը (լուծ) գօյրէցավ, մէնք ըսէս նէ՛ անմէննիս ա մէգիգ մէգիգ՝ փա-չանէրնիս սօթգաձ՝ չափուտ չուփուտ չուրէրէն թռս էլանք: Հիմա բաշլէյէցանք Ձիւրիլին փօթուտին դալայը գօթէլ (հայհոյել): Ձի-ւրիշ ըստձս ա՛ դաթըր մը դօ նէ վէրը՝ ան հայվանն է՛, Ի՛նչ է նէ՛. չէրդընցընինք, բէրէքէթ աա արարաջին առխսղաշը՝ Ձըմ-բըն ալ մէգգէղ էր: Շը՛փղիյի (խկոյն) անօր էօքիւզնէրուն բօ-յունդուրուխէրը աա մէրինին թախմիշ արանք. աա էշօղլուն ալ գէնէ՛ գօյրէցավ: Յէթքը քացանք քօլի հարմանէն բօյունդուրուխ մը քէրվէցանք (ծծկ. գողնալ): Բէրէքէթ անօր վօր մէկ գէօլէն սէլամէթը հանէց: Ալթըխ ջանփանիս ըռահաթ ըռահաթ քա-ցանք: Լարին քիշ մ'անթին գուզէս բայիրէն վար թախը թու-խո: Երարան թօնգօլէցավ, թէրիրլախին մէգը գօյրէցավ...

2.

- Ձէ Արթին, վա՛ւրդէ գուքաս գօր: Շաղօնց է քէզ գէսաձ չէյի:
- Հօս էյի վօր դէսնայիր:
- Հարա վա՛ւր էիր:
- Ձիյգէս... Բօլիս չէյի՞ յա՛:
- Յէ՛փ քացիր:
- Ջա՛նըմ. Ըսթանբօլէն բօսթանջի մը էգէր էր մալ առ-

նէլու համար, յէս խսնդըրմիշ արավ՝ ըսավքի լաս դարի խարիւղը վէրը աղէգ գը փռնըվի գօր»։ Ղիդազը հէ՛մէն հալըքա: Էրգու խայրիս փռնէցի, խարիւղնէրը լէցուցի, յալլան Ըսթանբօլ: Իրիգ-վան թէմ, սահաթը սանգ գէսի վրա էր, ջանփա էլանք: Ինչվանք էրէյիլէ փացէրը ըռահաթ քացանք: Է՛հ, իշղէ՛մութը աղէգ մը գօ-խաձ էր, մէյ մըն ա խըյախ լօղօս մը բաշլայէց փչէլ... Հիմա Խնչ անինք... Բէրէքէթ խափղաննիս իշգիւզար մարթ էր. շա-շըրմիշ չարավ. դիմէնին քօխը անցաձ՝ խայրիս աղէգ քշէց. անանգ վօր գիւջըլէլէգիջ ինքըզինքնիս Սիրիվլի նէդէցինք: Ան քիշէրը հօն լուսդուցանք. էրթէսի օրը ուզաձ հալանիս քղանք,

քանի մը սահմըվան մէջ Ըսթանբուլ՝ Սանդըբ-Բուրուն էրգաթ
նէդէցինքը, Ինչ է նէ, էլանք, խարփուզները բարեհացանք, էզու
դէս քի, Լինչ փիյաջաւ... չըսէս քի հարցունող էզմով մի... մէէր
խսէ աւ դարի հիւլընդութին գա ըսէլով՝ Ժողովուրթը վախցուցէր
ին, անմէն մարթ խարփուզ ուղէլը գը վախնալ գօ, անանգ վօր
իբէք հարու հիսսուն խոռուշ ղէնով ցէովընուս ղէֆ արինք
քացավ:

— Է, հիմա Լինչ բըդ անէա:

— Ինչ բըդ անիւմ... ղէնէ յէս իմ թէնլիքըթանս նայիւմ.
ախփար, ղէնաւթէն աղէգ փան գամ. «ղէնաւթը էլմաս քիլէզիգ
է» ըսէր ին նէ՝ քօզ դէղը չէյաւ: Զաթէն էոչի վարբէգս ա յէս
դէսաձին բէս՝ ղէնէ քօլը գանչէց, յէթմիշ բէշ խոռուշ Տաֆ-
թալըխով, Ինչ, մէխքըս բահիւմ. նօրէն ղէնաւթիս բըզը նողիւմ
վէ՛սսէլամ:

3. Մալիարայէն *)

Հանսա երթանք Գալիլիա,
Գալիլիա լեռ մը կայ,
Լիւան մէջը ծով մը կայ,
Ծովուն մէջը ծառ մը կայ,
Ծառին վրայ բուն մը կայ,
Բունին մէջը օձ մը կայ,
Օձն օխտը պտուկ ունի,
Կթիցինք մակրդեցինք,
Տիկ մը պանիր կոխեցինք.
Ով կերաւ՝ արմնցաւ,
Ով չկերաւ՝ զարմացաւ.
Աչք տուողին աչքը ճաթի,
Զար աչքը, չար պտոդը ճաթի:

*) Տես Բիւրակին 1898, էջ 756.

20. ԽՐԻՄԻ ԲԱՐԲԱՌ

Այս բարբառը առաջ կը խօսուէր միայն Խրիմի մէջ, 1779-ին մեծ հայ գաղութ մը թողուց Խրիմը և գաղթեց հարաւայի՝ Ռուսիա, ուր հիմնեց Նոր-Նախիջևան քաղաքը՝ իր շրջակայ 5 հայ գիւղերով։ Ասկէ տարածուեցան հայերը նաեւ մօտաւոր ու հեռաւոր այլ ուղեւորական քաղաքներ, ինչպէս Ռոստով, Ստաւրոպոլ, Մայկոպ, Եկատերինոպոլ, Եկատերինոսլավ, Փաշանքոք, Դնեքը, Նոդայաք, Նովոչերքասք։ Այս տեղերու փոքրիկ հայ գաղութները կը խօսին Նոր-Նախիջևանի բարբառը։ Խրիմի մէջ հայաբնակ քաղաքներն են հիմայ՝ Թէոդոսիա, Սիմֆէրոպոլ, Դարասուրազար, Բաղչէսէրայ և Եւպատորիա, որոնք կը խօսին նոյն հայ բարբառը։ Սակայն Կիրչ, Եալթա և Սևաստոպոլ, ինչպէս տիտանք, աւելի Տրապիզոնցի գաղութ մը կը ներկայացնեն։

Խրիմի բարբառը Պօլսոյ բարբառին շատ մօտիկ է. վերջինիս նման ունի ա, է, ը, ի, օ, ու, իւ ձայնաւորները։ Դի կը գործածուի միայն թուրքերէնէ և թաթարերէնէ փոխառեալ բառերու մէջ. բայց էօ ձայնը կը պակսի. այս ձայնը պարունակող թուրքերէն բառերը դարձած են է. ինչ. բէրէք՝ թրք. bōrek են։ Երկրաբառներ չկան։ Բաղաձայնները երկու աստիճան միայն ունին՝ թրթռուն և թաւ։ Հայերէնի թրթռունը և խուր բաղաձայնները դարձած են թրթռուն, իսկ թաւերը կը մնան։

Շատ հետաքրքիր է ը ձայնին գործածութիւնը Նոր-Նախիջևանի մէջ։ Հիւսիսը զայն կ'արտասանեն ամէն պարագայի մէջ ալ ը. բայց նոր սերունդը այս արտասանութեան մէջ կը կազայ. ասանց մէջ ը ձայնը սովորաբար խիստ կակուղ, զրեթէ Ժ-ի մօտիկ արտասանութիւն մը ունի, զոր պէտք է անշուշտ առանձին ձևով նշանակել (ր)։ Այս ը՝ ձայնը նախորդ և յաջորդ հնչմանց համեմատ կը փոխուի. ի և ն ձայներուն մէջտեղ պարզ և յայտ-

նի ժ դարձած է. ինչպէս են՝ ժէք՝ իրեք, երեք, ժէնք՝ իրենք, ժէնց՝ իրենց: Թաւ ատամնական թ-ի քով կը դառնայ շ. ինչ. էշ-թալ՝ երթալ, մաշթ՝ մարդ, մօշթի՝ մորթ: Ներկայ հնք նոր ձայնական օրէնքի մը կազմութեան՝ որ դեռ լիովին տիրապետած չէ:

Հոլովումը և խոնարհումը Պօլսոյ բարբառին նոյնպէս շատ նման է. միայն թէ հայցականը Ում ճիւղին պէս՝ տրականի հետ նոյն է: Հոս կը դնենք դերանուններէն անոնք որ ինչ ինչ տարբերութիւններ կը ներկայացնեն Պօլսոյ բարբառէն:

Ո.	յէս	դուն	նա
Ս.	իմ	բու	նարա
Տ. Հ.	ընձի	բէղի	նարան
Բ.	ընձիմէն	բէղիմէն	նարամէն
Գ.	ընձիմով	բէղիմով	նարամով

Ո.	մինք, մէնք	դուք	նաքա
Ս.	մէր	ձէր	նացա
Տ. Հ.	մէղի	ձէղի	նացա
Բ.	մէղիմէն	ձէղիմէն	նացամէն
Գ.	մէղիմով	ձէղիմով	նացամով

Ո.	իսա	կամ	աս, ասլիգը	կամ	սա
Ս. Տ.	խըվօր	ասօր, ասըվօր	սըվօր		
Բ.	խըվօրմէ	ասօրմէ, ասըվօրմէ	սըվօրմէ		
Գ.	խըվօրմով	ասով, ասըվով	սըվօրմով		

Կ'ըսուի նոյնպէս իդա, ադ, ադըվօր, ինա, ան, անըվօր, որոնք նոյն ձևով կը հոլովին:

Դասական թուականները կազմելու համար կը գործածուի ում մասնիկը. ինչ. էրզուսում, ժէքում, չօրսում՝ «երկրորդ, երրորդ, չորրորդ» են. այս ում՝ մասնիկը պարսկերէն -um մասնիկն է՝ նոյն գործածութեամբ:

Խոնարհման մէջ պէտք է նկատել նախ ներկայի և անկատարի գ, զը, քը մասնիկները. ասոնցմէ առաջինը ձայնաւորով սկսող բայերու համար է, երկրորդը թրթռուն բաղաձայնով սկսող բայերու համար, իսկ երրորդը թաւ բաղաձայնով սկսող բայերու համար. ինչ՝ գէշթամ՝ կ'երթամ, զը բէրիմ՝ կը բերեմ,

ըը սիրիմ՝ կը սիրեմ: Բայական և վերջաւորութիւնը ամէն տեղ զարձած է ի, բացի ներկայ եղակի երբորդ զէմքէն:

Անցողական բայերը կ'ստանան ջնուլ վերջաւորութիւնը և կը կազմեն չորրորդ լծորդութիւն. ինչ. անցընուլ, հարցընուլ, հալէցնուլ ևն:

Ահաւաստիկ սիրիմ՝ բային ժամանակներէն կարեւորները:

Ներկայ	Դերակ.	Ստոր.
բը սիրիմ	սիրիւ էի	սիրիմ
բը սիրիս	» էիր	սիրիս
բը սիրէ	» էր	սիրէ
բը սիրինք	» էինք	սիրինք
բը սիրեք	» էիք	սիրեք
բը սիրին	» էին	սիրին

Անկ.	Ապառ.	Անց.
բը սիրէի	բիդի սիրիմ	սիրէի
բը սիրէիր	» սիրիս	սիրէիր
բը սիրէր	» սիրէ	սիրէր
բը սիրէինք	» սիրինք	սիրէինք
բը սիրէիք	» սիրեք	սիրէիք
բը սիրէին	» սիրին	սիրէին

Կատար.	Անց. ապ.	Դերբայներ
սիրէցի	բիդի սիրէի	սիրէլ
սիրէցիր	» սիրէիր	սիրիլ, սիրած
սիրից	» սիրէր	սիրէլու
սիրէցինք	» սիրէինք	
սիրէցիք	» սիրէիք	
սիրէցին	» սիրէին	

Թարակ.	Հրամ.
սիրիւ իմ	սիրէ
» իս	մի սիրիւ
» է	սիրէցէք
» ինք	մի սիրեք
» իք	
» ին	

նրիմի բարբառին վրայ որ և իցէ ուսումնասիրութիւն չկայ. բայց ունինք քանի մը ընտիր բնագիրներ. ասոնք են՝

К. Паткановъ, Матеріалы для изученія арм. нарѣчія, I. Говоръ Нахичеванскій, *Պետերբ.* 1875.

Ռ. Պատկանեանի Ընտիր Երկասիրութիւնները, Ա և Բ. *Պետերբ.* 1893, մանաւանդ Գ հտ. Ռոստով, 1904:

Տիգրանեան Գ.—Առածք, ասացուածք և զրոյցք Նոր-Նախիջևանի. Ռոստով, 1892:

Կան նաև քանի մը հէքիաթներ Տիգրան Նաւասարեհանի չայ Ժողովրդական հէքիաթներու շարքին մէջ և շատ մանր մուշր գրուածքների Նոր-Նախիջևանի Նոր Կիանք, Մեր ձայն և Լոյս թերթերուն մէջ (հրատարակուած 1906—1911):

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

(Նոր-Նախիջևանէն *)

Ազիաթի հայերուն գունը մէկ խուջուռ բան է. մէզի բէս ազըւար (բակ) չունին. նացա դունէրուն թէփէն դէզինի բէս դիւզ է. սիրդէրը նէղանա նը՝ գէրթան, թօղդախէրու բէսնագ՝ դունէրուն թէփէն գը նըսդին..

Նացա հացի փուռն ալ—անունը գիդէի ամա՝ մօոցիլ իմ—խուջուռ բան է. ազըւարին օրթան, շադէրուն ալ դունէրուն մէջը, մէքամ գուլօր փօս քը փօրին, մէչը սըվա գանին, շղէ դացա փուռը. Հաց էփէլու լան նը՝ իդա փօսին մէչը Նօմայ չօր փադ, խօռայ (չոր խօխ) դուլուն, դագէն գը բըռընդէցնուն, յէթգէն դառնուն խումօրը աղլի փուռին բագէրուն գը ձէփին. շղէ իմացիլ դացա հացին Ֆասօնը.—աղէթօվ լաթ, մէղայասձու մէղաւ Ադ դահա հէչ, Փուռին հացը գը ժողօդին նը՝ քը հանին վրայի ադօդ շաբիգնէրը վարդիգնէրը, իդա փուռին մէչը քը թօթվին, օչինէրը քը թափթփին մէչը, ուռէլի (ոլոռն) բէսնագ չըթըո չըթըո գը բօճըրվին. աս ալ դացա լըվացքն է. թիւֆ... շադ մոմնդառ հալիս ին իդա ազիաթի հայէրը...

Քափքայի հայը ա՛սլը ջիմարէթ է. մէրէրէն շադ վար է. մէրէրը ըսրէմ մարթու սըրա մարթ ին. նաքա՝ ինա մաջառ-

*) Տես Պատկանեանի Матеріалы էջ 71 - 73. ասիկա կը ներկայացնէ հին լեզուն, այն է մաքուր ր ձայնով: Նոր-Նախիջևանի մէջ ստուգելով վերածած եմ դիտական ուղղագրութեան:

ալրաբայով Խրբըմէն նողայնէր բուքաննը՝ աղէթով նաքա ին. էրէսնէրը խաչ չի հանին նը՝ հայ եղածնէրը ըէլլի յալ չէ... Փաւ-
միլլըյ, հէգնէրը թէմիզ հայնազ գալաջի գանիմ՝ չին հասքընալ.
վսեռաւնս իստ բաղը. դօռէլի բէս էրէսը գը նայէ «խաքար չիմ»
իմիշ. զօյա գուզէ ասէլու քի՝ ասածըդ չիմ հասքընար... զընա
գըզիւր նարա լիւզիւյով ինչ ասէլ է «էձը ձօրը ընգէլ ա, գէլը
էգէլ ա գէրէլ ա». զօյա գուզէ ասէլու քի աճը ճէնդէքը ինգիլ է,
գալը էգիլ է նաբան գէրիլ է... էրէսդ խալարի. հայնազ ասա—
դաւ. աճին ինչն էձ դասիս—օր, թըլվադ բէրան. փոյա՛մը աձ
ասա—դաւ. ձօրըս վօրն է, ճէնդէք ասիս նը չիլլալ. «էգէլ ա գէրէլ
ա». Ֆոսմիցուգնադ գալաջի գանիս՝ ինչ է. էգիլ է գէրիլ է ասիս նը՝
անգիւց աղէկ չէ՝ ինչ. ըարէմ թէմիզ հայնազ է իսմ... Շղէ սի-
բէս խէնթ ին... Նաքա ֆօղ չին ասիլ՝ իօղ գասին՝ հալօղ չին
ասիլ՝ խաղօղ գասին. խուլի չին ասիլ՝ ջըրօր գասին. չիչազ չին
ասիլ՝ ձաղիկ գասին՝ շա՛շխըն, հէ՛ չիչազը ձաղէկ գըլմ՝ ձաղէկը
ան է, վօր էրաձ փաղէն յա թէգաքէն գը մընա. ան՝ ըաշջային
մէչի էլլաձը չիչազ է. վօրին գուզիս հարցուր. թէմիզ հայնազ է...

Ընջամը, շղէ ասրէս փօթթիթ արիլ ին իընչ լիւզիւն. ամ-
բէս օր՝ ամիսնէրով հէգէրը բիդի գէնաս, լիւզիւդ ալայ-մալայ
բիդի ձըմըգըգիս, վօր գուզօր-մուզօր բան գըրնաս հասքըցնէլու...

Էրգու շափաթ էրէվան գէցա, ասվաձային իր օրը հէգէրը
ջէնգ գանէի, թէմիզ հայնազ քը սօրվէցնէի իդա մոմիդառ ազի-
ալթնէրուն...

Ինչբէս սիւրո փաթլամիշ չիւաս. մէմը իդա ալէվալէնէ-
րուն նայէ. մարթ չին հաջիլ. մարթու վրա քը խընդան. իլլէքի
մէր Նաշչուվանցիսնէրուս վրան՝ դա՛յմա քը խընդան. իմիշ՝ մէնք
լիւզիւնէրըս փօթթիթ արիլ ինք, մօոցիլ ինք թէմիզ հայնազը...

Խրիմէն *)

Ատենակով ժամանակով մէկ մ՝ կար, մէկ մ՝ չի կար՝ մէկ
հատ թագաւոր կար. Ադ թագաւորը ունէր մէկ հատ տեսօք ադ-
ջիկ. Ադ ազջիսնը անխաւար մարդ կուգենայ էգիլ է, ամա
մէկին տուած չէ:

*) Տես Տ. Նաւասարդեանի Հայ ժողովրդ. հէթաթներ, է. էջ 70—73:

Մէկ օր մը թաղաւորը էլած տսկնը չեօլին մէջ մէկ հատ ծիր մարդ կը տեսնէ նստիլ է՝ փառ կը ճղլտէ եղիլ է: Թաղաւորը կը մօտիկնայ քովը ու կը հարցունէ.

— Հոս ի՞նչ կանխա:

— Ի՞նչ անիմ, ասից ծերը, խամէթ կը պաժնիմ: Թաղաւորը կը հարցունէ.

— Խամէթ ի՞նչես կը պաժնիմ:

— Տեսօքը չիբքինին կուտամ, Ֆիսարէն գէնկինին: Թաղաւորը կը հարցունէ.

— Իմիս աղջկանս խամէթը վճիլ է:

— Քուկդ աղջկան խամէթը քու տունիդ խզմէթէր Արաբն է:

Թաղաւորին սիրտը կիլլէ. կուզայ տուն, միտք կանէ թէ՛ ի՞նչես Արաբին հեռացունէ տէյին: Վերջը մէկ գիւր կը գրէ ու կուտայ Արաբին ու կասէ. «Տանը իսա Ասծուն տուր»: Նա կալ կառնէ կիլլէ կերթայ: Արաբը էրթցած ժամանակը մէկ հատ տուն կը տեսնէ. կը մտնէ նստ կը տեսնէ, որ մէկ հատ կին մարդ նստիլ է ու ադ տունին թէլիէէն ալ շո՛ս շո՛ս օսկիներ կը թափի: Կին մարդը Արաբին կը հարցունէ.

— Վճար տեղ կերթաս, կասէ:

— Ասծու կերթամ, կասէ Արաբը:

— Շանըս, կասէ կին մարդը Արաբին. ասան Ասծուն, կլայ ինձի տսխատար տուած օսկին, ամեն օր արապա-արապա մարդոց կը պաժնիմ՝ կէնէ շատ է:

— Աղէկ, կասէ Արաբը ու կիլլէ կերթայ: Գնացած տսկնը կը տեսնէ ճամբին մէջ մէկ կուր մարդ նստած կեցիլ է: Կուրը կասէ Արաբին.

— Վճար տեղ կերթա:

— Ասծու կերթամ, կասէ Արաբը:

— Շանըս, կասէ կուրը, ասան Ասծուն, մինչունքի քրը պիտի նստիմ թոստըղանը (սլոնձէ թաս) դիմացս: — Արաբը կիւնէ կերթայ ու գնացած տսկնը կը տեսնէ մէկ մարդ թէք չամուռը պաթած կեցիլ է ու կը հարցունէ Արաբին.

— Վճար տեղ կերթա:

— Ասծու կերթամ, կասէ Արաբը:

— Շանըս, անպարս, կասէ ադ մարդը. ասան Ասծուն՝

մինչուանքի Թրբ աս տեղը պիտ կենամ. արդըլն քառսուն տարի է հոս մնացիլ իմ, Բնչ էնել կը կընամ Բնչ մէջը մտնիլ:

— Աղէկ, կասէ Արարը ու կելլէ կերթայ: Մէյ մ' ալ տեսնիս տաղին (անտառ) մէջը մէկ հառ ծեր մարդ ուստ կուգայ:

— Վհւր տեղ կերթաս, կասէ ծերը:

— Ասծուն կերթամ, կասէ Արարը:

— Իհնչ պիտի անիս Ասծուն, կասէ ծերը:

— Թագաւորս ինձի գիր տուից, պիտ նարտ տանիմ, կ'ասէ Արարը:

— Թուղթը ինձի տուր, կասէ ծերը ու ծեռքէն կառնէ:

Արարը նարտ կը պատմէ ճամբան ուստ էկած կին մարդու, կուրի ու չամուտի մէջ պալծած մարդուն ասածները: Ծերը կասէ Արարին. «Դարձած ատենդ կ'ասիս կին մարդուն.— Երբ որ փառք Ասծու չ'ասես նէ՛ ան ատենը օսկին թէ՛քէն թափելէն կը դադրէ: Կուրին ալ կ'ասիս, որ նա եալ քովի կետինը թող փորէ, մէջէն ջուր կելնէ. ջուրը տռնէ աչքերը թող լուանայ՝ ան սնալծը աչքերը կը պացուին. հապա ան մարդուն ալ կասիս, որ քառսուն տարի տա՛հա թող կենայ չամուտին մէջը:

Արարը հա կը դառնայ, կերթայ ան կին մարդու քովը ու կասէ. — Ասուած ասից, որ երբ փառք Ասծու չ'ասէ նէ, ան ատենը օսկինը պիտ դադրի թափելէն: Արարը կ'էնէ կերթայ կուրին քովը ու կասէ. — Ասուած ասից, որ քովի գետինը թող փորէ, ջուր կելնէ, աչքերը թող լուանայ՝ կ'աղեկնայ: Կուրը դարձաւ ու Արարին ասից.— դուն ինքդ փորէ, Արարը քիչ տեղ փորեց՝ էլած ջուրէն ձեռքերը ճերմակ էղան. քիչ մ' ալ փորեց՝ ալա՛յ-մալա՛յ ճեղ-ճերմակ էղաւ, թէք մէկ հառ կօտին տեղը սե մնաց: Անկից Արարը շիտակ թագաւորին կերթայ:

Թագաւորը Արարին հիչ չի ճանչնայ, ամա նարտ խիստ կը հաւնի, իրեն աղջկանը հետ կը պստկէ, քառսուն օր, քառսուն գիշեր հարսէնք կ'անէ: — Ես ալ հոն էի. գինի խմեցի, պուրիկէս վազեցաւ, պիրանս չը գնաց:

21. ԱԽՍՏՐՕ-ՀՈՒՆԳԱՐԻՈՅ ԲԱՐԲԱՆ

Հեհաստանի, Պուքովինայի, Թրանսիլվանիոյ և Հունդարիոյ զանազան կողմերը ցրուած մեծ ու փոքր հայ գաղութները, եթէ հայ լեզուն մոռցած չեն, կը խօսին բարբառ մը, զոր յարմար դատեցինք կոչել ընդհանուր անունով Աստրո-Հունդարիոյ բարբառ։ Հեհասայ գաւառականը ուսումնասիրած է Հանուշ հայագէտը իր երկու դործերուն մէջ (Sur la langue des Arméniens polonais, I. Mots recueillis à Kuti, Cracovie 1886 և Beitrage zur Armenischen Dialectologie)։ Սուշավայի բարբառը ուսումնասիրած եմ ինքս Բաղմավէդ Թերթին մէջ (1899, էջ 112, 218. 325, 516 և 557), որ ղժբախտաբար կիսատ մնաց։

Որովհետեւ Սուշավան աւսարիական հայ գաղթականութեան ամէնէն հայախօս ներկայացուցիչն է, ուստի հարկ կ'ըլլայ մեզի տալ հոս իր բարբառին նկարագիրը։

Սուշավայի բարբառը կը ճանչնայ հետեւեալ ձայնաւորները. ա, է, ը, ի, օ, ու։ Երկրարբառները շատ են. մինչդեռ բոլոր հայ բարբառները առհասարակ ջնջած են պրաբարի հրկբարբառները, ընդհակառակը Սուշավայի բարբառը վերստին նորոգած է զանոնք. այսպէս աւ, իւ, օւ, ե, իււ, իը (կարդա ան, խու, օու, իէ, իյէու, իյը)։ Ասոնցմէ աւ և իւ հին հայերէնի աւ, իւ երկբարբառներուն ներկայացուցիչներն են. ինչ. հայ. ցաւ > Սչ. ցաւ, հայ. պատիւ > Սչ. բադիւ։ Ե կը ներկայացնէ ե ձայնաւորը, ինչպէս է Մշոյ և Վանայ բարբառներուն մէջ. բայց հոս համակարգութիւնը Թերի է, որովհետեւ ո (կարդա ուօ) երկբարբառային ձայնը կը պակսի։ Սուշավայի իը ձայնը՝ որ կը ծագի հայերէնի ի ձեւէն, մօտիկ է գերմանական ie ձեւին, օր. Սչ. սի'ըրը < հայ. սիրտ. հմմտ. գերմ. Bier։

Բաղաձայնները երեք աստիճան ունին. Թրթռուն, Թրթռուն

շնչաւոր և թաւ: Հին հայերէնի թրթռուն բաղաձայնները դարձած են թրթռուն շնչաւոր, խուլերը դարձած են թրթռուն, իսկ թաւերը կը մնան թաւ:

Յոգնակիի նշանն է նր, ննր. բայց կայ նաև սղան մասնիկը՝ ինչպէս Կարնոյ բարբառին մէջ. հայցականը միշտ զ նախգիրը կառնէ: Գործիականի մասնիկն է ու՝ փոխանակ ուլ ձևին:

Դասական ածականները կը կազմուին Նոր-Նախիջկանի ձևով. օր. էրզուսում, իրէքում՝ են:

Դերանուններուն մէջ կը նկատենք հետեւեալները.

Ո.	յէս	մինք	դ'ուն	դ'ուք
Ս.	զիմ	մեր	դքու	ձ'եր
Տ.	ինձի	մէզի	քէզի	ձ'էզի
Հ.	զիս	սմեզ	սքիզ	սձ'իզ
Բ.	զիմմէ	մէրմէ	դքումէ	ձ'էզմէ
Գ.	ինձի հէդ	մեր հէդ	քէզի հէդ	ձ'իզ հէդ
Ո.	իրքը	իրօնք	դ'ա, ադ	ադօնք, դ'աքա
Ս. Տ.	իրեն	իրենց	դ'արա	դ'ացա
Հ.	զինքը	զիրօնք	»	»
Բ.	իրէնմէ	իրէնցմէ	դ'արամէ	դ'ացամէ
Գ.	իրեն հէդ	իրէնցմու	դ'արա հէդ	դ'ացա հէդ

Սոնարհման մէջ ներկային և անկատարին մասնիկն է զի. բայական վերջաւորութիւնց և ձայնաւորը կը դառնայ ի. անկատարին եզակի երկրորդ զէմքը ներկային նմանողութեամբ կ'առնէ ս. այս բանը և ոչ մէկ բարբառի մէջ գոյութիւն ունի. ինչ.

զի սիրիմ

զի սիրէի

զի սիրիս

զի սիրէիս

զի սիրէ

զի սիրէր

զի սիրինք

զի սիրէինք

զի սիրիք

զի սիրէիք

զի սիրին

զի սիրէին

Շարունակական ձևերը կը պակսին:

Աստուծոյն կը կազմուի ըրիզօր մասնիկով, բայց Հունգարիոյ հայերը կը գործածեն ըրի ձևը՝ որ պիտի-ին համառօտութիւնն է ձև ձայնաւորի քով կ'ըլլայ բ. օր.

Սուչավա	Հունգարիա
բիգօր սիրիմ	բի սիրիմ
» սիրիս	բի սիրիս
» սիրէ	բի սիրէ
» սիրինք	բի սիրինք
» սիրիք	բի սիրիք
» սիրին	բի սիրին

Անցեալ դերբայը կը կազմուի իլ մասնիկով, որով և կը կազմուին յարակատար ու գերակատար ձևերը: Բայց հաս Սուչավայի բարբառը շատ հետաքրքիր նորութիւն մը ունի: Ինչպէս յայտնի է, եւրոպական նոր լեզուներէն շատերը բայական ժամանակներուն մէջէն կատարեալը ջնջելու վրայ են: Օրինակի համար ֆրանսերէն j'aimai, tu aimas, il aima, nous aimâmes, vous aimâtes, il aimèrent ձևերը միայն գրական լեզուին մէջ գոյութիւն ունին, իսկ ժողովուրդը չի ճանչնար դանոնք և անոնց փոխարէն կը գործածէ յարակատարը (j'ai aimé, tu as aimé՝ են): Այսպէսով աբիմն յարակատարը իր բուն նշանակութիւնը կորսնցուցած և անցած է կատարեալին տեղը: Նոյնը տեղի ունեցած է նաև Սուչավայի բարբառին մէջ: Այս բարբառը կատարեալ ժամանակը (սիրեցի են) դարձածութենէ ձգած և տեղը գրած է յարակատարը՝ նոյն իմաստով: Ահա երկու ձևերուն խոնարհումը:

սիրիլ իմ	սիրիլ էի
» իս	» էիս
» է	» էր
» ինք	» էինք
» իք	» էիք
» ին	» էին

Աւտորո-Հունգարիոյ բարբառին զանազան ճիւղերովը գրուած բնագիրներ կարելի է գտնել հետեւեալ աղխատութեանց մէջ.

Հ. Գր. Գովրեկեան—Դրանսիականիոյ հայոց մեղադրութիւնը, Վեննա, 1896

—Հայք յնդկաաբեթուպոլիս, Վեննա, 1893:

L. Patrubány—Sprachwissenschaftliche Abhandlungen, I & II.

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

ԱՒՍՏՐՕ-ՀՈՒՆԳԱՐԻՈՅ ԲԱՐԲԱՌԷՆ

1. Սուշավայի բարբառով *)

— Բ՛արբի լուս. լ՛նչըէս էք:

— Շընօրհաղալ իմ. աղէգ:

— Ի՛նչըէս, հանդ՛չի՛ն իս աս գ՛ըշէր:

— Ջօր աղէգ բառգիլ իմ. նոմայ քո՛րիջ՛նհրը ինձի՛ ք՛օ-գ՛օյ չի՛ն գումի. հիմըի (հիմայ) ճւրուխ (սւր) բիգօր էրթաս. լ՛նչ բիգօր անիս աղէն (այդպէս) գանուխ:

— Բէդդ՛ է էրթամ ք՛օշդ՛ան, վօր դ՛էլէգրաֆ անիմ:

— Ի՛նչ դ՛էլէգրաֆ:

— Ներ՛օդ՛ւս գ՛ըբիլ է ինձի՛ թէ աս օրերուն գուղէ միւր մօդ իգ՛ալու. ու գուղէ համ՛ ըգհարսը բ՛էրէ վօր ասղիզ փսագլէն: Դէրդէրը ինձի ասիլ է գ՛օ չի դարնա գիւրէնք փսագլէու, իլա-լու վօր տաքէր (աղղտկան) ին. հիմըի գուղիմ դ՛էլէգրաֆադ՛ անիւս, վօր չիքա, դուրի (իգուր) խարջ անէ մըղքինը (խիդ). գափսըանամ շաղ վօր աթ խրդա՛րը խարջ արիլ է: Բ՛օլօր բ՛անը հաղի՛րը էր. քըրչէրը հաղի՛րը էին. մուզիգ՛անթնիւրը վարցած էին. բամէցէքի ըիլէդ՛նիւրը խըրգած էին. դարջ ասիմ ամմէն բ՛անը հաղի՛րը էր:

— Յէս գի մըղքիմ վօր բադրիտըբարանը դ՛էլէգրաֆադ՛ անինք. յէւ խընդ՛րինք վօր ք՛օզլօլիդ՛ անին. յէւ ամմէն բ՛անը բադմինք դ՛էլէգրաֆի մէչ. թէ բ՛օլօրը հաղի՛րը ին. ք՛օզլօլիդ՛ անէ քահանայուն վօր աս անգ՛ամը փսագէ:

— Աղէգ է. անինք. լ՛նչ խրդալը ժամանագի մէչ գըլա բա-դասխանը իգ՛ալու օրընծնդ:

— Ասօր հինքշափթի յէ. ինչֆանի շաբ՛աթ օր գըլա բա-դասխանը իլա ի հօս:

Ուրբ՛աթ իրգուն գը հանդըբին իրենք ա՛լվըջ:

— Բ՛արիգուն. է, լ՛նչ է խաքարը. բադասխան գ՛ըգնը-վիլ իբ՛:

*) Պատրաստած եմ Սուշավայի քահանայ Տէր Կարապետ Կայնայեանի հետ՝ ղիտական ուղղադրութեամբ:

— Հնարա (այն). աղէկ է. բաղրիարբը բօզվօլիդ՝ արիւ է քահանայուն վօր փսագէ. հիմբի դէրթամ դէլէզըրաֆադ՝ անիմ վօր իդէան:

— Ասա մէ ինձի. ձանուցումները յէփ բիդօր անէ:

— Ադօր համար էդի իմ գըրբիդընիւն, յէ խընդըլի իմ վօր բօզվօլիդ՝ անէ մէկ դարըս (անդամ) իրէքի համար. յօ խօսդայիլ է թէ բօզվօլիդ՝ գանէ, յօ քահանայուն գըրօս դիմացնու. հիմա մէգալ վաղը (միւս օրը) դիբագի է. առվադուն քահանան ձանուցումները գանէ, յէ դիսավօր յէդի փսագ:

— Ջօր աղէկ է. հիմբի հոյէ նումայ վօր օզգա բաները հադիլըր իլան. խաղալու սալօնը արանժադ՝ է. բօլիալները վրգսուիդ՝ ին:

— Հնարա, բօլօր բանը հադիլըր ին. նումայ չիդիմ ըզվօ խըրդիմ իրենց դիմաց վաման վօր նըգըլիդ՝ չանին դիօնք:

— Խըրգէ ըզվիլի Գօգօրը (Գրիգոր). իլալօս վօր ինքը ջանջօրներ ունէ:

— Աղէկ գասիս. դինքը գը խընդըլի վօր էրթա:

Էրգուսում օրը՝ շաբաթ օր ամվըզ գը հանդրբին:

— Բարի լուս:

— Բարի լուս. աչքները լուս. էզիլ ին հարոնավօրաքը:

— Էզիլ ին սա առվադու. հիմբի գըցիլ (սկսիլ) է բանը. գնա հօն՝ հօս. սա բէգգ՝ է, ան բէգգ՝ է. յօ բօլօր բանը գիմ գըլիսուս վրա է. չունիմ վօզ մէկ աժուդօր մը:

— Նումայ համբըրություն, բարեգամ, բօլօր բանը գի դանա. թօխ գամաց. բանիւմ սահալթն է փսագը:

— Վեցին:

Բախդը (ամուսին) դուն գուգա յէ գնգանը հէկ աղէս գը գուրուցէ.

— Է՝ Ռուժիգ՝, հադըրվիլըր... հարսնիքը մո՛ւզիգը ուժէ գի փչէ. բէգգ՝ է էրթանք:

— Յէս հադիլըր իմ. դուն ալ չուսդ (չուս) սև բըրչերըդ՝ հաքիլըր. յէ մընուշաները հանէ շուֆլադէն. յէ գիլըր գօնջուզը վօր չի մօռնաս:

— Ռո՛ւժիգ՝, դուն վօր բօղիլները գի հաքիս... հաքիլըր ջէրմագ գագու (մատաքս). իլալօս վօր ջէրմագ գագու օրօգլան հաքիլ իս. չի մօռնաս ըրրօշը ու ըրանգօլէդան առնուս... օրօգ-

Լիդ՝ շընը՝ը շադ յէրզան է. բէդդ՝ էր զինքը գ՛ոնէօյդ՝օրին դաս՝ վօր դըդըէ:

— Դ՛հւն ինչ գ՛իղիս. ասըէս է մօղան. խըզէ չուսդ՝ ֆիհա- գ՛րին դէվանց վօր իգ՛ա:

— Դալէ... ֆիհագ՛րը գի բ՛օհէ (սպասել):
էրգուան ա գի նըսդին ֆիհագ՛րի մէչ, յէ գէրթան հարանի- բին դունը:

— Բ՛արօւ էգիլ իբ՛:

— Դը շընաֆօրինք. Ասվաճ դա խըսմըթօւ ու դօվըթօւ իլա:

— Շընօրհազալ ինք. դառօսը հէմ ձիւր զավագացը գ՛օլօ- ջիին... բամէցէք, խընդ՛րիմ, բամէցէք ալ վիւր, խաշլումօրը քօւ:

— Դիէն չի՞ն էրթա փըսազ:

— Ա՛ս բաս (այս պահուս). Նումայ քահանան իգ՛ա... հա, քահանան էգիլ է. է, բամէցէք, դ՛ըրըսուրանիւրը դօ բ՛օհին. ա- ռաչի դ՛ըրըսուրային մէչ գէրթա քահանան, յէ բիրա իրից- դիինը. էրգուսուսին մէչ հարսը խաշլու մօրը հէգ. իրէսուսին մէչ փէսան խաշլուին հէգ. յէդդ՛ը մէգալօնք. գի խընդ՛րինք վօր բ՛րէ- ջէ դ՛ըրըսուրանիւրը էրթան, դէ (զի) գան դիպդ՛ուլ:

Դամաց դամաց սէրէ դասը դամ դասնըհինգ դ՛ըրըսուրաւ ոյնդօւ ժամ գէրթան, յէ փսազը գի գըցէ. փսազէն ալվըշ հարսինը դունը գէրթան յէ հարգըվէլուն էգէվանց գի դըցին սդ՛օլնիւրը փոէլու. յէ գի դ՛ըրվին մուսաֆիրնիւրը սդ՛օլ. գի հասգըցվի վօր հարսը յէ փէսան սդ՛օլին ջագազը յէ իրինց դէվանց խաշլուն ու խաշ- լումարը. անօր դէվանց բ՛րէջ՛ը ոընդօւ. հիմբի գի գըցին բ՛ա- բիգհնացնիւրը:

— Զօր բիգօր անգ՛ընվի (ուշանալ) սդ՛օլը. քանի՞ յէ սա- հադ՛ը:

— Ուժէ ինը անցիլ է:

— Բ՛էդդ՛ է խընդ՛րինք զքահանան վօր ալ չուսդ՛ անէ. սը- լիդ՛ անէ բ՛արիգհնացնիւրօվը, իլալօւ վօր զըզանիւր ուժէ չունին համբ՛իւրություն:

— Ունին ժամանազ համ խաղալու դիսդ՛ուլ, ինչֆանի առ- վադու:

— Ա՛հ, աս է յէդդ՛ի բ՛արիգհնացը. գի լըմընցվի սդ՛օլը:

— Շընօրհազալ ինք:

— Խընդ՛րիմ թօղություն:

— Հիմբի ինչ գանինք. գէթանք սալօնը. մոլզիզը գըցիլ է փչելու... ղիսդուլ միձ է սալօնը. ու ոինդ լումինադ' է, դատը զօր գաք է. գըգաները չին իմանա. գութֆի (կը թուի) թէ չին դիմառ ու չին լսի օզգա բ'ան իբմնա (իմն ինչ): Ասրէս ին դգաները, գի բ'ըռնիս միդըզ' յէփ դ'ուն ա դգա էիս. յէս գի խադան յէփ վալց, յէփ գ'աղըիլ, յէփ հօրա: Հիմբի գուզին մազուր խադալու. վճ արանժադ' գանէ:

— Ինձի գութֆի թէ աղաչա Օվանէսը զօր ոինդ մազուր արանժադ' արիլ է. դարը ալվը Վալց գուզին խադալու. բէդգ' է անդ'ան իլա:

— Սահադը չօրս է. յէս դ'րուսդըս (դուստը) չուզէ էրթալու. տամէնը գի խնդ'րէ ան (էլի) քիչ մը, ան քիչ մը. ու զօր դ'րուսդիդ' իմ:

— Ադէս գանէ համ օրդ'իս. յէփ դատիմ իրեն քալէ դուն, ղիսդուլ է, գի խնդ'րէ նումայ դաս գ'աղըիլը ան. գ'օ անգաժադ' իմ. գ'աղըիլին դէվանց օզգա վալց ու օզգալը յէս սըվըրջիդ' չունի. հանա գի լուսանա... ուժէ ջիւահիները գի փօթին. դարը հիմբի գէթանք... նայեցէք դգաք, հաքնըվէցէք ադէգ. փաթըվէ Հըռէփսիա... Գանբիդ, հաքնըր ըղիբըրցի'ըրը, վօր չի բաղիս. բըրդընաձ էս... հիմբի տանունք բ'արու միա դան մարգ'իվ'օցը մօզէ... հանա, հօս ին.. բ'արի գ'ըշէր բիքա Վարդէնիք, բ'արի գ'ըշէր աղաչա Դյօրգէշ, աղաչա Լուսիդ:

— Բ'արի գ'ըշէր ձ'իլ հրամանօցը:

— Ասվաձ դա դօլվըթօ ու խըսմըթօ իլա:

— Շիօբհագալ ինք աշխադանքին:

ԲԱՆԴՐ

1. Զօր. թրք. զօր' շաս.

2. Նումայ. ում. numai' միայն թէ.

3. Բ'ուրիջ'. ոմ. purici' լու.

4. Բ'օգ'օյ. լին. pokoi' հանգստութիւն

5. Բ'օղդ'ա. ոմ. posta' նամակատուն.

6. Դէլէգրաֆ. ոմ. telegraf' հեռագիր.

7. Նեբ'օդ'. ոմ. nepot' հօրեղբորդի.

8. Գ'օ. ոմ. câ' թէ, որ.

9. Հազըրը. թրք. hazer' պատրաստ.

10. Քուրջ՝ զգեստ.
11. Մուզիկականթ. ում. musicant՝ հուսալսող.
12. Բիլէդ՝. ում. billet՝ տոմսակ.
13. Բօլլօլիդ՝. լին. թոյլատրել.
14. Օրընձեդ՝. յետս.
15. Ալվըշ. ում. earasi՝ դարձեալ.
16. Գլըրիդընիա. ում. căpitanía՝ թաղապետութիւն.
17. Արանժադ՝. ում. aranjat՝ կարգաւորեալ.
18. Բօդիալ. ում. podeal՝ տախտակ.
19. Վըգսուիդ՝. ում. vacsuit՝ մոմած.
20. Վամա. ում. vama՝ մաքսատուն.
21. Նըգլըժիդ՝. ում. nəcajit՝ նեղել.
22. Վիւրի. ում. ver՝ հօրեղբորորդի.
23. Աժուդօր. ում. ajutor՝ օգնական.
24. Ռուժիդ՝. լին. Ruza՝ վարդուհի.
25. Մուզիդ՝. գերմ. Musik՝ հուսալ.
26. Ուժէ. լին. uzè՝ արդէն.
27. Մնուշա. ում. manusa՝ ձեռնոց.
28. Շուֆլադ. ում. sufladâ՝ դարան.
29. Գօնջուդ՝ գրպան.
30. Բօդին. ում. botin՝ կօշիկ.
31. Օրօդլան. ում. rochie՝ շրջազգեստ.
32. Բրօշ. ում. brosu՝ մանեակ.
33. Բրանզօլէդա. ում. branzoleta՝ ապարանջան.
34. Շլէք՝. գերմ. Schleppè՝ քղանցք.
35. Գրոժօլօր. ում. croitoriu՝ դերձակ.
36. Ֆիադր. գերմ. fiacker՝ կառք.
37. Գօլօջ՝ գլուխ.
38. Դլըսուրա. ում. trasura՝ կառք.
39. Բիքա՝ տիկին (լին. կամ հունգ.).
40. Նաշլու՝ կնքահայր.
41. Նաշլումար՝ կնքամայր.
42. Բլէջլէ՝ բոլոր.
43. Դիսդուլ. ում. distul՝ բաւական.
44. Ռընդ. ում. rōndu՝ կարգ.
45. Սդօլ. լին. stol՝ սեղան.

46. Սլիդ՝ ոմ. salit՝ շտապիւ.
 47. Լուսինադ՝ ոմ. lumnat՝ լուսաւոր.
 48. Դարը. ոմ. dara՝ բայց.
 49. Դ՛րուդիդ՝ ոմ. truditu՝ յոգնած.
 50. Սվըրշիդ՝ ոմ. sfarsitu՝ վերջացած.
 51. Իբըրցիբը. դերմ. überzieher՝ վերարկու:

2. Հոնգարիոյ Կերլա Հայաբաղաբէն *)

Ձարկիլ է ուժեմ կենացս վերջին սրնաթը—կասէ հոգեաբը հայրը էրկու որդուն, Իմ էտէվանց միայն դուք կի ֆաբ: Ինչ որ բոլոր կենացս մէջ, հարկւորութեամբ բաղիլ իմ նա՝ ձեզի կի թողում: Ապրեցէք միամիտ, հաճարտ ու մէկտեղ, Ձի բաժնը վիճ մէկը մէկալէն, զէրամ բաժնըված կարող չի պիւր միժ արուտուր անելու: Ըզձիբը մի թողութ, ըզզկայինը մի կամե- նաբ: Կանուլս երեցէք, արաջը ժամ դընացէք, պատարագ լըսելու. անոր էտէվանց բացեցէք պօլը: Թէ որ մէկ օրը տասը կրօշ վաս- տըկիլ իք նա, միայն ութը խարճեցէք: Երբ շոգոտող (տօնավա- ճառ) երթաք, տարեցէք ձեր հետ ըզբաղըրը (տէր ողորմես) ու ամարը ճամ պոլնտա (մուշտակ): Ծամբօլը օտար մարդիկաց հետ մի բարեկըմվիք. ցանցառ մարդ ըլլա ում դիմաց ըզսըրտերդ բա- նաբ: Սիրեցէք զԱստված, բըրնեցէք ըզիրեն պատվիրանքները, եղեցէք ողորմասիրտ: Պահեցէք ըզիմ անուշը ու յիշատակը. ու տէրն մէրը, ում դիմաց հիմպիկ կերթամ, պի օրհնէ զձեզ:

Ճորով թաղիլ ին ըզմեռածը, միժ աղբարը մօրցըվիլ է վո- դորմած հոգի հոյրը խօսքերուն վրայէն ու վարիլ է տանէն ըզ- պիզտիկը: Ձի տուվի իրին իքմըն ալ, միայն մէկ կով մը: Քիչ ժամանակի վրա զան ալ ետ ուզիլ է: Ձի տուվի նա, դատըստը- նով արիլ է: Հիմպիկ աղբատ աղբարը կառնու ըզաշխարհը ափը. ու ճամվա կիլէ: Կի երթա շատ ու քիչ: Կի կաննի ու մէկ ծարի մը տակ կի հանգչի:

Կուգա էրկու ագրաւ ու ան ծարիքն կի նըստին կի կըցին զուրուցէլու:

— Ի՞նչ նոր կա ձեր էրկիրը:

— Կի մերնին մարդիքը ծարվուն:

*) Տես Գովրեկեան, Դրանսիականիոյ Հայոց Մեաբապալիսը, էջ 312:

— Եշտ (հեշտ) պիլար ատորը աջողելու, թէ որ պազարը մէկ փրս մը փըրէին. ու մէկ ձիաւոր մարդ մը զան ըտլորէր նա, ջուր պի էլէր:

— Ու ձիւր մօտ չիգան իքմըն ալ նոր բան:

— Թազաւորը զօր հիւանտ է ու չիտէ մարդ ա զինքը լաւ ցընէլու:

— Կա հարնին (ախոռ) սէմին տակը մէկ գորտ մը, թէ որ անոր եղովը բըսէին զինքը նա, պի լաւնար:

Աղբատը, վով ծարին տակէն ամէն խօսք աղէկ կի լտէր, ալ ինտան կերթաւ. Կի հասնի ան քաղաքը ուրուխ ջրի պաքսութիւն ունացիլ ին: Կանէ մէկ ջիշվըր (ջրհոր) մը, որին մէջ անխա ջուր քաղվիլ է որ դուս ալ վոթիլ է: Ընդունած շատ պաշխըշովը, կերթա մայրաքաղաքը ուր Թազաւորը բնակիլ է: Կի լաւցընու զինքը: Ան- լիսս գանձ կուտան իրեն, որ ճորով կըլայ տուն տանէլու:*)

Հոս պէտք է յիշել նաև հայ բոշայիւրէն լեզուն, որուն բա-
ռարանն է միայն բոշայիւրէն, իսկ քերականութիւնն ու ձայնա-
բանութիւնը հայիւրէն է և կը վերաբերի Կը ճիւղին: Բոշայիւրէնի
մասին կան զանազան գրութիւններ, որոնց լիակատար ամփո-
փումն է հայալէտ Ֆինքի Die Sprache der Armenischen Zigeuner
(հրատար. Записки de l'Acad. de S. Pétersbourg, պոմփիլ. ճիւղ.
VIII, № 5):

*) Այս առակը ապուած է նաև Sprachwissenschaftliche Abhand. Թեր-
թին մէջ, 1. էջ 117-8, եւրոպական տառադարձութեամբ. զերջինը թէև աւելի
ստոյգ է, բայց դարձեալ բոլորովին ճիշտ չէ, ուստի հայիւրէն օրինակը անփո-
փոխ պահեցի: